

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BORI IMRE: A SZERB NÉPDALOK ÉS HŐSREGÉK
ÉVFORDULÓJA (TANULMÁNY)
PAP JÓZSEF ÉS BRASNYÓ ISTVÁN VERSEI
NÉMETH ISTVÁN ÉS HERCEG JÁNOS NOVELLÁJA
BORISLAV PEKIĆ REGÉNYÉNEK RÉSZLETE
BOSNYÁK ISTVÁN: KUN BÉLA (1886—1939)
KUBÁT JÓZSEF FESTÉSZETE — BELA DURANCI
ÉS TOLNAI OTTÓ ÍRÁSA

KÖNYV-
SZÍNI-
TÉVÉ- KRIKKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1986

Május

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

L. évfolyam

SZERKESZTŐTANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, dr. Bányai János, Blahó József, Bordás Győző, dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán, Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szeli István és Vicsek Károly

A Szerkesztőtanács elnöke: dr. Pap József

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat) és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

- Bori Imre: A Szerb népdalok és hősrégék évfordulóján (tanulmány)* 613
- Pap József: Tavaszai haiku* 620
- Danyi Magdolna: Pap József haiku-költészete (jegyzet)* 622
- Brasnyó István: Gubanc (vers)* 624
- Németh István: Jahorinai fenyő (elbeszélés)* 627
- Herceg János: Tél (novella)* 642
- Borislav Pekić: Konrad Rutkowski professzor utóirata (regényrészlet)* 647
- Tóth Bubora István: Emlékezéseim (V.)* 661

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Bosnyák István: Kun Béla (1886—1939)* 669
- Koltai Tamás: Képes beszéd* 683
- Bela Duranci: Vajdaság képzőművészete (V.)* 691

A SZERB NÉPDALOK ÉS HŐSREGÉK ÉVFORDULÓJÁN

B O R I I M R E

Nehéz eldönteni, a huszonhét esztendőös Székács József számára mi volt a nagyobb szenzáció, az izgalmasabb esemény: az-e, hogy elkészült *Szerb népdalok és hősregék* című, már Trattner Károly budai nyomdájában lévő könyvének előszavával, s postázhatta, vagy pedig a várt napfogyatkozás, amely mindig izgalmakat kiváltó természeti jelenség. „Írtam Rudnán, 1836-ban. Május 15-kén; a napfogyatkozás kezdetekor.” Ezekkel a szavakkal zárta előszavát, s nyilván sietett ki a szabadba, a Nikolić-kastély előtti szabad térségre, hogy tanítványaival együtt szemügyre vegye a nap fényváltozását. Különben is egy sor szenzáció záróakkordja ez a napfogyatkozás Székács József életében. Az elsődleges, kis életkör, amelyet Rudna és Karlóca jelentett egy belgrádi kirándulás fűszérével, hirtelen nagyobb sugarúvá lesz. Neveltjeivel az 1933—34-es tanévet Eperjesen tölti, ahol maga is tanult, 1835-ben Berlin és Lipcse az életállomása; Lipcséből a filozófia doktoraként indul haza, s már így, rangosan és nagyobb becsületet érdemlően néz a természeti és irodalmi események bekövetkezete elé. S szinte egyik napról a másikra kollégája, Kunoss Endre fölé is emelkedik, aki fordításkötetének a kiadója, s nyilván barátja is a szépreményű Székács Józsefnek. Mindketten nevelők grófi családoknál, s mindkettejüknek választott költői neve is van: Kunoss Endre *Bústavi* álneven publikál, Székács József 1829-ben *Szemérmes* Józsefként írja levelét Vörösmarty Mihályhoz.

Nem a soproni önképzőkörben, ahol Kazinczy Ferenc barátja és Berzsényi Dánielnek, a költőnek a felfedezője. Kis János volt a vezető, kezdett ismerkedni a szerb népköltéssel, hanem már Rudnán, főképpen pedig Karlócán, ahol Nikolićék, a jelek szerint, oly sokat

időztek. Annak az intellektuális körnek jó hatásaival kell tehát számolnunk, amelyet tudós papok és tudós gimnáziumi tanárok alkottak. Tudjuk, 1805-ben már-már szervezeti formát is kapott ez a kis intellektuális kör Stevan Stratimirović püspök védőszárnyai alatt, és Jakov Gerčić otthonában, ahol karlócai tartózkodásai idején lakik. Gerčić, mondják, klasszika-filológus, de Petar Ristić már Vuk Karadžićnak címezi Székács Józsefet pártoló ajánlólevelét. Újvidéken ugyanakkor Pavel Josef Šafařík várja, s mint Fried István állítja, buzdítja is a húszéves Székácsot a szerb népköltészet megismerésére és fordítására, kezébe adva a *Letopist*. Megkedvelték tehát Karlócán az érdeklődő, ügybuzgó és lelkes evangélikus teológust, aki az első biztató szavak után nyomban a szerb népköltészet fordításába kezd, s három hónap alatt megtanul szerbül, mert szlovákul már jól tudott, lévén Orosháza szülőtte. Hogy jól tájékozott a szerb népköltészet kérdéseiben, s hogy ismeretei a kor színvonalán álltak, ennek a baráti körnek állandó segítségével magyarázhatjuk: akkor jobb, alaposabb ismerője nem volt ennek a népköltészetnek a magyar irodalomban.

Az oly jól látható költői ambíciói is sarkallják természetesen a soproni önképzőkör volt tagját, még ha 1829-ben Vörösmartynak írott levelében a hála érzetével magyarázza „ihletének” jeladását, hiszen „egy igen érdemes Tanítójának, Benkának halála keserítette”. Ami vidámította, az a fordítói munka volt. Šafaříktól, miként azt Fried István jelzi, a *Platno beli Skadarska devojka* szövegét kapja 1829 októberében. Vörösmartynál azonban *A mosdó Leányka* című dal fordításával jelentkezik 1829. december 26-án keltezett levelében. A fordítás 1830-ban megjelenik a *Koszorúban*, s 1833-ig még huszonegy népdal és hősdal kerül a magyar olvasó elé a *Koszorún* kívül az *Aurórában* is. Természetesen fordításainak száma sokkal nagyobb volt, s azokat zömmel alkotói kedvének fellobbanásában készíti el. 1833 után már csak „jobbítja” fordításait, de igyekszik naprakész is lenni, hiszen a *Hős testvérek* című hősdalt Sima Milutinović Sarajlija 1835-ben megjelent Crna Gora történetét előadó könyvéből fordítja.

A *Szerb népdalok és hősrégék* című fordításkötet jelentősége megjelenése után nyomban nyilvánvaló volt, amit a fordító akadémiai tagsága is dokumentálhatott még a megjelenés évében. Az irodalomtörténeti ítélet, a friss, legfeljebb csak nagyobb bizonyossággal állíthatja, amit egykori olvasói is tudtak, nevezetesen, hogy valójában ő hódította meg a magyar irodalmi közgondolkodás számára a

szerb népköltészetet, s mint Fried István írja, „legalább egy évtizeden át meghatározta a magyarság déli szomszédairól alkotott képét”. Ugyanő állapította meg, hogy Székács „tevékeny és hatékony munkája” azért volt ilyen eredményes, mert „sajátos valójában tárta az olvasó elé a szerb irodalom kincseit”. Igaz, fordításai elavultak, mint ahogy elavult szinte minden, e korszakban született fordítás, hiszen ezek legtöbbször csak egy standard nyelvi szintet ért el, de nem mozdult bennük nyelvteremtő indulat vagy költői ihletettség. Ami ellenben kétségtelen, az a népköltészet magyarországi megismerése történetében játszott szerepe Székács gyűjteményének. Ortutay Gyula még azt állította, „sajátos ironiája népköltészetünk történetének, hogy előbb jelent meg nagyobb gyűjteményben németül a magyar népmese és angolul a magyar népdal, mint idehaza magyarul”. Mi hozzátehetjük, hogy előbb jelent meg terjedelmesebb szerb népköltési szöveggyűjtemény is magyar nyelven, mint magyar népköltészeti kiadvány. Következésképpen Székács József 1836-os kötetének irodalomtörténeti szempontból is értékelhető jelentősége van.

Azt kell ugyanis kiemelni, hogy Székács József fordításkötetének vízvonalasító szerepe volt a magyar irodalmi gondolkodásnak a magyar irodalmi népiességről alakuló felfogásában. Lezárta a „szerbusz manier” korát és divatját, ugyanakkor közelebb vitte a magyar irodalmi gondolkodást a „valóságos” népköltészetéhez, amelyben természetesen a műfaji változatok megismerése is adva volt, s azoknak az étellel való összefüggése is felsejlett. A „szerbusz manier” elméleti tételét Székács József könyvének bevezetőjében mintegy megdöntötte, s ezzel lezárta azoknak a költői kutatásoknak a sorát, amelyek a magyar népies művers lehetőséget e manierban is megtalálták. A bukolikus népiesség után a „szerbusz manier” is, íme, alkalmatlan arra, amire használni akarták, noha Vörösmarty Mihály remekei e maniernak is költői becsét dokumentálták. Paradoxon kissé, hogy Székács József éppen abban az évben kéri Vörösmarty Mihály véleményét, tehát 1829-ben, amikor az a „szerbusz manier” remekművét, a *Hedvig* című legendáját alkotja meg. A prozódiai kérdésbe tehát a fiatal Székács József kapott, s majd a maga számára évekkel később tisztázza a felmerülő problémát — nyilván szerb tudós barátai segítségével. A karlóciai „Szemerés József” pedig a következőket írta Vörösmarty Mihálynak a már idézett, 1829. december 26-án kelt levelében: „Jobban felvidámítottak a Serbus Köznépdalok, csak hogy nem érthetek egyet magammal,

vallyon egyedül mértékre vagy egyszersmind Cadenciáikra is szorítsam fordításomat: minthogy ezek mind danoltatnak a Serbus néptől. Tanácsot magamon kívül senkitől sem kérhetek, mert ezen a tájon a Magyar igen ritka, kivált a tudós Magyar. Ha Uraságod kiségitene ezen kételkedésből, igen lekötelezettnek érezném magamat.” Nem tudjuk, mit válaszolt a *Koszorú* költő-szerkesztője a tanácsért folyamodónak, de a „próbául” küldött vers, *A mosdó Leányka* 1830-ban megjelent

Székács József 1836-os fejtegetéseiben kétségtelenné tette, hogy a szerb tízes magyar értelmezése félreértésen alapul, s ezt Vörösmarty Mihály, Kölcsey Ferenc, Bajza József költői gyakorlata ellenében hirdette is. Nyilvánvalóan a szerb tízes magyar interpretációja közvetlenül Vuk Karadžićtól, ahhoz pedig Goethetől származott. Mi Horváth János leírását idézzük:

„A gondolat és mondatszerkezet e sajátosságaihoz illő kíséretül járul a versforma is: a rímtelen ötös trocheusok szakadatlan sorozata, melyekbe nyugvópontot sem rím, sem versszakokba tömörülés nem hoz, melyek éppúgy egyenként, önálló tagokként sorakoznak egyvégűbe, mint tartalmuk.”

A mérték tisztelete a műveltség kérdése volt a XIX. század első felében is még, s ha Székács József trocheusokban fordít, akkor azt tudatosan teszi, de nem a „szerbus manier” tiszteletében, hanem mert úgy gondolja, hogy „mértékkal a művészetnek s a művelt füleknek egyaránt tartozik”. A „derék Vuk” felfogását is természetesen ismeri, s előszavában idézi is, azért, hogy cáfolhassa. „A mi hősdalaink — idézi Vukot — egyiglen tíz szótagúak, vagyis öt trocheus lábúak, úgy, hogy a második láb után caesura következik.” 1836-ban tehát Székács József e prozódiai vitában állást foglalva leszögezi:

„Hogy a hős dalok tíz szótagúak, s hogy a negyedik szótaggal e szónak végződnie kell: az igaz: de hogy a hősdalok trocheusokban vagynak írva, az képtelen állítás. S igen különös, hogy a fordítók, fordításaikban éppen ahhoz ragaszkodnának, mi Vuk úr állításában hamis, azt pedig elmellőzik, mi az állításában helyes...”

A kor szerb irodalmi köztudatában a Székács fejtegette kérdések ismertek voltak. S ha nem is olvasta Jovan Subotić vagy Pavle Berić írásait, Jakov Gerčić köre bizonyára tárgyalta a szerb tízesel kapcsolatban kibontakozott vitát arról, hogy kihallható-e a klasszikus mérték a verssor tíz szótagából. Talán Jovan Subotić nézetére vezethető vissza a Szerémségre és az éneklési gyakorlatra

való hivatkozása is a magyar fordítónak. Hogy ő is ragaszkodott fordítói gyakorlatában a trocheusokhoz, azzal magyarázza, hogy a szerb hősdal „ha nincs is mint mondám trocheusokban írva — legalább trocheusokban van dalolva”. Karlócán ugyanis megtanulta, hogy a szerb tízeseket éneklük, következésképpen a „lehet-e énekelni” perdöntő kritériuma, ha nem is a fordításoknak, de az eredetiek prozódiai felfogásának. Százötven esztendő múltán sem szabad azonban Székács Józsefet bizonytalankodásai miatt megróni: a szerb tízes körüli vizsgálódások ma sem tekinthetők lezártaknak. A modern kutatás például már csak trocheusi tendenciákról, illetve trocheusi sűrűsödésről beszél, de tiszta trocheusi képletet már nem feltételez a szerb tízesnél, illetve modernebb változatainál.

Székács József kötetében, s még inkább Székács tudatában a szerb népköltészetnek nem eszményi, a magyar irodalmi köztudatban már heroizált és Vörösmarty Mihály költészetében klasszicizálódott képe élt, hanem tapasztalatok nyomán formálódott, amiről *A szerb népdalok és hősregék* jegyzetei tanúskodnak is. Nemcsak Vuk Karadžić szerb és német nyelvű publikációit forgatta, hanem a szerb népköltéssel kapcsolatos minden fontosabb kiadványról is tud, s mi több: inkább ezek, mint a Vuk-művek befolyásolják, amikor fordításkötetét tervezi. Ezekről rendre számot is ad bevezetőjében. Mi a cseh Čelakovsky munkájára hivatkozunk, mert úgy látjuk, hogy éppen az ő útmutatását követte, amikor nem a szerb hősdalokat helyezte a figyelem előterébe, hanem a lírai darabokat: Čelakovsky volt ugyanis, aki Goethe véleményéhez igazodott a lírai dalok és a hősdalok értékének a megítélésében. Goethe a hősdalokat problematikusoknak tartotta, az úgynevezett női dalokat ellenben elragadtatással fogadta. De akkor is a cseh fordítót követte, amikor magyarázó jegyzeteket fűzött fordításaihoz. Gondolhatnánk Vuk példájára is, ám Székács József nem követte Vukot, hanem inkább felülbírált és korrigálta, nem csupán a trocheusok kérdésében, hanem jegyzetanyagában is. Jó példája lehet ennek a *Kraljevity (Királyfi) Markó* címszó. Vuk is megírta Marko Kraljević életrajzát az 1814-es *Mala prstonarodna slaveno-serbska pjesnarica* jegyzeteiben, ám Székács mindössze hat tényt vesz át Vuktól: azt, hogy ő volt a szerb Herkules, akiről azonban kevés írott forrás szól, hogy egy rühes csikóból lett híres lova, a Šarac, amelyet meggyógyított és rászoktatott az ivásra, azután, hogy a néphit szerint még mindig él egy barlangban, s hogy a török császár fiává fogadta. Székács ellenben azzal kezdi szövegét, hogy Kraljević Marko „a

szerbek Herkulese vagy Theseüse, a magyarok Toldija”. A nődalokról adott információjában pedig éppenséggel Vuk tételének ellenében beszél. Vuk definíciója szerint a nődalok közé tartoznak azok a dalok, amelyek nem tíz szótagosak és guszlakíséret mellett nem lehet őket énekelni. Székács József ellenben azt közli, hogy nődalok a „szerbek kisebb dalai, vagy azért, mert leginkább asszonyoktól s leányoktól danoltatnak, vagy mivel szerzőiknek asszonyok s leányok tartatnak”. Majd tovább: „Tárgyuk: mint látók, — szerelem, enyelgés, gúny, ünnepek, mulatságok, ég és föld, tűz, felhő, víz s csaknem minden elemek. — Majd 13, majd 12 majd 10 szótagúak, s így lejjebb egész hatig, sőt még ötösek is találhatók...” Más címszavak esetében azonban szorosabban tapad Vuk közléséhez — érthetően, hiszen Vuk szövegei (ideértve szótárát is) hozták a legtöbb és a legalaposabb népismereti információt.

Jelentőséget kell azonban tulajdonítanunk Székács közvetlen tapasztalatainak is, hiszen karlócai időzése során a szerb népköltészet akkor talán legaktívabb területét, a Szerémséget járhatta be, és közvetlenül is megfigyelhette a népi énekesek előadásmódját, láthatta azt a társadalmi-gazdasági közösséget is, amely a szerb nép és hősdalt éltette. Itt van például a *guszla* címszó hozta információ: „A guszlák a szerb tartományban annyira el vannak terjedve, hogy csaknem minden nagyobb családban találhatók. Nálunk Szerém vármegyének Ireg városában legtöbb készül, mert ez központja a slavóniai, bács s bánáti rhapsodáknak, kik az iregi vásárok alkalmával tartják gyűléseiket.” A hősdalról szóló címszóban pedig a következőt találjuk: „A szerző Szerémben, névszerint a gergetegi klastromban látta egy ilyen rhapsódát s körüle figyelő csoportot, nem győzvéen eléggé bámulni az arcokon s mozdulatokban különfélekép kitörő jeleket, a dal hatásának szüleményeit.” Általában Székács József fordításkötetének gazdag információs anyaga arra mutat, hogy a fordító nem csupán megbízható tolmácsa volt a szerb népköltészetnek, hanem már-már teljességre törő módon beszélt a szerb nép történetéről és mindennapi életéről, s adott eszményített (a romantikus szemlélet nyomai ott vannak gondolkodásán), ám valós képet erről a világról. Bevezetőjének utolsó bekezdésében az ajánlás ugyanakkor érett politikai szemléletét is dokumentálja („A munka ajánlva van a szerbeknek Dunán s Száván túl, szomszédainknak, hajdani bajtársainknak, kik utolsó harcaikban Európa méltó figyelmét vonták magokra...”).

A kor színvonalán álló fordító volt Székács József, akinek mun-

kája első változataiban talán meggyőzőbb volt, mint a végleges, az 1836-os kiadásban. A Vörösmartynak küldött 1829-es fordításának összevetése a későbbi szöveggel ezt bizonyítja. Az első változat nyersebb, erőteljesebb és modernebb, mint a kötetben található szöveg. Íme, az ősváltozat első pár sora:

Mosdott a Leányka, mosta képét
S mosdás közben így beszélt magában:
Orczám, ej ha tudhatnám előre
Hogy rád vén legény fog nyomni csókot,
Elmennék a zöldelő tetőre,
S ürmöt szednék a zöld hegy tetőjén . . .

Az 1836-os szöveg az almanach-lírához közelít:

A leányka képét mosogatta;
Mosdás közben arczával beszéle:
„Ej ha tudnám hogy vén csókoland meg,
Elmennék a zöldelő csalitba,
Összeszednék minden ürmöt abban . . .

Fordításkritikai kérdésekkel azonban ne foglalkozzunk most, Fried István derekas munkát végzett *A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig* című, 1979-es könyvében ezen a téren. Székács József munkájának korhoz kötöttsége, egyben pedig irodalomtörténeti jelentősége e kritika nélkül is nyilvánvaló — most, megjelenésének százötvenedik évfordulóján is!

TAVASZI HAIKU

PAP JÓZSEF

1.

Méhecském, talán
élvezed is a nektárt,
míg gyűjtögeted?!

2.

Akárhol látlak,
kicsi hangya, csak gürcölsz.
Szeretni nem tudsz?

3.

Fecskénk gondja ez:
a sok éhes száj közül
melyik van soron.

4.

Ezek vagyunk mi:
botra támaszkodva is
kertről álmodunk.

5.

Gyerek, unoka,
s máris másképp van minden,
mint elterveztük.

PAP JÓZSEF HAIKU-KÖLTÉSZETE

Pap József költészetének sajátossága, hogy úgy tudja szellemivé transzponálni létélményeit, hogy eközben megőrzi a léthez való közelséget: a létélményt a maga bensőségében tudja felmutatni. Belül marad a léten, miközben értelmezni, láttatni is tudja azt. A természeti lét jelenségei is így lehetnek Pap József költészetének kiemelt motívumaivá, anélkül, hogy a hagyományos természetfelfogásra akár csak gondolnunk is lehetne, pl. a verseiben gyakran visszatérő *virág* kifejezés nála sohasem lesz pusztán metaforává. *Az én időm* lírai hőse, aki léte „Torlaszaiban titkol egy virágot”, miközben „Szögletek közé horpad a lét / Gömbölyűsége lassan elszivárog”, a *virág* kifejezés jelentéstartalmában a létteljesség képzetét idézi fel, menti át, világa létmelegét, a maga létbiztonságát őrizve meg általa. Pap József verse mindig e *létmelegség* szolgálatában áll, s ezt épp azáltal éri el, hogy a „virág” nála megmarad virágnak, azaz szó szerinti értelemben is jelentéshez jut.

Anélkül tehát, hogy a haiku szellemi alapjait jelentő *zen* filozófiáját kellene követnie, költői alkatából következően jut el ahhoz az alkotói magatartáshoz, amely a haikut mint műfajt, létrehozta: a bensőség és a reflektáló tudat egysége által kialakított, a *költői szó telítettségére* koncentráló közlésformát. Mert a haiku nem az elhallgatás, hanem a szintetizálás műfaja; kevés szóval, pontosan meghatározott szótagszám-átvilágítani a világot, a létet úgy érzékelési vetületét.

Pontosan ezért lehet a haiku Pap Józsefnél belülről kihordott közlésformává; a kötött formában az önmagával azonosulás és a létről való közvetlen beszéd, a szubtilis és a profán együvértartozhatóságát ismerve fel. Mert csak az tudhat otthon lenni a mindennapok valóságában, aki a természeti létet még belülről tudja látni; az tudhat úgy beszélni a valóságról, ahogy azt belülről megéljük. Ezért ismerhette fel Pap József azt is, hogy a haiku nem kizárólagosan a természeti létjelenségeket tematizáló műfaj, hanem a természeti lét szemléletéből és átéléséből fakadó, a lét egészére irányuló közlésforma. Pap József haikujainak *tematikus kötetlensége* a haiku lényegének a megéltését példázza.

Pap József haikujai a lét totalitását ragadják meg a miniatűrökben,

azt az alkotói helyzetet valósítják meg, amikor a *tömörség* a megszólalás lényegéből fakad. Haikujainak reflexivitása nem bölcséleti lírát jelent, legalábbis nem úgy, ahogy azt érteni szoktuk, hanem annak a „sűrített pillanatnak” a megragadását, amelyben az állandó, a lényeges megnevezhetővé lesz. Ám a haiku nem a szubjektíve lényegesnek ítéltet mutatja fel, nem azt, amit mi látunk bele a természeti lét jelenségeibe, hanem, ami a létjelenséget önmagában valóan, Ding an Sich jelenti. Legyen szó a virágoskertről, a napraforgóról, egy parasztnő arcéléről...

Jöhetsz bármikor.
Ha más nem, vendégül lát
virágoskertünk.

vagy:

A napraforgó
kifogyott a sárgából:
gubbaszt feketén.

vagy:

Széken lavór víz
és vasalt törülköző,
és egy hang: Tessék...

vagy:

Lerí róla, no,
hogy unja már a férjét.
Meg a világot.

A maga lényegében felmutatott létjelenség azonban sohasem pusztán önmagáért valóan van jelen; a „virágoskert” jelentése velünk való viszonylatában jut kiteljesüléshez —, ami nem ugyanazt jelenti, mintha mi a róla való impresszióinkat, hozzá való szubjektív viszonyulásunkat fogalmoznánk meg.

Pap József haikujainak lényege az individuálistól való megszabadulás egy *komplex szubjektivitás* által. Azt az *affektivitást* képviselik, amelyben az érzelem és az intellektualitás még nem vált szét, az *intuíciót* a maga eredeti jelentésében állítva vissza. Nem a haiku „európaizálásáról” van tehát szó Pap Józsefnél, hanem a modern költészet egy lehetőségének a felismeréséről.

DANYI Magdolna

GUBANC

BRASNYÓ ISTVÁN

Belülről tele
gubancával a halogatásnak
és kitömve kóccával — átkozott
rongybaba —
amely lassanként valami szervek formáját ölti
átveszi bizonyos szerepüket
kizárja belőlem az ürességet
térfogatot biztosít egy későbbi kezdetnek:
számíthatnék-e vajon hosszú gombolyagra
úgy látatlanból
pusztán az érzelmi fölbecsülés alapján
átívelésre a nehezebb időkhöz
míg csörtetek a nádasban a lövölde mellett
ahol a régi vadászotthon állt
esetleg a kuglipálya
tehát ennek is részben kitölthet az emléke
akár a régi mocsaraké
a húzó vadkacsák szivárványos szárnyáé
a holdvilág előtt
ahogy átszakítják épp a holddudvart
és micsoda fegyverropogás csattan fel —
íme egy téli vadászat
a bruegeli ködecset alatt:
megannyi csontváz, ahogy a holdra lövöldöz,
megannyi kutyatetem ahogy a holdra vonít
s most ki kellene ugrani
hirtelen megnagyobbodott csizmámból
mert ez a bőr állja az időt
ezzel a kóccal kitömve

ami maga a tartama
ezzel a holdvilággal együtt
ami most is a szemembe tűz
ahogy elmegyek a régi vadászotthon fala mellett
és a sörhab jut eszembe
a vérként fröccsenő paprikás levek gőze
elhagyom otthonomat
elhagyom hazámat
kibújok a bőrömből
s mindezt sietősen
ahogy csupán végiggondolható
vagy egyre csak halogatható
s mindinkább bosszant
ahogy az egész gubancolódik
behálóz
valóságos érrendszert alkot a bensőmben
anatómiai bizonyosságot
ami kitölt feleml megbabonáz elámít
én hallom a halál nádvágó kaszájának nyiszogását
és rövid időre előtűnik füstös szemfehérje
mi rosszban sántikál
a nyertés és a sikoly között
és álló nap körbe-körbe szaggatottan
és bűdös dohányt szív
és alkalmatlan rendeket tép a téli délibábból
közelről nincs délibáb
a délibáb csak mint távlat létezik
érdemes idejében megjegyyezni
érdemes rá feltenni a sityakot
mielőtt hurkolni kezdené kéréjét
ahogy a hóhér matat az ember nyakán
de mindez nem álom
ennek nem lehet ébredés a vége
egy szalmacsutak amit a szalmazsákból
húztak ki alólam
még akkor amikor az igazak álmát aludtam
és tündérek kötötték össze a tulajdon hajammal
kötötték lósörénnyel
váltott gyerek akit elmulasztottak kicserélni
akit ló rúg horpaszon

akinek kölcsönzött lova van
akinek vesszőparipája van
aki itt lábál
aki itt vadászik a sömlyéken
a vagdalt hús szagában
a vasúti restik csatakjában
belegabalyodva a gubancba
félreugrani a száguldó kugligolyó elől
automata ikerpályán

JAHORINAI FENYŐ

N É M E T H I S T V Á N

Ez a két szál fenyő maradt meg abból az ötszázból, amit ötvenhárom késő őszén a Jahorináról hazahoztam. Hogy kerültem én oda, én, a volt kulákszövetkezet elnöke, a vörös szekértoló ebből az annyiszor megtaposott síki világból? Hosszú mese. És kit érdekel ma már. Ha néha itthon szóba kerülnek azok az idők, az unokáim csak nevetnek rajta. El se hiszik a felét se. El se tudják hinni. De nekem azok az idők itt vannak a csontjaimban, visszatérnek álmaimban, különösen az az első éjféli sorakozó fönt, a Jahorinán.

... Hivatalosan katonai szolgálatra rántottak be, szabályos katonai behívót kaptunk, katonai alakulathoz is kerültünk, de rögtön mindenki előtt világos volt, hogy mi nem katonák vagyunk, nem is öltöztettek föl bennünket, nem kaptunk egyenruhát, még csak a látszat kedvéért katonasipkát se a fejünkre, természetesen fegyvert se kaptunk, hanem ásót, lapátot, csákányt és még le se érkezünk verni magunkról az út porát, kivezényelték a századot egy rettenetes hegyoldalba utat építeni. Voltak köztünk sánták, félszeműek, öregek, még hetvenévesek is, és ezek is szabályos katonai behívóval.

A bánásmódra különösebben nem panaszkodhattunk, levelet írhattunk haza, levelet, csomagot kaphattunk hazulról, ilyen szempontból szabályos katonák voltunk, még szabályos tábori postaszámunk is volt. Egész nap robbantottuk a követ, építettük az utat, nem mi voltunk ott az első transzport, öreg fabarakkok álltak az erdő szélén meg egy temető azoknak a sírhantjaival, akik itt dobták el a kanalat. Nem értettük és nem is magyarázta meg soha senki, mért nem lehetett innen a halottakat hazaszállítani a hozzátartozóknak.

A koszt olyan volt, amilyen abban az időben és egy olyan komisz tábori munkán lehetett. Ebédre kaptunk gerslit kenyérrrel, va-

csorára kenyeret gerslivel. A bab ünnepi lakomának számított. Nem volt nagy a választék, de ebből a kevésből legalább mindig elegendőt kaptunk. Mindig mindenki megtölthette a bendőjét. Legalábbis többször igen, mint nem.

Lassan rájöttünk, hogy mindnyájan ugyanazért vagyunk itt. Én alighanem azért, mert amikor odahaza fölöslatták a gépállomásokat, Juricsik Ferivel fölmondatták: a gépállomásokra a szocializmusnak többé nincs szüksége. Néhány évvel ezelőtt ugyancsak vele mondatták ki: szocializmus nem lehet meg gépállomások nélkül. Nem állhattam meg, megkérdeztem: mért nem az igazat mondod, Feri? Mért nem azt mondjátok, ami a való: fölöslatjuk a gépállomásokat, mert tönkretettük őket!

Összecsaptunk. Tudnivaló, hangoztatta Juricsik Feri, kik tettek tönkre a gépállomásokat. Az olyanok, akik mindig belülről bomlasztják a szocializmust. Az Erős Fábik meg a tanítványaik!

Eddig nem is sejtettem, hogy nekem, mint valaha Krisztus urunknak, tanítványaim vannak. Soha senkit se oktattam, nem gyűjtöttem magam köré embereket, még akkor se, amikor a Kosuthot, az úgynevezett kulákszövetkezetet megalakítottuk. Csak annyit mondtam a földszomszédomnak, Nagy Pálnak: ezzel a beszolgáltatással, csak a vak nem látja, teljesen tönkretesznek bennünket; hamarosan oda jutunk, hogy rimánkodni, esedezni, könyörögni fogunk nekik: vegyenek föl bennünket a szövetkezetbe, ha nem akarjátok, hogy éhen pusztuljunk. Csakhogy kinek köllünk majd teljesen lemeztelenedve, üres kézzel? Most még maradt valamink: a földünk, igavonó barmaink. Most kéne jelentkezni.

Ezt mondtam Nagy Pálnak, semmi többet. Meghallgatott, de nem szólt semmit. Mit is mondhatott volna. Ugyanaz a cipő szorította őt is, ami engemet. De három napra rá jön, és mondja: beszélt bent a faluban a gazdákkal. Nagy Gáspárral, Varga Ábellel, Vörös Jósikával. Beszélgetett néhányukkal. Beszélgetett a szállásiakkal is, a Fodorokkal, a Szókékkal. Arról, amit valamelyik nap említettem neki. Mind azt mondta, ne könyörödjünk mi senkinek, alakítsunk mi magunk szövetkezetet, csak arra ügyeljünk, de nagyon, hogy az a mi szövetkezetünk legyen. Hogy ne olyan vezető tegyenek a nyakukba, akit ők akarnak. Ne csak a keze-lába, a feje is legyen a mienk. Vagyis benne vagyunk, ha te elvállalod a vezetést.

No ezt jól kisütötték, gondoltam magamban. Illetve nem gondoltam semmit, annyira váratlanul ért Nagy Pál ajánlata. Mintha

fejbe kólintottak volna. Nem azért mondtam a süketnek azt, amit mondtam, hogy mi, gazdák alakítsunk egy külön szövetkezetet, mert én elnökösködni szeretnék ott. Én a meglevő szövetkezetbe is hajlandó vagyok belépni, csak vége szakadjon egyszer már ennek a pokoljárásnak. De most meg vagyok lőve, be vagyok kerítve. Nagy Pál várja a válaszomat.

Azt mondtam neki: gyere vissza holnap, ez olyan dolog, amire aludni köll egyet. Jó, mondta Nagy Pál. De figyelmeztetek, mondta, hogy egy szem búzáért nem nyitunk zsákot!

Mit akart ezzel mondani? Nagy Pált én sose kedveltem különösebben. Rendetlen ember volt örök életében. Úgy gondolom ma is, hogy aki a saját udvarában nem tud rendet tartani, az a fejében se tud. Nagy Pálnak mindig mindegy volt, mit eszik, miben jár, hol hál, csak ha a vagyon gyarapodik. De most, amióta így megszorítottak bennünket, amikor a legnyakasabb gazdák is máról holnapra összedőltek, ő valahogy ráncba szedte magát. Azóta nem győzöm bámulni Nagy Pált.

Lám, már oda jutottunk, hogy ő figyelmeztet. Egy szem búzáért nem nyitunk zsákot! Ki vagy te, Nagy Pál?

Nem ezt köllött megfejtennem, hanem a holnapra ígért válaszon gondolkodnom. Nem is hunytam le a szememet azon az éjszakán.

Tudtam, hogy engemet a gazdatársak kimondottan nem kedvelnek. Régen azért nem voltam nekik jó, mert én a bérest sohasem szolgálként kezeltem, hanem úgy vettem, mint segítőtársat. Mielőtt fölfogadtam volna valakit, megkérdeztem: mit kérsz? Ilyesmi eddig itt, ezen a tájon, a Csíkér partján nem fordult elő. Mert nem a disznó mondja meg, mikor lesz a vágás, hanem a böllér. Ha fordítva lenne, a világ kifordulna tengelyéből. Erős Fábi, úgy látszik, épp azt akarja. A cselédétől, amióta világ a világ, még senki se kérdezte, hogy mennyit akarsz, nem is ezért állt ki az emberpiacra... Szóval, ezt nem vehette be a begyük. Meg azt se, hogy a béres egy földél alatt lakott, egy asztalnál evett velem. Persze, csakis azok, az olyanok, akik megbecsülték magukat. Akik vállalták és elvégezték azt, amiben megegyeztünk. Mert föltétele is volt annak, hogy megadtam a béresnek azt, amit kért. A mindig tisztességesen elvégzett munka volt a föltétel.

Ennyi elegendő volt, hogy a gazdatársak, kevés kivétellel, vörösnek tartsanak. Akik annak idején így duzzogtak (akadt, aki meg is fenyegetett!), azok most vörös szekértőlónak tartanak, mert

azokkal állok szóba, akik már a bőrünket is lenyúzzák. No, de egy kulákszövetkezet megalakításánál épp kapóra jönne nekünk egy ilyen vörös szekértoló.

Elhatároztam azon az éjszakán, hogy nem vállalom, Nagy Pál figyelmeztetése ellenére sem, az esetleges elnökséget. Csakhogy másnap reggel nem Nagy Pál jött a válaszáért, hanem a testvérbátyja, Nagy Gáspár, Lódi Sándor és Fodor Máté, egy teljes deputáció, mind tiszta fejű, tekintélyes gazdák, és ők ültek le velem meghányi-vetni a teendőket. Ne látszatszövetkezetet csináljunk, ahová bemenekülünk, mint a megriasztott vadak, hanem adjuk össze maradék erőnket, tehetségünket, és próbáljunk meg dolgozni úgy, ahogy lehet. Ez a beszéd tetszett nekem.

Így alakult meg Csikéren a Kossuth termelőszövetkezet, amit rögtön megalakulása után nem hivatalosan, de úgy általában és egyszerűen csak kulákszövetkezetnek tituláltak.

Egy évig voltam az elnöke. Hivatalosan. Mert nemsokára oda-rendeltek mellém egy nem hivatalos elnököt is, vagy csak ellenőrt, valami bizalmifélet, komisszárt, nem is tudom, minek nevezem, de semmi ember volt, az szentöltesség.

Hogy került erre sor?

Úgy, hogy megalakulásunk után nemcsak szabályos pecsétünk meg vezetőségünk volt, hanem mi is csakhamar kaptunk „védszentet”, ahogy magunk közt neveztuk a védnökséget. A parasztszövetkezetek védnökségét a „fejlettebb öntudattal rendelkező” városi üzemek és intézmények vállalták, gondolom, nem saját akaratukból, a munkás-paraszt szövetség elmélyítése érdekében, hanem, gondolom, felsőbb utasításra, mert, gondolom, valaki kitalálta, hogy a tudatlan parasztokat ajnározni köll, mégpedig a fejlettebb gondolkodású munkásoknak és városi dolgozóknak. A Kossuth védnökségét a járás cipésszövetkezezte vállalta magára. Vagyis egy suszteráj. Minehhez nagyon komoly arcot kölött vágnunk. Mint általában mindenhez, ami fölülről jött. Ünnepelesen megköszöntük a cipőipari dolgozók áldozatkészségét, s úgy köllött viselkednünk, mintha hálával tartoznánk nekik. Meglátogattak bennünket, mi is őket, de a szót mindig ők vitték, akkor is, ha vendégek voltak, meg akkor is, ha vendéglátók. Így is volt ez talán rendjén: ők voltak miértünk, nem pedig fordítva. Azért voltak, hogy tisztánlátásukkal előbbre lendítsék a mezőgazdaságot. Innunk köllött a szavukat. Nagyokat bólogatni rájuk. Arra, ahogy csokorba fogott csirizes ujjhegyükkel a mélyszántás előnyeit magyarázták ne-

künk, akik a barázdákban születünk és nőttünk föl, de éppen ezért nem láhattunk messzebbre az orrunknál. Azt mondják, az egyház képmutató. Lehet, hogy az, magam is vallásos ember vagyok, nem láthatom tisztán a dolgokat. De azt állíthatom, hogy akkora képmutatást, amekkora „védszentjeink” és köztünk volt, még sehol se tapasztaltam. Mindnyájan tudtuk ezt, mégis úgy viselkedtünk, mintha szent meggyőződésünk szerint cselekednénk. Talán maguknak a susztereknek volt a legkényelmetlenebb: komolyan, komoly arccal, a teljes meggyőződést mutatva magyarázgatni nekünk, parasztnak, a korszerű mezőgazdasági termelés mibenlétét. Csak azért nem származott az egészből nagyobb baj, mert meghallgattuk ugyan őket, megtanultunk lelkesen bólogatni is, de a munkát továbbra is a legjobb belátásunk szerint folytattuk.

Egy vasárnap délelőtt védszentjeink váratlanul, előzetes bejelentés nélkül toppantak be. A szövetkezet portáján egyedül az őr tartózkodott. Elszaladt a legközelebb lakó vezetőségi taghoz, ő aztán egykettőre összerántotta a vezetőséget. Csak engemet nem találtak otthon. „Hol lehet Erős elvtárs?” Valaki a mieink közül elkottyantotta magát: „Vasárnap van? Hát a kismisén!” A suszterek azt hitték, hogy tréfának szánta az illető, nevettek is rajta, de csakhamar kiderült, hogy Erős Fábi elvtárs, a Kossuth elnöke csakugyan a kismisén van.

Örök életemben naiv ember voltam, hiába pofozott, rugdosott az élet, máig az maradtam. Nem tudtam megtanulni a taktizálást, nem tudtam belemenni a spekulációkba, a magam erejéből meggazdagodni nem tudtam, a másokéból meg nem akartam. Ez vagyok, Erős Fábián vagyok, akinek így jó vagyok, jó vagyok, akinek nem, hát le is út, föl is út. Meg se fordult a fejemben, még álmomban se, hogy én, míg a Kossuth élén állok, hátat fordítok az egyháznak.

Így aztán az egész járásban, de meglehet, hogy az egész tartományban Erős Fábi volt az egyetlen szövetkezeti elnök, aki ezen a posztján is éppúgy eljárógatott a templomba, mint azelőtt. Nem csendes tüntetésként. Úgy gondoltam, nem ártok vele senkinek. Pedig dehogy is nem! Fura magatartással, viselkedéssel kompromittálom a többi tisztességes szövetkezeti elnököt. Ezt annyiszor elmondták nekem, százszor, hogy végül már magam is kételkedni kezdtem magamban.

Mert itt a faluban még csak szemet hunytak volna, és szemet is hunytak az én templomba való járásom fölött — „nagyon jól

tudjuk mi, ki az az Erős Fábi!” —, de a védnökségünket vállaló cipészszövetkezet nem hagyhatta ennyiben a dolgot. Miért vállalta volna a védnökséget, ha az elnök ekkora baklövését csak úgy elmismásolják? Mi legyen most már a teendő? Ejnye, ejnye; ekkora blamázt! Sőt szégyent. Mosni kezdték a fejemet. Nem a suszterok, a csikéri atyamesterek. Pedig ők nem most tudták meg, hogy templomba járó vagyok. Csakhogy felülről eddig nem szólt rájuk senki. Most meg rájuk szóltak.

Hát akkor mi legyen velem? Föl nem akaszthattak, nincs semmi bűnöm, csak az, hogy szövetkezeti elnök létemre eljárhatok a templomba. Nagy nehezen megállapodtak abban, hogy ezt a gazdasági évet még vezessem végig, de addig is mellém helyeznek egy bizalmi embert, persze, nem rendőrnek, mondták ők, nem komisszárnak, inkább segítőtársnak, aki majd eligazít engemet kényesebb ügyekben.

Ispán Antának hívták a segítőtársamat. A segítsége annyiból állt, hogy amikor elnököltem, ott ült mellettem, vagy ha valamiért behívtak a járásba, jött velem. Ismertem még a régi világból. Én sohase számoltam el napidíjat, útiköltséget. Ha szép volt az idő, fölültem a biciklire, és bekarikáztam. Lovat, kocsit csak akkor kértem, ha esett. De nem úgy, hogy kocsist is. Tudtam én a lovakat hajtani, minék ültettek volna mellém külön kocsist. Mások ezt nem így csinálják, mondogatták sokszor. Tudom, látom. Én így csinálom, ez is a munkámhoz tartozik, és hogy számolhatnék el napidíjat, amikor arra a napra is jár a munkaegységem, amikor a járásba rendelnek. Különösen nem tetszett ez Ispán Antalnak. Meg is mondta. Márpedig, testvér, amíg te mellettem komisszárkodsz, ez így lesz. Ha én nem számolok el napidíjat, te se fogsz. És ha én be tudok menni a központba biciklin, akkor nyomjad te is a pedált! Nagyon prüszkölt a koma, de nem tehetett semmit. Egyszer, tréfából meg is mondtam neki: nézd, Antal, te párttag vagy, én nem vagyok az, neked kéne lefognod a kezemet, ha azt látnád, hogy herdálom a szövetkezet vagyónát. Mégis arra biztatsz, hogy pénzt vegyünk föl olyanért, amiért nem dolgoztunk meg. „Maga Fábi bácsi engem baszogat!” — ennyit tudott mondani. Ennél sokkal többet máskor se. Nem tudom, a nevét le tudta-e írni tisztességesen. Pedig azért ültették a nyakamra, hogy figyelje: mondok-e valahol valamit a rendszer ellen... Egyszer azt mondtam neki: a te őseid, Antal, valamikor módos emberek lehettek. „Miből gondolja, Fábi bácsi?” Abból, hogy nem hiába hívnak

ispánnak. „Nem botosispánt akart maga mondani?” Nem én. Nem-csak botosispánok voltak valamikor, hanem egész megyéket kormányzó főispánok is... Elgondolkodott. „Maga, Fábi bácsi, már megint baszogat!”

Hát ő volt az én megfigyelőm. Amikor befejeztük a gazdasági évet — nem dicsekvésképpen: de jó eredménnyel — és megszüntem elnöke lenni a Kossuthnak, az én Ispán Antalomat is más beosztásba helyezték. Most is valami teddide-teddodának. Később teljesen elzüllött. Ivott, talán sohase józanodott ki teljesen. Éjszakánként fölördítózta a falut. Járt a sötét utcákat, és a legfőbb vezetőiséget éltette.

Én meg elmentem traktoristának. Azt mondták a szövetkezet vezetőségében, és ezt az új elnök is támogatta, hogy csinálnak nekem bent az irodán egy ülőmunkát, tudok számolni, jártam polgárba, hát, a könyvelőségen csak akad a számomra valami munka, de ha pillanatnyilag nincs is, hát majd nyitnak egyet, utóvégre mégiscsak maga alakította ezt a Kossuthot, Fábi bácsi, és maga vezette egy teljes éven át, mégse mehet most a kapások közé, pedig én oda megyek, jelentettem ki, odahaza a feleségem is összeszidott, teljesen megbolondultál, mondta, hát csakugyan nem lenne könnyebb bent ülni nyáron hűvösön, télen melegen, mint kint túrni azt a földet, de még ha a sajátodat túrnád! Megmondtam bent is, a feleségemnek is: sehova, csak a kapások közé. De nemsokára indult egy traktoristatanfolyam, kedvem szottyant hozzá, elvégeztem, kaptam is hamarosan egy Zadrugárt. Illetve ketten kaptunk egyet: én meg Juhász Anti. Ő lett a segédem. Azaz a „tanítványom”.

Ennek az embernek mindene megvolt ahhoz, hogy ember legyen, munkabíró volt, pontos volt, csendes volt, jó volt, annyira jó, hogy már bosszantóan jó. Mert semmi se tudta kihozni a sodrából. Akkor is csak nevetett, amikor egyszer úgy belevágta a fejét az aratógépbe, illetve a traktor erőleadó tengelyébe — mert ha egy percre megálltunk, Anti már fogta is az olajozót, bújt az aratógép alá — még kéveköttő aratógépeink voltak —, bújt a gép alá és kereste a szírzószemeket, hát egy ilyen alkalomkor úgy belevágta a fejét a vasba, hogy azt hittem, rögtön agyrázkódást kap, de csak egy tyúktojásnyi púp ugrott ki a feje búbján. Antit annyira megsajnáltam, a gépre meg annyira megharagudtam, hogy nem szántam volna ott a helyszínen a nagykalapáccsal diribdarabra törni, Anti ezen is csak nevetett, és még ő rázott engemet ga-

tyába, pedig kishíján ő zúzta szét a fejét. Hát ilyen ember volt az én „tanítványom”.

Azt a bizonyos katonai behívót velem együtt kapta meg. Még ezen is volt kedve tréfálkozni: „Oda se neki, Fábi bácsi, nem lesz egyedül, viszi a segédjét is. Majd én leszek a csicskása!”

Majdnem igaza lett. Rögtön másnap vagy harmadnap, ahogy megérkeztünk, kiszóltatták a sorból azokat, akik értenek a gépekhez, a gépkezeléshez. Jelentkeztünk. „Mi voltál otthon?” — mutat rám a nyalka, fiatal tiszt, akinek én az apja is lehettem volna. „Traktorista.” „És te?” — mutat Antira. „Ő volt a segédem” — válaszolok Anti helyett, mert ő, szegénykém, még annyit se tudott szerbül, mint én. „Odaállni! Itt is a segéded lesz!”

Egy földtúró gépet kaptunk. Életemben akkor láttam először ilyen masinát. Nagyon egyszerű volt a kezelése. Antinak az volt az első dolga, hogy kitapogassa rajta a zsírzószemeket. Nem is lett volna semmi baj, ha Anti nem szerette volna annyira a hasát. Koszttal el voltunk látva, komiszkenyér, gersli volt elég, néhány évre visszamenőleg nem volt itt így, mert akadtak közöttünk „továbbbszolgálatosok”, még a beszolgáltatás korából, akiket itt egyszerűen csak „búzásoknak” neveztek, ezek mesélték, volt itt komiszabb világ is, amikor hónapokon át káposztalevesen purgálták a társaságot, még az volt a szerencsénk, hogy az erdő mindig vet valamit embernek, vadnak: magvakat, fanyar gyümölcsöket. Egszóval az én „tanítványomnak” a hasa lett a veszte.

Mert megint fölsorakoztattak bennünket — naponta hányszor! —, és kihirdették: aki a gersli mellé húsockát is szeretne, lépjen ki! „Fábi bátyám, én kilépek!” „Maradj a helyeden, azt se tudod, mit akarnak!” Tudta. Már kiszagolta. Folyton ott ólálkodott a kazánok körül, látta, hogy az „elit brigád” mást kap a csajkájába, mint a közönséges halandók. Mást, más kazánból. Ezek voltak az aknászok, a helyrobbantók.

De mielőtt a „tanítványom” végzetes lépésére sor került volna, egy éjnek éjszakáján, egy vaksötét, holdvilágtalan éjszakán riadóztatták, fölriasztották az egész tábort. Az áramot már előzőleg kikapcsolhatták, mert nemhogy a barakkokban nem tudtuk fölgyújtani, a barakkok körül sem égtek a lámpák. Olyan sötét volt, hogy az ember csakugyan az orráig se látott. Minden irányból csak a sürgető, pattogó, nyers vezényszavak hallatszottak, meg az a leírhatatlan morajlás, amit míg élek, nem felejték el: a nyöszörgésnek, a kétségbeesésnek eddig soha nem hallott végzetszerű moraja,

amilyen az ítéletnap lesz talán, mert én akkor ott, azokban a percekben és órákban az utolsó ítélet félelmét éltem át, előzetesét az igazi eljövendőnek. Percek alatt fölsorakoztattak bennünket. Mintha hetek óta készülődtek volna erre a cécóra, csakugyan vak-sötét, szuroksötét volt, hiába tekingettem az ég felé, hiába kerestem egyetlen pislákoló csillagot. Körülöttünk az erdő is meg volt dermedve: mélyen aludt. Itt valami szörnyű dolog történhetett, vagy hamarosan valami szörnyűség fog bekövetkezni. Jó félóráig állhattunk fölsorakozva, szemem már megszokta a sötétséget, s noha az altisztek állandóan rohangáltak, s visszafojtott hangon ordítottak, a fülem a süket, dermedt csöndet is kezdte megszokni. És valamennyire megnyugtató az az egyetlen bizonyosság, aminek a nevét se találtam: az a derengő határvonal, amely a sötét eget a pokolsötét fák hegyétől, az erdőtől elválasztotta.

Aztán elindítottak bennünket, erőltetett menetben, hegynek föl-felé. Már maguk a vezénylő katonák se bírhatták tovább szusszal, amikor álljt kiáltottak. Valami erdei tisztásra értünk. Hogy az utolsó ítélet színhelyére, az hamarosan láthatóvá is vált. Egy ijesztően hosszú asztalon három viharlámpát gyújtottak: egyet az asztal közepén, kettőt a két szélén. Alighanem mindenkinek a szeme ezekre a lámpásokra szegeződött. A lámpások, illetve a hosszú asztal mögött le-föl, inkább idegesen, mint nyugodtan, tisztek járkáltak. Lassan az is kivehetővé vált, hogy az asztal le van terítve, s így egészen ünnepélyesnek hatott, komolynak, mondhatnám komornak. Mintha vörös posztóval lett volna leterítve. Anti a fülemhez hajolt: „No, Fábi bátyám, itt most valaki kegyetlenül rá fog baszni!”

Nehogy mindnyájan, gondoltam magamban. De ez valahogy az egész főlhajtás ellenére képtelenségnek tűnt. Mért büntetnének meg bennünket, amikor semmivel se szolgáltunk rá. És hát hivatalosan katonák vagyunk, nem rabok, persze lényegében nagyon is rabok voltunk. Igaz, többségünk fölött, a „háromhónaposokon” nem ítékeztek, de a „továbbszolgálatosok”, a „búzások” némelyike már három éve itt sínylődik szabályos bírósági ítélettel, közös kenyéren velünk. Ennél jóval egyszerűbb dolgok is kiismerhetetlenek voltak ott, nem olyanok, hogy mivégre vagyunk itt. Ez egyébként az én esetemben világos volt: mert járattam a számat gépállomás ügyben. Mások esetében nem volt ilyen világos. Az meg, hogy az én Anti „tanítványom” mért van itt, jó ideig végképp nem volt világos.

Legalább egy óra hosszát ácsorogtattak bennünket a három viharlámpával kivilágított, hosszú asztal előtt. Közben egy pissenés nem sok, annyi se hangzott el, még a tiszték részéről se. Kivéve a köhintéseket. Ezeket nem tilthatták meg. De még ezek a köhintések is olyanok voltak, mint az éjjeli őrjáratban: meg ne hallja valaki, az ellenség. Körülöttünk az erdő is hallgatott. Érdekes, vagy csak az emlékezetem őrzi így, még az éji madarak is mélyen hallgattak, talán megrettentek a szokatlan látványtól, a világító viharlámpáktól.

Nem tudom. Elég az hozzá, hogy évek múltán, odahaza a család ezt egészen másképp élte át. Nem szerettem előhozakodni vele, szerettem volna az egész históriát eltemetni magamban; végső soron a megaláztatásunkról volt ott szó, a megtaposásunkról, a megszégyenítésünkéről. Ilyen dolgokról az emberek nem szívesen beszélnek még azok előtt se, akik a legközelebb állnak hozzájuk. Engemet nem a félelem tartott vissza, hogy szabadulásom után ne mondjak el mindent azon melegeben a feleségemnek. Valami más. Talán a szégyen. Vagy valami mélységes megbántottság. Lassan azért, idővel mégis kikíváncozott belőlem, sötét, álmatlan éjszakákön, amikor meghallottam hogy az ágyában a feleségem is álmatlanul forgolódik. Vagy a családi asztal fölött, a harmadik pohár bor után. De idegenek, vadidegenek előtt, kocsmai társaságban, ma sem. Nem minden meghurcolt ember hordta ezt így magában, volt, aki kikiabálta, később még olyan is akadt, aki hősködött, kérkedett vele. Nekem ez mindig visszataszító volt. Mégis, mondom, évek múltával ki-kibukott belőlem egy-egy súlyos kődarab, de mindig csak az enyéim előtt. A feleségem némán, néma együttérzéssel hallgatta meg ezeket a történeteket, a gyerekek már úgy, hogy közben-közben ugrattak is, hecceltek, az unokák meg úgy vették az egészet, mint valami mesét, és legtöbbször jókat nevettek rajta.

Különösen ezen a végítélet-jeleneten. Sokat gondolkodtam rajta, mi ezen a nevetnivaló. Rájöttem: az, ahogy előadtam nekik a történetet. Hogy a végén már magam is összenevettem velük.

Mert ti, akik a poklokat nem jártátok meg, úgyse tudjátok meg soha, mi a pokoljárás. Még akkor se, ha olyan szavahihető ember mondja el nektek, mint a nagyapátok. Hogy inkább szeretek hallgatni azokról a dolgokról, ez a tapasztalásom is benne van.

Ott álltunk már jó egy órája fölsorakoztatva a viharlámpásokkal kivilágított hosszú asztal előtt. Már kezdtünk megnyugodni:

nem lesz itt mégse semmi. Nem válthattunk egymással egy szót se, mégis mintha mindnyájan ezt éreztük volna. De akkor egy tiszt, sohase láttuk eddig, egy irattartóval a kezében a középső viharlámpa elé állt, mellette jobbról-balról fősorakoztak a többiek, komolyan és feszesen, mintha nyársat nyeltek volna, nekünk is „vigyázzt!” vezényeltek. No, most következék az ítélethirdetés. Valóban az következett. Az irattartós tiszt röviden, katonásan bejelentette: „Akinek a nevét szólítom, kilép!” S már olvasni is kezdte a neveket. Ez más volt, mint régen, diákkoromban, a polgáriiban, feleltetéskor, ha nem készültem. Ez olyan volt, mintha egy nagy adag, azonnal ható hashajtót adtak volna be. A gyomromba állt a félelem. Több mint kétezren raboskodtunk ott, mert minek is szépíteni a dolgot: rabok voltunk... szóval több mint kétezren raboskodtunk ott, volt tehát hova lecsapnia a „bombának”, mégis minden név elhangzása után úgy éreztem: a következő az enyém lesz. Kivétel nélkül mindenki így érezte. Volt alkalmunk később erről szót váltani. Így mindig az a rövid szünet volt a leghosszabb, amit a tiszt a két név fölolvása között tartott. Azok a hatásszünetek, vagy minek is nevezném.

Huszonegy személyt szólított ki a tiszt. Rögtön utána a lámpákat eloltották, s amilyen gyorsan csak lehetett, elvezényeltek bennünket az erdei tisztásról. Futólépésben vonultunk a barakkokig, könnyű volt, mert dombról lefelé, már pirkadt, és pittyegni kezdtek az erdő madarai. De azért még maradt egy jó órácska alvásra. Nem tudom, le tudta-e hunyni valaki is a szemét. A barakkban olyan csend volt, hogy az emberek szuszogása se hallatszott. Mindenki magában emésztgette a történeteket.

Nem is tudom, hogy mondjam: én azt az óra hosszát, a lefekvéstől az ébresztőig — átkönyörögtem. Hogy legyen irgalmas az Úr ahhoz a huszonegy társunkhoz, akiket kiszóltottak. Mi lett velük? Sokáig semmit se tudtunk. Nem tudtunk meg róluk semmit. A kiszóltás után elvezették őket, de hogy hova, mi végett, nem mondta meg senki. Kérdezősködni se mertünk. Nem illett ott kérdezősködni. Attól fogva attól rettegtünk, meg ne ismétlődjön az „éjféli riadó”.

Hanem vagy két hét elteltével egynéhány kiszóltott cimborája levelet kapott. Itthon vagyunk, jól érezzük magunkat, titeket is mielőbb hazavárunk! Hát ez meg micsoda? Akiket akkor azon a szörnyű éjszakán kiszóltottak, azért szólítottak ki, hogy hazatranszporálják őket? Úgy látszik, azért. Mindnyájan megkönnyeb-

bültünk. Igen, mert az egyik részletesen megírta, hogy a tisztásról lekísérték őket a városba, és ott mindegyikük megkapta a vonatjegyet haza. De ha eleve ez volt a szándékuk, mért köllött ezt így csinálni? Éjfélkor, viharlámpákkal, mintha a kiszemelteket nem haza, hanem egyenesen a másvilágra küldték volna?! Mért köllött? Mert mégse vetek bennünket emberszámba.

No, de azért, mikor tisztázódott a dolog, némelyek nagyon megvidámodtak, már olyasmit is kezdtek emlegetni, hogy mikor lesz újabb éjféλι riadó. Nekem nem lett tőle ilyen jó kedvem, éppenséggel még jobban elkeseredtem. Ha mi olyanok kezében vagyunk, akik azt csinálnak velünk, amit akarnak, akkor nagyon elszomorító a helyzetünk. A többség is így fogta föl. Ha az volt a céljuk, hogy ránk ijesszenek a kísértetek éjszakáján, elérték céljukat.

De hogy még jobban magamba húzódjak, mint csiga a házába, annak a legfőbb oka a „tanítványom” elvesztése volt. Mert Juhász Anti, aki Krisztus Urunk után a föld legártatlanabb teremtménye volt, de a hasát nagyon szerette, egy szép napon jelentkezett az aknászokhoz. Harmadnapra rá fölrobbant. Annyit nem lehetett összekaparni a százhusz kilós emberből, ami megtöltött volna egy gyufásskatulyát. Szóval nem maradt belőle semmi. Mintha nem mellette, hanem magában robbant volna a dinamit. Értesítették a hozzátartozóit, hogy kötelességteljesítés közben hősi halált halt, és hazaküldték a dózniját, mert csak ennyi maradt az egész Antiból. (Már nem a barakkok melletti temetőben hantolták el a halottakat, mint évekkel ezelőtt, a „búzások” korában. Ha valaki meghalt, a tetemét tisztességesen hazaszállították. Antinak a dózniját küldték haza.)

Ha a saját gyerekem lett volna, akkor se sirattam volna meg jobban, pedig haragudtam rá, úgy sirattam. Mert az a darab mócsing, a bendője csábította a sziklarobbantók közé. Megmondták, veszélyes munka, de mindenki megkapja a veszélyességi pótlékot. Azoknak külön kazánban főznek. Elvette az eszemet a fájdalom. Ilyen ember, aki csak jóra volt képes, hogy lehetett ennyire haspárti? Ennyire pákosztos? Arra képtelen volt, hogy lopott volna magának akár csak egy szem körtét is, de ha azt mondták neki, hogy fusson föl annak a hegynek a csúcsára egy csajka gersliért, gondolkodás nélkül megtette, megtette a százhusz kilójával! De ugyanez a Juhász Anti, a világ legnagyobb haspártija, ha észrevette, hogy annak a szerencsétlen társának valami oknál fogva már csak fél adag jutott, vagy még annyi se, ez a bélpoklos Ju-

hász Anti, mert isten bizony az volt, bélpoklos, adott a sajátjából. Ilyen volt. Nem volt semmi érzéke ahhoz, hogy valakinek ártson. Mégis a telhetetlensége vitte a halálba.

Nagyon egyszerű lett volna ezt így elkönyvelni. Csakhogy Anti a Jahorinán halt meg, ahová nem a saját bűnéért került, hanem az én vétkemért. Egy öreg „búzás” ezt szépen megmondta nekem: „Téged azért küldtek ide, mert fertőzött vagy, a segédedet meg azért, mert úgy gondolták, hogy őt is megfertőzted. Ez csak világos, nem?”

El költetett fogadnom az öreg igazát. Alighanem így lehetett. Mert mi más vétke lehetett volna Juhász Antinak, ha nem az, hogy odaadó segédem volt a traktoron, „tanítványom”.

Még csak a fele időt töltöttem le, de a hátralevő másfél hónap alatt annyira megszerettem a Jahorinát, a fenyveserdőt, mintha ott születtem volna. Ugyanez a Jahorina, ugyanezek a fenyvesek Anti tragédiája előtt teljesen hidegen hagytak, idegenek voltak számomra. Attól kezdve minden megváltozott, nem mondhatom azt, hogy körülöttem, mert körülöttem minden maradt a régi, hanem bennem. Elvesztettem a társamat, teljesen magamra maradtam. Nem volt kedvem közeledni senkihez. Ha békén hagytak bennünket, fogtam magam, és elballagtam a fenyves szélére, nézegettem a fákat, gyönyörű szálfaedő volt az, tulajdonképpen akkor néztem meg először úgy istenigazából egy erdőt. Legalább harmincméteres szálfák voltak, mind egyenes, mint a nyíl, és mind fölfelé törekedett, de a legszebb mégis az volt, amikor föltámadt a szél, s ezek a fenyőóriások zúgtak, zúgni kezdtek úgy, hogy közben alig mozdult meg egy águk. Hát, azzal az erdőzúgással nem tudtam betelni. Nekem a mai napig is a legszebb muzsika. Ahogy a szél átzúg a sűrű tűleveleken. Ha kerestek, ha nem voltam a barakkban, a barakk előtt, azonnal tudták, hol vagyok: az Eres — mert ott csak így tudtak szólítani —, az Eres elment hallgatni az erdőt.

El is határoztam, hogy ha hazakerülök, fenyőket, ilyen jahorinai fenyőket ültetek a tanyám elé.

Ötszáz darab fenyőmagoncot hoztam haza, egy teli hátizsákkal. Kicsi, félsukkos csemeték voltak, indulás előtt két nappal megkérdeztem a parancsnokunkat, szedhetek-e az erdőszélen, nagyon megkedveltem ezeket a fenyőket. Azt hitte, hogy a szálfákra gondolok, és elnevette magát: „szedjed csak, ha haza bírod őket vinni.” Megmagyaráztam neki, hogy nekem csak a csemetékre volna

szükségem, a kis magoncokra, otthon majd elültetem és fölnevelem őket.

Hazafelé a vonatban már gondolkodni kezdtem: mit kezdek én evvel az ötszáz magonccal, hova rakom őket, untig elegendő lett volna tíz szál, honnan egyszerre bennem ez a kapzsiság? Mind-egy, ha már fölszedtem őket, nem szórom el.

November hatodikán értem haza. A vasútállomásról egyenesen kimentem a tanyára. Úgy gondoltam, ráérek holnap is jelentkezni, hogy megérkeztem, „leszolgáltam” a három hónapot. A tanya előtt még aznap elültettem kilenc kis fenyőt. Másnap bent a faluban csodálkozva látom, hogy a Nagyutca valahogy másmilyen, mint amilyennek három hónappal ezelőtt itthagytam: kopár, világos, hiányzik belőle valami. Hát a fák. Kiszedték őket. De már meg is ásták a gödröket az ültetendő kisleányoknak.

No, gondoltam magamban, mégiscsak jó, hogy nem dobtam ki a vonatablakon azokat a magoncokat; bemegyek az elnökhöz, és fölajánlom a falunak a fenyőcsemetéimet. Nem is lenne csúnya végig a Nagyutcán két sor szép fenyő. Még szerencsém is volt, mert az elnököt a helyén találtam, leültetett, kikérdezett, nagyon barátságos volt, de nem is volt nekünk egymással soha semmi bajunk. Mondom aztán neki, látom, Sándor új fákat raktak le a Nagyutcára, mintha csak megéreztem volna, ötszáz fenyőmagoncot hoztam haza a Jahorináról, fölajánlom a falu javára. Látszott rajta, hogy megörült neki, meg is köszönte rögtön, hozzam be a fenyőket, mondta, majd intézkedik. A fenyőcsemetéket még aznap beszállítottam. Másnap hívat az elnök. Látom, elég savanyú az arca, hímöl-hámol, szép magától, Fábi bácsi, hogy gondolt a falujára, de hát ezek a csemeték nem valók arra, hogy kiültessék őket, néhány évig nevelni kéne őket faiskolában, és csak aztán. Hallgatom, nézek rá, látom rajta, nem az az igazi ok, hogy a magoncok kicsik, valami másról lehet itt szó, „nézd, Sándor” — mondom neki, de a szavamba vágott: „Fábi bácsi, én magának megmondom a valót. Ne adja tovább senkinek, ezt csak magának mondom, hogy tudja. Még akkor este, a vezetőség összejövetelén előadtam a fenyőügyet. Volt, akinek tetszett, nekem, meg még néhányunknak, de akadt olyan is, neveket most nem akarok említeni, akinek nem tetszett. Nem a fenyő, hanem aki adja. Végül ezek lettek többségben, nekünk akik kisebbségben maradtunk, fejlet kellett hajtánunk.”

Ez abban a pillanatban jobban fájt, mint az, hogy három hó-

napra „bevonultattak”. Sándornak megköszöntem az irántam való bizalmát, és a fenyőmagoncokat kivittem vissza a tanyára. Leraktam őket. Nevelek én magamnak egy igazi fenyőerdőt. De nem lett az erdőből semmi. A rákövetkező év olyan aszályos volt, hogy még a kutak is kiszáradtak. A laponon hosszúkás sírkutakat ástunk, mint egykor a bolgárkertészek, de az se segített. A jószágoknak nem jutott elegendő ivóvíz, nemhogy a fenyőcskékre. Még ami a tanya előtt volt, abból is kiszáradt három. De hatot fölneveltem, szerethették a helyet, gyorsan nőttek, túlnőtték már a tanya magasságát és úgy zúgott már az a hat fenyő, mintha valóságos erdő lett volna.

Hideg, szeles novemberi éjszakákon, mielőtt nyugovóra tértünk volna, rám terítettem a nagykabátot, és azzal az ürüggyel, hogy az istállóban megnézem az állatokat, kiálltam a tanya sarkára fenyőzúgást hallgatni. Félórát ott tudtam magamat felejteni a fenyők alatt, sokszor a feleségem már nem győzött várni, kijött, hogy mi van velem, hol vagyok. Menj csak be, szóltam rá, rögtön megyek én is, beviszek még néhány kéve szarát az istállóba, mert úgy veszem észre, jön a hó.

Most már csak ez a két szál maradt a hatból, ezek is valahogy tönkremennek, előregedtek, idő előtt megöregedtek, pedig még a fele magasságot se érték el, mint a jahorinai testvéreik, talán mégse szeretik annyira ezt a talajt, talán fertőzött ez a talaj, vagy valami ismeretlen féreg rágja a fák gyökerét, elég az hozzá, hogy már csak a fülem őrzi, az emlékezetem, a zúgásukat, azt a komor, fönéséges hangversenyt, amit csak mélyen zúgó fenyves tud fölpanaszolni.

TÉL

HERCEG JÁNOS

Azon a télen gyakran húztak át fölöttünk a vadludak. Északról jöttek és délen tűntek el, s utána sűrű pelyhekben esni kezdett a hó. Befújta az utakat, s akkora volt a csend, hogy elvesztek benne a döngő léptek, s a kántor énekét még a falu végén is hallani lehetett, ahogy a hajnali misékre nyitották a templom ajtaját jámbor asszonyok.

Ebben a lélekdermesztő télben állított be hozzánk Nina Afinova. Nagy, fekete kendőbe burkolózva, mint a parasztlányok. Jó estét kívánt, pedig még világosság volt, délután, és csengő hangjával úgy megtelt az egész ház, hogy egyszerre elfelejtettük a telet, a hideget és a falusi magányt, amely pedig oly nyomasztóan tudott rátelepedni az emberre tavaszig.

— Szent Isten! — kiállt fel anyánk, s megdöbbenésében összecsapta a kezét, Zsizi meg abbahagyta a Chopin-szonátát, amely az imént még a hangok selymes ködével lepett be mindent körülöttünk.

— Ilyen időben! — folytatta anyánk. — Mi jutott eszedbe, ilyenkor útra kelni? A kutyát sem kergeti ki a gazdája ebben a zimankóban!

— Bocsánat, madame — felelte a lány, és a hangja csengése egészen mélyre szállt, egyszerre lett panaszos és könyörgő —, talán összetéveszt valakivel. És ismételten bocsánatot kérek, hogy ismeretlenül berontottam...

— Jaj, persze, persze! — mentegetőzött anyánk magához térve. — Azt hittem, a húgom érkezett Bécsből, és a kocsija elakadt az úton. Tessék, tessék!

— Kata! — kiáltotta aztán hátrafordulva, s ha lassan csoszogva is, de kisvártatva megjelent mégis a vén cseléd, hogy lesegítse

havas nagykendőjét a vendégről, és körülnézett, hogy a poggyászatát is elvigye, ahogy illik.

De Nina Afinovának nem volt semmije. Üres kézzel érkezett, s míg más azonnal megmagyarázta volna a merőben furcsa szituációt, ő helyett hangos és vidám hangulatának adott kifejezést hosszan áradozva:

— Milyen gyönyörű itt minden, madame! Mikor megpillantottam ezt a kedves és barátságos kúriát ezzel a négy hatalmas fenővel a bejárat két oldalán, nem bírtam magammal. Egyszerre úgy éreztem, haza érkeztem végre.

Mindezt nevetve mondta és boldogan, miközben mibennünk nőtön nőtt a nyugtalanság, hogy ki ő, és honnan toppant közénk, és egyáltalán mit akar. Rejtélyes megjelenését még csak fokozta a szépsége s az a tulajdonképpen meg sem határozható bűbáj, amely meglepetésünk ellenére körülengett bennünket.

— Meg kell elégednie az egyszerű vacsorával, kedves Nina — mondta anyánk, amikor asztalhoz ültünk, és az öreg cseléd pártával a fején, mintha legalább harminc évvel visszament volna az időben, elébünk tette a hatalmas meissenai tálban citromkarikákkal díszítve a vadnyulat sötétvörös áfonyával.

— A fiam lőtte! — tette még hozzá, mire Nina Afinova melegen rám emelte seprős szempillái alól a tekintetét. — Az embernek bele kell törődnie, hogy itt a világon semmi sem kapható. Be kell érni, amivel a jó isten ajándékozza meg a szegény vidéki embereket.

— Hát, ami azt illeti, ismerjük be, a jó isten igazán bőkezűen ajándékozza meg az itteni embereket! — jegyezte meg nevetve Nina Afinova, és szegény anyánk nem hallotta ki szavaiból a finom gúnyt. Ha lett volna bátorságom hozzá, be kellett volna vallanom, hogy ez a halk fölénye a lánynak még kicsit bántott is engem, mindebből azonban semmi sem maradt, mert máris felém fordult megint, és csodálkozva húzta fel a szemöldökét:

— Puskával járja a mezőt? Mikor megy megint? Elkísérném! Közben a vacsora végére értünk, átvonultunk a szalonba, és Zsizi Nina Afinova kérésére újra a zongorához ült. Engem pedig úgy meglepett a kijelentése, hogy a legegyszerűbb udvariassági frázist sem voltam képes kinyögni, mennyire boldoggá tesz, ha velem jön vadászni.

— Jól utazott? — kérdezte anyám fojtott izgalommal, s mint-

ha éles tekintetével valósággal célba vette volna a lányt. — Ilyen időben!

— Ó, igen! — nevette el magát Nina Afinova. — Én mindig jól utazom. Tavaly nyáron éjfélkor érkeztem Madridba, s még világos volt. Gépünk két óra alatt tette meg az utat, ami eléggé igénybe veszi az ember szervezetét tíz kilométer magasságban a felhők fölött, én azonban oly friss voltam, hogy hallani sem akartam a lefekvésről. Barátom fáradt volt, elcsigázott, kedvetlenül botorkált mellettem az esti forgatagban, amelyben azonban maradt annyi hely, hogy egy lány kasztanyettáját rázva énekeljen, s lovagja gitáron halkán kísérje. Végül velük énekelt az egész tömeg. Én is.

Akkor vettem kicsit jobban szemügyre Nina Afinovát. Talán mert a barátját említette sans gêne, s az ilyesmitől minden férfi önérzete felborzolódik valamennyire. Arca egy gondolattal szélesebb volt, mint amennyit alakjának harmóniája megengedett, nagy és sötét szeme azonban, mint a ragadozó vadé, oly éles fényvel ragyogott, hogy ez az árnyalati aránytalanság még valami izgalmas ellentmondást is adott egész lényének. Nem volt hát szabályos szépség. De én mindig is utáltam a babaarcú nőket. Haja hosszan előre fésülve félig eltakarta erős homlokát.

— Majd Zsizi gondoskodik magáról, drágám! — mondta anyánk, és felállt, hogy a szobájába vonuljon. De a tekintetével intett nekem, úgyhogy követnem kellett. A végsőkéig felindultan fordult felém odakinn:

— Vigyázz, hogy viselkedsz ezzel a ... nem is tudom, minek nevezzem! Mert hogy nem tisztességes szándékkal jött, abban biztos vagyok! Besúgó, provokálni akar? És aztán meghurcolni bennünket? Ilyen időben! Hallatlan!

— Ugyan, mi jut eszedbe! — próbáltam erélyesen eloszlatni aggodalmát, megmagyarázhatatlanul szolidaritást vállalva a lánynyal, mintha cinkosa lettem volna, s ezen később magam is csodálkoztam. — Nagyvilágiasságában kicsit felszabadult és szeszélyes... De nyugodj meg, semmi okunk sincs aggódni. Én még érdekesnek is találom...

— Érdekesnek? — nézett nagyot anyánk. — Te megőrültél! Betoppanni ekkora hófúvásban egy ismeretlen vidéki házba, s még csak egy halk pardont sem ejtve minősíthetetlen megjelenése miatt...

— Bocsánatot kért! — feleltem ingerülten. — Nekem még tesszik is ez a rejtélyes megjelenése. Mindenesetre várd meg a végét! Sarkon fordultam, és otthagytam.

Amikor visszamentem, már ő ült a zongoránál. Halkan játszott egy egyszerű kis népdalt, amelyeneket talán az orosz mezőkön énekeltek gyerekkorában, ha ugyan egyáltalán igaz volt, hogy Nina Afinovának hívják. Együgyű kis dal volt, arról szólt, hogy három levele van a lóherének, s három szeretője a szegény legénynek. Mert a dallamot kipötyögtetve még halkan énekelte is a szövegét, felém fordulva, mintha Zsizi a világon se lett volna. Három szeretője a szegény legénynek... Volt ebben valami dacos lelkesedés és ugyanakkor az a csendes mélabú, amely szomorúan rácsáfol minderre, hogy csak álom és ábránd az egész. Nagyon szép volt. S az ablak függönyén látni lehetett, hogy odakinn a holdfényben sűrűn esik a hó.

— Ha fáradt vagy, te is lefekhetsz! — mondta Zsizsinek nevetlenül és durván, mint amikor az ember nyers indulatainak engedve minden udvariasságról megfeledkezik. — Majd én elszórazoztatom a vendégünket, amíg maga is nem kíván lefeküdni.

— Kata már biztosan meg is vetette az ágyát — felelte Zsizi feléje fordulva engedelmesen, s ez minden képtelenségében oly természetesnek tűnt. — Reggel pedig maradjon az ágyban ameddig kedve tartja. Jó éjszakát.

„Három szeretője a szegény legénynek” — dúdolta Nina Afionova, és messze nézett, ki, a hóesésbe, vagy talán még messzebb, a gyerekkorába, s így dúdolt és zümmögött bele az éjszakába, úgyhogy nem bírtam ki tovább, a zongorához léptem, átöleltem, magammal szembefordítottam, s így álltam vele sokáig. „Ki vagy?” — kellett volna kérdeznem most már minden európai viselkedés félretéve, mint amikor az éjszakai erdőben találkozik két vadidegen ember. Mert minden rettenetesen erős vonzása ellenére oly idegen és ismeretlen volt, hogy már ez is a végsőkéig felizgatott.

De nem kérdeztem semmit, és ő is hallgatott. Szomorúan nézett a szemembe, úgyhogy nem mondhattam mást, csak elragadtatásomnak adhattam hangot:

— Édes! Gyönyörű!

És szájon csókoltam.

Éppen csak a szemét hunyta le egy pillanatra, de mozdulatlan maradt.

— Beszélj! — kiáltottam rá eszemet veszítve. — Nem azt aka-

rom tudni, hogy ki vagy, és honnan jössz, de mondj valamit magadról mégis, mert ebbe az ember beleőrül, ha ilyen titokzatos vagy.

Nem felelt. Kinn változatlanul esett a hó, csak sejteni lehetett a csillagokat a sötét felhők fölött, s ebben a dermedt hóesésben a rabok menetét látni valahol a messzi orosz hómezőkön a cári katonák között Szibéria felé vonulva s a forradalom angyalainak énekétől kísérve az időtlenségben.

Hogy mindez meddig tartott, nem tudom. De mintha már hajnalodott volna, s ahogy eltűnt a látomás, s magától megzendült egy húr a csendben, ahogy még mindig egymást átölelve álltunk, kinyílt mögöttünk az ajtó, és megjelent hosszú, fehér hálóköntőseben, kezében magasra tartott, égő gyertyával anyám:

— Még mindig ébren vannak? Nemsokára reggel lesz!

— Igen, megyek is majd mindjárt! — mondta Nina Afinova, és lassú mozdulattal lefejtette magáról a karjaimat. — Bizonyára várnak is már!

— Nem azért mondom! — felelte erre anyám még mindig magasra emelve az égő gyertyát, mint valami élő kísértetet. — Sőt, nagyon kedves volt, hogy eszébe jutottunk! Csak meg ne hűljön valahogy ebben a hidegben! És csókolom a kedves mamáját ismeretlenül is! Majd a fiam elkíséri!

Mintha legalábbis vonathoz kellett volna kísérem ebben a havas derengésben, s aztán egy darabig még utánamenni annak a vonatnak, amíg ő az ablakból visszanéz rám.

De akkor valaki megdöngötte a bejárati ajtót, és Nina Afinova felállt, s anélkül, hogy elköszönt volna, ránk se nézve kifelé indult. Úgy, ahogy volt, világoskék selyemblúzban, redőkbe rakott szoknyában, mint a kislányok, pedig mintha nagykendőbe bugyolálva jött volna, akár a parasztlányok, s vastagon állt rajta a hó.

— Isten veled, drágám! — kiáltottam fel a búcsúnak megfelelő pátosszal, ha ugyan egyáltalán elhagyhatta hang a számat.

Odakinn mintha egy nyitott szán várta volna, csengős lovak rekedt horkanásával, s ő könnyedén fellépett arra a szánra, míg anyám változatlanul ott állt az ajtóban, s gyertyája lángjába belekapott a szél.

— Isten veled, drága Nina Afinova! — kiáltottam még utána, pedig már eltűnt a szemem elől, s nem maradt utána más, csak a tél sűrű, valószínűtlen hóesése, mint egy álom, amelybe az emlékei ringatják az embert.

KONRAD RUTKOWSKI
PROFESSZOR UTÓIRATA*

(Részlet)

BORISLAV PEKIĆ

Steinbrecher: Tehát beismeri, hogy ismeri Lilly Schwartzkopf kisasszonyt?

Frölich: Beismerem.

Steinbrecher: Írja alá a Jegyzőkönyvet!... Miért állította akkor, hogy nem ismeri?

Frölich: Nem állítottam, hogy nem ismerem. Azt mondtam, hogy nem ismerem *jól*.

Steinbrecher: Mennyire ismeri?

Frölich: Üzletileg.

Steinbrecher: Azt kérdeztem, mennyire, s nem azt, hogy *hogyan*. Tehát milyen jól ismeri?

Frölich: Futólag.

Steinbrecher: Azt kérdeztem, *milyen jól* ismeri.

Frölich: Nem valami jól.

Steinbrecher: Mondja, jó kereskedőnek tartja magát?

Frölich: Meg vannak velem elégedve.

Steinbrecher: Ki van magával megelégedve?

Frölich: A munkaadóim.

Steinbrecher: Kik a munkaadói?

Frölich: Hisz elmondtam már vagy tízszer!

Steinbrecher: Felmerült-e időközben olyan körülmény, amely miatt most titkolni kényszerül kilétüket?

Frölich: Nem, dehogy. Miért titkolnám?

* A szerző *Hogyan veszejtük el a vámpírt?* című regényéből

Steinbrecher: Magam is ezt kérdem. Magának azonban nyilván oka van rá, hogy eltitkolja.

Frölich: Nem titkolom.

Steinbrecher: Titkolja, Frölich. Az imént visszautasította, hogy elárulja a nevüket. Fenntartja ezt továbbra is?

Frölich: Nem tartom fenn.

Steinbrecher: Nos?

Frölich: Az Urban, Urban & Urban cég tulajdonosai.

Steinbrecher: Hármas csoport?

Frölich: Család.

Steinbrecher: Címük?

Frölich: (az Urban, Urban & Urban cég címe)

Steinbrecher: Mondjon el nekünk mindent, amit az Urban, Urban & Urban cég ügyviteléről tud!

(A Jegyzőkönyv következő 48 oldala az Urban, Urban & Urban cég tevékenységét taglalja, a tisztviselők nevével, családi állapotával, életfelfogásával, már amennyire Gustav Frölich gyanúsított betekintést nyerhetett a dolgokba, vagy amire logikus következtetéssel juthatott.)

Steinbrecher: Azt mondta, a munkaadói elégedettek voltak magával. Úgy értem ezt, hogy kereskedelmi utazói munkáját sikerrel látta el?

Frölich: Úgy.

Steinbrecher: Beleértendő ebbe az is, hogy tiszteletben tartotta a kereskedelmi szokásokat?

Frölich: Beleértendő.

Steinbrecher: Bele, Frölich, persze, hogy beleértendő. Mindenki más esetében, csak a magáéban nem. Mert, mint egyébként más téren is, amire majd még kitérünk, maga ebben is kivétel. Maga épp fordított módszereivel érte el sikereit — a kereskedelmi viselkedési normák megszegésével.

Frölich: Én sohasem szegtem meg a kereskedelmi viselkedési normákat!

Steinbrecher: Hogy mondhat ilyet, amikor olyanokkal kötött üzletet, akiket nem is ismert!

Frölich: Én sohasem kötöttem üzletet olyanokkal, akiket nem ismertem.

Steinbrecher: És Lilly Schwartzkopf kisasszonnyal?

Frölich: De hisz őt ismertem.

Steinbrecher: Jól?

Frölich: Eléggé.

Steinbrecher: Mihez képest eléggé?

Frölich: A célhoz képest.

Steinbrecher: Milyen célhoz képest?

Frölich: Az üzletkötéshez.

Steinbrecher: Úgy? Maga szerint ha valami elégséges, az már jó. Maga szerint minden üzletkötés jó, ha nem kimondottan pocskék. Magának az, hogy felületesen ismerte Lilly Schwartzkopfot, már elég volt ahhoz, hogy komoly ügyletekbe bocsátkozzék vele.

Frölich: Az nem volt felületes ismeretség.

Steinbrecher: Hát milyen? Elmélyült?

Frölich: Megfelelő volt. Nem volt elmélyült.

Steinbrecher: Szóval eléggé elmélyült volt? Mennyire elmélyült?

Frölich: Ahhoz eléggé elmélyült, hogy a vele való üzletelés ne jelentsen kockázatot a cégnek.

Steinbrecher: A cégnek vagy magának?

Frölich: Tulajdonképpen a cégnek is meg nekem is.

Steinbrecher: A cégnek például mi jelentene kockázatot?

Frölich: Az, ha mondjuk Schwartzkopf kisasszony fizetésképtelen lenne.

Steinbrecher: Ez esetben, ugye, megkárosítaná a céget.

Frölich: Igen.

Steinbrecher: És magát?

Frölich: Engem is.

Steinbrecher: Magát hogyan?

Frölich: A szerződés értelmében meg kellett térítenem a cégnek a kárt, ha az az én kötlevelemből következett.

Steinbrecher: Végeredményben akkor egyedül maga kockáztatott?

Frölich: Hát, a szerződés szerint . . . valóban.

Steinbrecher: Magának tehát feltétlenül szüksége volt bizonyos megbízható adatokra Schwartzkopf kisasszonyról, hogy kapcsolatokból kizárja a kockázatot?

Frölich: Igen.

Steinbrecher: Jó. Ez logikailag összeáll. A bűnözés és a kockázat elválaszthatatlan egymástól.

Frölich: Miféle bűnözés?

Steinbrecher: A magáé, Frölich.

Frölich: De hát én nem tettem semmit!

Steinbrecher: Akkor miért van itt?

Frölich: Nem tudom.

Steinbrecher: Csak nem akarja azt mondani, hogy isten rendelésére került ide?

Frölich: Nem tudom, miért kerültem ide.

Steinbrecher: És hogy a német rendőrség ártatlan embereket tartóztat le?

Frölich: Én nem mondtam, hogy a német rendőrség ártatlan embereket tartóztat le. Én azt mondtam, hogy én ártatlan vagyok!

Steinbrecher: És mégis letartóztatták, nemde? Ebből aztán mi más következik, mint az, hogy mi ártatlan embereket tartóztatunk le! Mert vagy bűnös, és mi kizárólag bűnösöket tartóztatunk le, vagy ártatlan, s akkor mi ártatlanokat is meghurcolunk. Harmadik lehetőség logikailag nincs!

Frölich: Tévedés is lehet.

Steinbrecher: Csak az idioták tévednek. Vagy netán idiotáknak tart bennünket, Frölich?

Frölich: Nem, dehogy.

Steinbrecher: Akkor miért viselkedik úgy, mintha azoknak tartana bennünket? Ezzel nemigen javít a helyzetén, Frölich. Pláne az iménti kijelentése után.

Frölich: Semmiféle kijelentést sem tettem.

Steinbrecher: Azt mondta, hogy ártatlan embereket tartóztatunk le, ez pedig kimeríti az ellenséges propaganda bűnesetének fogalmát.

Frölich: Én ilyet nem mondtam.

Steinbrecher: Ennek örülök. Maga miatt is, meg énmiattam is. Tudja, milyen baromi munka volna most kiterjeszteni a nyomozást erre a vádpontra is? Nos, maga szerint akkor szó sincs olyasmiről, hogy mi ártatlan embereket tartóztatunk le?

Frölich: Szó sincs.

Steinbrecher: És kiket tartóztatunk le?

Frölich: Bűnösöket.

Steinbrecher: Akkor pedig maga sem lehet ártatlan. Különben nem áll a saját végkövetkeztetése, igaz?

Frölich: Igaz. Ámbátor...

Steinbrecher: A logikában, Frölich, nincs ámbátor... A logika tudomány. Nem kereskedelem, hogy alku tárgyává tegyünk a végkövetkeztetést. Ha az első premisszában az áll, hogy mi csak bűnösöket tartóztatunk le, és a másodikban az, hogy magát is letartóztattuk, milyen végkövetkeztetés adódik ebből?

Frölich: Hogy én is bűnös vagyok.

Steinbrecher: Helyes. Írja alá a Jegyzőkönyvet!... Így. Köszönöm. Lépünk tovább! Honnan szerezte a Schwartzkopf kisasszonyról szóló értesüléseit?

Frölich: Azoktól a cégektől, melyekkel kapcsolatot tartott fenn.

Steinbrecher: Mely cégektől? Név, cím, minden!

(Következik egy sor cég neve, melyek adatokat szolgáltatottak Gustav Frölichnek Schwartzkopf masamód hitelképességéről, majd a szóban forgó cégek néhány alkalmazottjának neve és címe, akik bárminemű kapcsolatban állnak a gyanúsítottal. Ezek közül egyesek később, e Jegyzőkönyv érett férfikorában még visszatérnek lapjaira mint a Frölich—Schwartzkopf kémhálózat bűnrészesei, mint úgynevezett pump out manek, akik gazdasági titkokat pumpálnak ki környezetükből, s állandó ellátóivá lesznek a kémközpontnak.)

Steinbrecher: Nevezhetjük-e az ön eljárását Schwartzkopf kisasszony esetében az egyszerűség kedvéért kémkedésnek?

Frölich: Az nem volt kémkedés!

Steinbrecher: Schwartzkopf kisasszony tudott róla?

Frölich: Nem, de feltételezhette. Ez a bejáródott gyakorlat mindenütt: informálódik az ember, mielőtt üzletet kötne az új partnerrel.

Steinbrecher: Informálódni annyi, mint adatokat gyűjteni valakiről vagy valamiről. Igaz?

Frölich: Igaz.

Steinbrecher: Meghamisítjuk-e akkor a vallomása lényegét, ha azt mondjuk, hogy maga „adatokat gyűjtött Schwartzkopf kisasszonyról”?

Frölich: Nem hamisítjuk meg, habár ez sem egyszerűbb, mint ha azt mondanánk, hogy informálódtam felőle.

Steinbrecher: Nézze, Frölich, ha netán attól tart, hogy kifogyunk a papírból a kihallgatása alatt, megnyugtathatom. Sem papír-, sem időszűke nem fenyeget bennünket... A begyűjtött adatokkal meg volt elégedve?

Frölich: Meg.

Steinbrecher: Leszögezzük akkor, hogy kimerítő értesülései voltak a partnerről?

Frölich: Le.

Steinbrecher: Továbbá, hogy ezek szerint igenis jól ismerte, ami

merőben ellentétes korábbi kijelentésével, miszerint csak *futólag* ismerte volna a hölgyet.

Frölich: Azt valóban mondtam, hogy az adatokkal meg voltam elégedve, de ez nem jelenti egyben azt is, hogy ezekből jól megismerhettem Schwartzkopf kisasszonyt.

Steinbrecher: Szóval hiányosak voltak?

Frölich: Nem.

Steinbrecher: Hamisak?

Frölich: Dehogy!

Steinbrecher: Akkor csak egy marad hátra: maga el sem olvasta őket.

Frölich: Dehogynem! Hogyne olvastam volna el!

Steinbrecher: Szóval teljes és valóságos adatok voltak, melyeket maga lelkiismeretesen tudomásul vett?

Frölich: Igen.

Steinbrecher: Akkor kettőnk közül valaki vagy őrült, vagy hazudik. Maga szerint, Frölich, én vagyok az, aki hazudik?

Frölich: Nem, dehogy! Miért is hazudna a kapitány úr?

Steinbrecher: Végre egy értelmes mondat! Helyes. Miért is hazudnék? Nem ellenem folyik a vizsgálat. Ez esetben pedig őrült vagyok. Valóban őrült volnék, Frölich?

Frölich: Dehogyis őrült a kapitány úr!

Steinbrecher: És maga?

Frölich: Azt hiszem, én sem.

Steinbrecher: De biztosnak nem biztos benne, ugye?

Frölich: De. Biztos vagyok benne.

Steinbrecher: Akkor pedig szemérmetlenül hazudik, hogy nem ismerte jól Schwartzkopf kisasszonyt. Miért hazudik, Frölich? Mit titkol előlünk? Miért *nem szabad* magának jól ismerni Schwartzkopf kisasszonyt?

Frölich: Én nem titkolok semmit, uram. Esküszöm, semmit sem titkolok!

Steinbrecher: Úgy gondolja netán, hogy veszélyes dolog *jól* ismerni egy masamódot?

Frölich: Nem, uram.

Steinbrecher: És hogy mi itt a Gestapóban úgy begolyóztunk az örökös gyanakvástól, hogy már abban is bűnt látunk, ha bárki is jól ismer valakit vagy valamit?

Frölich: Nem, szó sincs róla!

Steinbrecher: Akkor mit szabódik annyit, vallja be szépen: igen is jól ismerte!

Frölich: Nem szabódom, uram, csak úgy érzem, ez túl erős kifejezés arra, ahogyan ismertem.

Steinbrecher: Túl erős, de megközelítően pontos.

Frölich: Így van.

Steinbrecher: Írja alá a Jegyzőkönyvet!

Frölich: De hisz itt az áll, hogy ez *bizalmas* ismeretség volt!

Steinbrecher: És nem volt bizalmas?

Frölich: Nem, persze, hogy nem! Hivatalos ismeretség volt, üzleti, semmiképp sem *bizalmas*!

Steinbrecher: Ne idegeskedjék, Frölich! Ez a jegyzőkönyv nem szentírás. Ha hibáztunk, kijavítjuk. Töröljük azt, hogy *bizalmas* ismeretség, és beírjuk, hogy *jól* ismerte. Rendben? Meg van elégedve?

Frölich: Igen.

Steinbrecher: Remélem, most már belátja, hogy nem vagyunk az ellenségei, és nem akarunk magának rosszat, továbbá, hogy ez a tüntető védekező magatartása is helytelen. Belátja-e?

Frölich: Belátom.

Steinbrecher: Akkor most aláírja a Jegyzőkönyvet? Úgy. Köszönöm . . .

(Frölich kétségbeesett igyekezete, hogy elkerülje a Schwartzkopf kalaposkisasszonnyal való ismeretséget — afféle ösztönös igyekezet volt ez, mely szerint mindig jobb, ha az embernek kevés ismerőse van, mint sok —, már a Jegyzőkönyv zsenge ifjúkorában kudarcra kárhoztatott, úgyhogy Frölich attól kezdve minden lelki és szellemi erejével arra összpontosított, hogy legalább jó ismerettséggé ne fajuljon a dolog. Nem mondhatni, hogy fáradozása teljesen hiábavaló lett volna. A „meglehetősen jól ismertem” volt a végső határ, melyet megengedett magának a masamóddhoz fűződő kapcsolatában. Üzleti vonatkozásban persze. A bizalmas viszony gyanújának terhe alatt azonban Frölichnek nem volt más választása, mint hogy alkuba bocsátkozzék. És a „bizalmas viszony” helyébe „jó ismeretség” került. Frölich tehát jegyzőkönyvileg jó viszonyba keveredett a masamóddal, pontosan oda jutott hát, ahová semmiképp sem akart, egy valamiben azonban kétségkívül siker koronázta erőfeszítéseit: elhárította magáról még a gyanúját is, hogy a szóban forgó kapcsolat bizalmas lett volna. S ez igen nagy elégedettséggel, sőt büszkeséggel töltötte el. Akkor

még nem tudta, hogy a jegyzőkönyv korosodásával majdan ismét felbukkan, ez a „bizalmas”, akár valami kísértet, s fogadtatik el végül is mint az egyetlen kiút a harmadik, a hírszerző elkerülésére. És azt sem tudta még, hogy a végén ezt is elfogadja majd, hisz végső soron mégiscsak jobb, ha gazdasági kém az ember, mint ha diverzáns vagy szabotőr.)

Steinbrecher: Kinek az utasítására lépett kapcsolatba nevezett Lilly Schwartzkopffal?

Frölich: A cégem utasítására.

Steinbrecher: Mely cég utasítására?

Frölich: Megmondtam már: az Urban, Urban & Urban cégről van szó.

Steinbrecher: Címe?

(Következik az egyszer már felvett adatok monoton megismétlése. Ellentmondás nincs. Lehet folytatni.)

Steinbrecher: Ki a cég tulajdonosa?

Frölich: Urban úr.

Steinbrecher: Jól ismeri?

Frölich: Csak mint munkaadómat.

Steinbrecher: Azt kérdeztem, hogy . . .

Frölich: Nem mondhatnám, hogy jól ismerem.

(Frölich előre tud már minden lépést, tudja, hogy elkerülhetetlen a vereség, de csak ismételteti a válaszokat egy automata konokságával. Ebből akár valamiféle tervszerűségre is lehetne következtetni, én azonban úgy vélem, hogy erről szó sincs: ösztönösen alkalmazott csökevényes formája ez a régi arany szabálynak, hogy a rendőrségen semmit sem szabad beismerni.)

Steinbrecher: Hogyhogy nem ismeri, ha egyszer nála dolgozik?

Frölich: Urban úrnak nem szokása az alkalmazottaival barátkozni.

Steinbrecher: Értem. Tartózkodó, távolságtartó, titokzatos. Nos?

Frölich: Inkább hivatalos.

Steinbrecher: És maga csak ilyennek ismeri?

Frölich: Igen.

Steinbrecher: Fogalmazza meg maga, hogyan kerüljön a Jegyzőkönyvbe!

Frölich: Arra a kérdésre, hogy hogyan ismeri Urban urat, Frölich úr azt . . .

Steinbrecher: Miféle Frölich úr? Ki ez a Frölich úr?

Frölich: Én,

Steinbrecher: Az nem lehet. Maga nem úr. Maga itt gyanúsított. Nos, ki ez a másik Frölich és hol lakik?

(Bonyolult dialógus következik több logikai bukfencsel, végül Frölichnek sikerül meggyőznie Steinbrechert, hogy önmagára gondolt, s az urazás merő tévedés volt, nem elszólás, amellyel egy másik Frölichet árult volna el. Miután sikerült megmentenie egy ártatlan rokonát, Frölichünk enyhe diadalérzettel lát hozzá az Urban úrhoz fűződő viszonya megfogalmazásához.)

Frölich: Frölich kijelenti, hogy Urban urat csak mint munkaadóját ismeri.

Steinbrecher: Jól?

Frölich: Jól.

Steinbrecher: Maga szerint a munkaadó nem ember?

Frölich: Dehogynem.

Steinbrecher: Akkor pedig munkaadói és emberi mivoltában is ismernie kell, ha e kettő bármelyikében ismeri.

Frölich: Feltéve, hogy a hivatalában emberi mivoltában is megmutatkozik.

Steinbrecher: Hát milyen mivoltában mutatkozna meg? Állati mivoltában?

Frölich: Nem, dehogy.

Steinbrecher: Tehát semmiféle okot nem szolgáltat rá, hogy feljelentsük a Reich Munkafelügyelőségénél?

Frölich: Nem, semmifélet. Rendes ember.

Steinbrecher: Honnan tudja, hogy rendes.

Frölich: Tudom.

Steinbrecher: Akkor mégiscsak jól ismeri, nem?

Frölich: De igen. Jól ismerem.

Steinbrecher: Írja alá ezt az oldalt is!... Köszönöm. Milyen jól ismeri?

Frölich: Mint a tulajdon testvérbátyámat.

(Frölich idegei szemlátomást felmondták a szolgálatot. Ilyen szarkasztikus túlzásra ragadtatni magát! Öreg hiba. A nyomozás nem ismer semmiféle túlzást. A nyomozásban minden lehetséges, és minden megengedett. Amit Steinbrecher mindjárt be is bizonyít neki.)

Steinbrecher: Mi a neve a testvérbátyjának, mivel foglalkozik és hol lakik?

Frölich: Nincs testvérbátyám. Egyke vagyok.

Steinbrecher: Miért mondta akkor, hogy Urban urat úgy ismeri, mint a tulajdon testvérbátyját?

Frölich: Így szokták mondani, ha valakit jól ismerünk.

Steinbrecher: Ide figyeljen, Frölich! Megkérném, hogy stílusgyakorlatait majd akkor villogtassa, ha magát bízzák meg a Német Szólasmondások szótárának elkészítésével. Addig is, legyen olyan kedves, ne terelje tévútra a nyomozást! Meg vagyok értve?

Frölich: Igenis, uram.

Steinbrecher: Gyakran szokott beszélgetni Urban úrral?

Frölich: Nem gyakran.

Steinbrecher: Miért nem beszélgettek gyakrabban?

Frölich: Mert sokat vagyok úton.

Steinbrecher: Miért van sokat úton?

Frölich: Mert sokat vagyok kereskedelmi utazó.

Steinbrecher: És amikor nincs úton, gyakran beszélgetnek?

Frölich: Nem. Csak olykor-olykor.

Steinbrecher: Leginkább miről?

Frölich: Többnyire üzleti dolgokról, a piaci állapotokról, a keresletről...

Steinbrecher: Megint hazudott, Frölich. Maga igenis gyakran beszélgetett Urban úrral. Mert hogy lehet valakivel *többnyire* erről és erről beszélgetni, ha *kevészer* találkozik vele?!

Frölich: Én... nem tudom. Nekem átkozottul kevésnek tetszett.

Steinbrecher: Azért, mert maga úgy szerette volna, ha többször kerül rá sor. Tipikus beosztottsindróma. Sose elég nekik a főnökből. Fogalmazzuk meg a Jegyzőkönyvet úgy, hogy magának is igaza legyen meg nekem is: Frölich kijelenti, hogy noha Urban úrral gyakran beszélgetett, ez a kettejük ügyét illetően semmiképp sem volt elég... Na, mit morog? Ha kifogásol valamit, mondja meg!

Frölich: Nekem az a rész, ahol arról van szó, mintha *nekünk kettőnknek* külön ügyünk lett volna...

Steinbrecher: Kérem. Hagyjuk ki. Maradjon csak az a rész, amelyben beismeri, hogy igen gyakran beszélgetett Urban úrral. Így jobb?

Frölich: Jobb, jobb!

Steinbrecher: Kihagyjuk természetesen azt a részt is, amelyben tagadja, hogy gyakran találkozott munkaadójával. Kell az magá-

nak, hogy megrögzött hazudozónak nézzék? Ezekben a beszélgetésekben Urban úr szívélyes volt magával?

Frölich: Igen, uram.

Steinbrecher: Akkor igazán nem értem, mi baja vele.

Frölich: Nincs énnekem semmi bajom vele.

Steinbrecher: Akkor meg pláne nem értem, miért került a vele való találkozást.

Frölich: Ki mondja, hogy kerültem?

Steinbrecher: Sehol sem említi, hogy gyakrabban is találkozott volna vele, ha alkalma adódik rá. Mondja, Frölich, külön maga, embergyűlölő, társaságkerülő, vagy egyszerűen csak illojális alkalmazott?

Frölich: Én nem vagyok társaságkerülő, én szeretem az embereket. Én szívesen találkoztam volna Urban úrral gyakrabban is, ha alkalmam adódott volna rá, de ha egyszer más-más társadalmi körökben forgunk.

Steinbrecher: Írjuk akkor! Frölich kijelenti, hogy gyakrabban is találkozott volna Urban úrral, ha ezt a németországi helyzet megengedte volna.

Frölich: Miféle németországi helyzet? Nem értem.

Steinbrecher: A társadalmi körök, amelyekről beszélt.

Frölich: Aha, igen, a körök.

Steinbrecher: Írja alá az oldalt... Köszönöm. Abbeli kívánságából, hogy minél gyakrabban találkozzék Urban úrral, logikailag következik, hogy bizalommal viseltetett iránta. Igaz?

Frölich: Igaz. Bár erre beszélgetéseinkben semmi szükség sem volt.

Steinbrecher: És ezekben a beszélgetéseinkben sikerült-e közös hangot találniuk?

Frölich: Többnyire.

Steinbrecher: Igen vagy nem?

(Frölich agya lázasan működik. Ha azt mondja, hogy nem mindig ért egyet a főnökével, kénytelen lesz azt is megmondani, miben nem, akkor pedig kettejük közül valaki, ez esetben Urban úr, nyilván kellemetlen helyzetbe kerül. Aztán logikusabb is, hogy egy ilyen vagyonos és művelt ember, mint Urban úr többet tudjon egy kereskedelmi utazónál, azaz, hogy ennyivel okosabb is legyen nála. Ilyen beszélgetőtárrsal egyetérteni elvben mindig kisebb kockázatot jelent. Frölich tehát visszavonja fenntartásait.)

Frölich: Igen.

Steinbrecher: Hogy nevezzük azokat az embereket, akik azonos nézeteket vallanak?

Frölich: Azonos gondolkodásúak... eszmetársak...

Steinbrecher: Mikor folytatott utoljára megbeszéléseket eszmétársával, Urban úrral?

Frölich: Nem folytattam én Urban úrral semmiféle megbeszéléseket. Csak a fontos emberek folytatnak megbeszéléseket. Mi egyszerűen csak beszélgettünk...

Steinbrecher: Urban úr fontos ember?

Frölich: Azt hiszem, igen.

Steinbrecher: Ő tehát, elvben, bárkivel folytathat megbeszélést?

Frölich: Igen.

Steinbrecher: Ezzel szemben maga, aki nem fontos személyiség, maga nem folytathat.

Frölich: Úgy van.

Steinbrecher: Korrektnek tartaná-e, ha a következő bekezdésben nem maga szerepelne az előtérben, hanem egyszerűen arra a tényre szorítkoznánk, hogy Urban úr megbeszéléseket folytatott magával? Megfelelne-e ez annak, ami kettejük között történt?

Frölich: Meg.

Steinbrecher: Írja alá... Köszönöm. Hol került sor a szóban forgó megbeszélésre?

Frölich: Nem emlékszem rá.

Steinbrecher: Gondolkozzék!

(Néhányszor megismétlődik az ábra. Aztán Frölichnek eszébe jut.)

Frölich: A templomudvarban.

Steinbrecher: Maga tehát hisz istenben?

Frölich: Isten őrizz! Nem.

Steinbrecher: Akkor nyilván csak azért ment a templomba, hogy ott titkon találkozzék Urban úrral.

Frölich: Nem! Nem igaz!

Steinbrecher: Mit keresett akkor a templomban?

Frölich: Istent!

Steinbrecher: Akiben viszont nem hisz. Vagy mégiscsak hisz? Hisz istenben, Frölich?

Frölich: Nem hiszek.

Steinbrecher: Akkor miért imádkozik hozzá?

Frölich: Hogy megsegítsen. Azért szoktak, nem?

Steinbrecher: Logikus. De hát hogyan segítse meg, ha egyszer maga nem hisz benne?

Frölich: Ki mondta, hogy nem hiszek?

Steinbrecher: Maga mondta, hogy nem hisz benne!

Frölich: Én nem mondtam.

Steinbrecher: De igenis mondta! Miért mondta? Miért hazudott?

Frölich: Nem tudom. Úgy gondoltam . . .

Steinbrecher: Hogy az lesz a jobb?

Frölich: Igen.

Steinbrecher: És miért lenne jobb? Mert Németországban ferde szemmel néznek a vallásosokra?

Frölich: Igen.

Steinbrecher: Szóval maga szerint Németországban ferde szemmel néznek a hívőkre.

Frölich: Legalábbis bizalmatlanul.

Steinbrecher: Miből gondolja?

Frölich: Abból, hogy bizonyos hivatalok hozzáférhetetlenek a számukra.

Steinbrecher: Milyen hivatalok?

Frölich: Kormányhivatalok. Diplomácia, hadsereg, rendőrség és a többi.

Steinbrecher: Szóval minden hivatal?

Frölich: Nem mondtam, hogy mind.

Steinbrecher: Hát mi a rossebből áll az állam, ha nem hadseregből és rendőrségből?

Frölich: Szerintem más állami hivatal is létezik még.

Steinbrecher: Például? A Köztisztasági Hivatal, mi?

Frölich: Mondjuk, bár van más is.

Steinbrecher: Maga szerint tehát lehetővé kell tenni a hívők számára, hogy utcaseprők legyenek. Igaz?

Frölich: Igen.

Steinbrecher: Mit szoktunk arra mondani, hogy ha egyeseknek megengednek valamit, másoknak pedig nem?

Frölich: Hogy igazságtalanság.

Steinbrecher: Maga szerint tehát igazságtalanság, ha egy asztalosnak nem engedik meg, hogy kioperálja a beteg vakbelét?

Frölich: Én nem tudom . . .

Steinbrecher: Más szóval, ha az asztalosnak megtiltják azt, amit az orvosnak megengednek?

Frölich: Én... nem értem. Én... egy kissé fáradt vagyok. Megengedi, hogy felálljak és kinyújtóztassam a lábam?

Steinbrecher: Majd feláll, ha befejeztük.

Frölich: Mikor fejezzük be?

Steinbrecher: Az csak magától függ. Ne ellenkezzék annyit, és pillanatok alatt végzünk. És ne csinálja ezt, hogy minduntalan újabb és újabb ellenséges kijelentésekkel a vizsgálat kiterjesztésére késztet!

Frölich: Én semmiféle ellenséges kijelentést...

Steinbrecher: Azt állította, hogy nálunk hátrányos megkülönböztetésben részesülnek a lakosság bizonyos rétegei. Olvassa el a Jegyzőkönyvet!

Frölich: Én ezt nem írom alá.

Steinbrecher: Senki sem kényszeríti rá. Különben sem értünk még a lap végére!

Frölich: De én akkor sem írom alá, ha odaérünk.

Steinbrecher: Erre megvan a joga.

(Steinbrecher ezredes témát vált. Frölich megkönnyebbüléssel fogadja. Határtalan örömeiben, hogy sikerült kivergődnie a vallási kérdések ingoványából, kissé óvatlanná válik, és más, igaz, kevésbé veszélyes területeken néhány merőben felesleges beismerést tesz, amire más körülmények között semmiképp sem ragadtatta volna magát. De ezzel együtt is elégedett. A Jegyzőkönyv jobban alakul, mint remélte. Semmi sem igazolja a Gestapóról keringő félelmetes mendemondákat. Hozzá sem nyúltak, egy ujjal sem. Igaz, fogalma sincs róla, mennyi ideje tart már a kihallgatás — az ablakokon vastag sötétítőfüggöny, és a szemébe világító erős fényű lámpa is megzavarta kissé az időérzékét —, de egyébiránt igazán inkább barátságos eszmecserére hasonlít a dolog, mint vallatásra, és ha össze-összecsap is néha a két logika, hamar feloldódik az ellentét valamilyen, mindkét felet kielégítő kompromisszumban. A lényeg az, gondolja magában nyilván Frölich, hogy ellentétbe ne kerüljön az ember a doktrína fő alapelveivel, melyek közül az egyház iránti ellenszenv nem is tartozik a legjelentéktelenebbek közé. Ezt pedig megúsza. Steinbrechernek, sajnos, nem ez a véleménye. Tíz-egynéhány lap után a Jegyzőkönyv ismét visszakanyarodik a témához.)

SZILÁGYI Károly fordítása

EMLÉKEZÉSEIM (V.)

TÓTH BUBORA ISTVÁN

Hazafelé, menet közben különféle érzelmek kavargtak bennem. Azt éreztem, valami nincs rendben; hogy nincs béke, azért szomorú és bánatos minden. De azt is éreztem, hogy engem többé nem visz élve senki olyan helyre ebben a háborúban, ahol a halál úgy csapkod a kaszájával, mint ott, ahonnan most jöttem.

Volt egy olyan középkorú bajszi kutyánk. Megismerhetett, mert amikor beléptem az udvarunkba, nem ugatott meg, csak nézett rám. A komiszruha miatt nem volt biztos a dologban. De amikor a nevén szólítottam, Bajszi!, akkor fölismert, és odaszaladt hozzám, fölugrott rám, nem ugatott, csak szűkölt, nyüszített, százszor körülszaladgált, megszagolgatta a talijánföld szagú ruhát rajtam. Alig tudtam tőle lépni, állandóan előttem volt. Olyan megható volt, amit soha nem felejték el.

A kutya nyüszítését meghallva, kijött anyám is. Nagyon meglepődött, amikor meglátott. Elébe szaladt, ölelt, csókolt, és azt hajtogatta: Jaj, fiam, fiam, aranyos fiam, megvagy! Élsz! Csak-hogy megjöttél! Ne is menj vissza többé. Aki él, az mindenki itthon lóg. Nem akar senki meghalni, azért, hogy a fölmentettek itthon lebzselhessenek, a szegények meg pusztuljanak el. Nem tudom, szegény apáddal mi van. Két hete kaptam tőle levelet. Akkor tudtam meg, hogy apámék is közel hozzánk, szintén az olasz fronton voltak. Apám egy gépfegyveres osztagnál, málhásló-vezető volt. Ő csak a háború végén került haza.

Anyám mindent gyorsan tudomásomra adott az itthoni helyzetről. Amikor egy kissé megnyugodott, azonnal leszedett rólam minden ruhát. Rögtön befűtött a kemencébe, a ruháimat addig is kitette a szomszéd ház mögé a hűvösre, nehogy szétmásszanak a tetűk. Vízet melegített, hogy megmosakodhassak a teknőben. Befűtés után, hogy meg ne égjen az angyalbőr, lehűtötte a kemen-

cét, és mindent berakott. Másnap kiszedte, és alaposan átvizsgálva megállapította, hogy nem volt már élő tetű. Hét hónappal előbb voltunk fertőtlenítőben, még Volhíniában.

Mire megtisztálkodtam, már estefelé járt az idő. A közelebbi szomszédasszonyok is megtudták az érkezésemet, és sorba mind meglátogattak. Bár el voltam kábulva az utazástól — mert én vonatban nem bírtam aludni, és most sem aludtam két éjjel egy percet sem —, nem tudtam elaludni a nagy idegfeszültségtől, csak másnap délután, amikor már megpihentem valamennyire.

Mielőtt folytatnám a leírást, előbb visszatérek a fronton látottakra. Az a frontszakasz, ahova először fölmentünk az első vonalba, egy nagyon fontos, kulcsfontosságú rész volt. Úgy az olaszok, mint a mi haduraink nagy erőket vetettek ott harcba. Az a hegy, amit már említettem, a Monte Grappa, a környékből való kiemelkedése által nagy előnyt biztosított az olaszoknak, mert róla az egész környék könnyen áttekinthető volt. Az olasz hadsereg fő erőssége a tüzésége volt. A gyalogságuk nem volt harcos szellemű. Ha komolyabb veszélybe kerültek, hamar kereket oldottak. A Grappára nagy tüzéségi erőt állítottak. Hogy honnan győzték, de rengeteg muníciót kilőttek az ágyúik.

1917 késő őszen nagyszabású hadműveletbe kezdtek a központi hatalmak, hogy elfoglalhassák a Monte Grappát. De mivel a hegyvidék szélén van, az olaszok is tudták, ha elveszítik, leszorulnak a síkságra, és ott nagyon kedvezőtlen helyzetbe kerülnek. Mindenképpen meg kellett védeniük. Szörnyű emberpusztítás ment ott végbe heteken köröszül. Mindkét fél erőltette a dolgot. A mi csapataink előbbre jutottak, de a Grappát elfoglalni nem bírták. Rájuk jött a tél, és úgy két kilométernyire a legalább pár száz méterrel magasabb Grappától nyugatra, a 2200 méter magas Monte Asalonén állapodott meg a front. Amint hallottuk azoktól, akiket mi váltottunk le, a mi hadseregünkből öt divízió ment tönkre a harcokban, aránylag elég rövid szakaszon. Egy divízió (hadosztály) húszezer ember.

Még fönt voltunk először, mikor elolvadt a hó. Akkor kezdték a szanitécek összeszedni és elásni a halottakat, mert addig nem lehetett látni, micsoda szörnyűség volt a hó alatt. Nem volt egy négyzetméternyi terület, ahová nem csapott le gránát. Emberi hullát egészen nem sokat találtak. De mindenfelé darabokra tépve, szétszaggatva emberi részek. A szerelvény darabokban, minden a fölszaggatott földdel összekeveredve. Nem talált a szem egy

kis területet, ahol nem borzalmat kellett látnia. Tavaszodott, az idő kezdett fölmelegedni, és mindjobban érezhető lett a bűz is, ami a bomlásnak induló emberi maradványokból áradt. Meg kell még valamit említenem, a frontbiztosítást. Támadások idejére politikailag megbízható alakokat válogattak össze, akik közvetlenül a harcban lévő egységek mögött cirkáltak, és mindenkit igazoltattak, akik hátra akartak menni. Így akadályozták meg a harcolók szétszökődését. Tábori csendőrök voltak, és rögtönítélő joguk volt.

Megettük, amit kaptunk, de nem volt étvágyunk. Vérhastól lézengő gebék voltunk. Védtük szeretett királyunkat és kedves hazánkat. Nem ért az életünk egy pofa bagót. Úgy lesóványodtam, hogy beillettem volna egy zöldséges kertbe madárijesztőnek. De itthon, anyám kosztján, hamarosan rendbe jöttem, és kezdtem pendülni, mint a csicsó malaca a záptojástól. Akkor olvastam egy újságban, hogy a zöld vöröshagyma jó gyomorerősítő és vérszaporító. Akkortól kezdve rászoktam, és azóta is mindig fogyasztom a hagymát.

Az Estben és Kis Újságban olvastam a szabadságom alatt, miként zajlott le a piavei csata. Annak nevezték azt az ütközetet, amelyben én is ott voltam. A mi frontszakaszunktól északkeletre, a Piave folyó mellékén és a Pó folyó völgyében rizst termeltek az olaszok, és ezeknek a folyóknak a vizével árasztották el a rizst, virágzása idején. A Piave folyó nem volt bő vizű. Át lehetett lábalni a medrén. Ezen akartak a mieink átkelni. Amikor megindultak, az olasz tűzéréség irtózatossá tüzet zúdított a folyó déli oldalára, és lehetetlen volt az átkelés. A folyó medrében apró kis szigetek közt folydogált a víz az Adriai-tenger felé. A fürgeteges ágyútűz miatt a mieink a folyó medrében megálltak, s az apró szigeteken beásták magukat. Az olaszok erre vártak. A tengerparti zsilipeket elzárták, és amint szaporodott a víz, szörnyű zárótűz alá vették a folyót. Élve se előre, se hátra. Közben a víz mindent elöntött. Rengeteg ember pusztult el a folyóban. Erre írták a lapok: Két hét alatt kétszázezer ember veszett el a piavei csatában. Ez a két lap erősen békepárti hangnemben írt már akkor, és azt is leközölték, hogy Zita királyné, aki az olasz királynak, Emánuelnek a testvére volt, abbéli bosszújából, hogy a férjét, V. Károly osztrák császárt és magyar királyt Gombaszögi Frida színésznővel mézlopáson érte, kiszolgáltatta az olaszoknak a támadási tervet. *Az Est* közölte egyik számában: Az osztrák—magyar hadseregből kétszázezer ember lóg, és hatszázezer a lógóso-

kat keresi. Valóban, aki életben volt, de inkább csak a fiatalabb korosztályokból, az majdnem mind szökevény volt. Az idősebb korosztályokból akik még békében voltak katonák, alig volt lógós. Szigorúbb fegyelem alatt nevelték őket békében, és féltek a következményektől. A szökevényeket a csendőrség mellé beosztott alakulatok állandóan keresték. Vonatokon, mindenhol, ahol férfit találtak, igazoltatták. Nyár volt, a kukorica már akkora volt, hogy el lehetett benne bújni. A zöld káderben tartózkodtak a lógósok. Oda nem ment senki igazoltatni őket.

Két katonatársam, egyik Újvidéken, a másik Aradon lakott, megírták haza, hogy énvelem küldjenek nekik csomagot. Szegény asszonyok hoztak is két jó nagy csomagot, amit elvállaltam. Ha nem lett volna a két csomag, nem mentem volna vissza, de nem volt szívem visszautasítani, mert tudtam, milyen sóvárogva várják a hazait. Egyidősek voltunk, együtt szenvedtünk. Sajnáltam őket. Nem tudom, élnek-e vagy nem, de még ma is, ha eszembe jut, meg vagyok magammal elégedve. Az aradi Szabó Imre, az újvidéki Ravasz József volt.

A magam részére nem sokat vittem, és amikor elfogyott, egy vasárnap este vonatra ültem, és megindultam Bécsen, Budapesten keresztül hazafelé. Az utazásom elég viszontagságos volt, mert az igazoltatás állandó volt az egész monarchiában. Nekem semmiféle papírom nem volt. Soknak volt hamis igazolványa, és sokat le is lepleztek. De föl, a vonat tetejére nem mentek az igazoltatók. Attól féltek, hogy leesnek. Annyian hevertünk fönt, ahányan fölfértünk. A megállóknál le, azután ismét fölmentünk. Mikor hazaértem, augusztus 15-én délután három óraker, kétnapi utazás után, olyan piszkos, kormos voltam a vonatfüsttől, mintha szénbányából szabadultam volna.

Szegény anyám ismét megörült, hogy háromheti távollét után újra hazajöttem. De most már nyugtalanabb volt, mert gyakran lehetett hallani, hogy valakit elfogtak. Dacára annak, hogy ilyesmit hallottunk, mégsem voltam eléggé elővigyázatos. Természetesnek tartottam, hogy most már itthon voltam, és nem bujkáltam. Szeptember elején egyik nagynénémnek, akinek a férje szintén odavolt a háborúban, egyik közeli földjén szedtük öregapámmal a kukoricát. Minden este hazamentem, és otthon is aludtam. Minden korban voltak a nép közt besúgók, akik vagy bosszúból vagy valami mézes madzagért voltak azok. Most meg még sok hadiözvegy is besúgó lett, elkeseredésében, hogy ha az ő férjének meg

kellott hálnia, ne maradjon más se meg. Engem is ilyen besúgás után fogtak el. A pontos napra nem emlékszem, úgy szeptember derekán volt, amikor egy éjszaka a tábori csendőrök ébresztettek föl. Átmásztak a kerítésfalon, és engem kint találtak meg a régen istállóknak használt épületben, ami most kimeszelve az én hálószobám volt. Azután is abban aludtam, télen-nyáron. Apámnak jó nagy subája volt, azzal takaróztam, és még az ajtót sem csuktam be sohasem. A subától jobb és biztosabb takaródzó nincs. Akármilyen hideg tél volt, sose fáztam alatta.

Hárman voltak. Egy csendőr meg hozzájuk beosztott két katonára. A fejem fölött a falon lógó lámpát is meggyújtották, ami zsírmécs volt, és fölkeltek. Nem mondhatom, hogy gorombák lettek volna. Az igazolványt kérték, ami nem volt. Megmondtam, hogy az nincs. Akkor öltözz föl, és velünk jössz, mondták. Anyám már észrevette, hogy valakivel beszélek, és kijött, de már sírt is, amikor meglátta, kik az éjjeli betolakodók. Fölöltöztem, és elbúcsúztam anyámtól, és megindultunk. Az utcán a negyedik fogdameg egy másik lógásra vigyázott, akit előbb fogtak el, és így ketőnket kísérték a községi rendőrszobára. Ott avval, akivel együtt kísérték, összebilincseltek bokán fölül. Nehogy elszökhessünk. Egy ágyon feküdtünk, és ha egyikünknek menni kellett, ment vele a másik is. Ha az ágyon fordulni kellett, azt is együtt végeztük. Ha egyik hason akart feküdni vagy hanyatt, a másiknak is úgy kellett tenni. Úgy éreztük magunkat, mint kutya a kútban.

Három nap alatt tizenkettőre szaporodott a létszámunk. Akkor a bilincseket párosával a kezünkre rakták, és egy hosszú vékonyabb láncot a bilincsek fölött végighúztak köztünk, az első párhoz hozzákötve, a lánc hátsó végét egy kísérő fogta, egy másik meg fegyverrel mellettünk haladt; mentünk az állomásra, díszmenetben.

Szabadkán a két kísérő átadott bennünket egy őrmesternek, aki nyomban egy fogdába tuszkolt bennünket. Elég nagy szoba volt a fogda. Hetvenhárman voltunk benne, de még tíz befért volna. A szoba alja le volt betonozva. Ami rajtunk volt, az volt az ágyunk is, takaródzónk is; a betonon feküdtünk, egymás mellett. Az egész társaságot a tábori csendőrség fogdosta össze, mint engemet. Aki még igazán nem volt békepárti, az ebben a társaságban azzá lett. Válogatott cigánygyerek volt nagyobb része. Őszinte békepártiak. A hatalom tehetetlensége a lógással szemben kézzelfogható volt. A kezdeti időben néhány lógóst kivégeztek,

de ekkor már olyan nagyméretű volt a lógás, hogy ennyi embert nem lehetett kivégezni. Ezzel pedig megsemmisült a nép előtt a királynak az isten akaratától eredő hatalma. A nép akarata került az isteni akarat fölé. Két nap múlva kihallgatásra mentünk valamennyien egy Kis nevű ezredes elé, egyenként. Mindenkitől megkérdezte, miért szökött el a hazafiúi kötelesség elől. Én azt mondtam, azért szöktem el, mert a fronton megfáztak a lábaim, annyira, hogy menni sem bírtam, és mégse engedtek el kórházba, legalább néhány hétre. Azért meggyűlöltem a háborút! Ez nem indok a megszökésre! Mars! Harminc nap fogda!, ordított rám. Mindenki mondott valamit, amit jegyzőkönyvbe vettek, és mindenkire ráordított. De nem éreztünk semmi lelkiismeret-furdalást, és az ajtón kívül csaknem mindenki számfűlet mutogatott visszafelé.

A raport után kaptunk puskát, zárdugattyú nélkül, derékszíjat két patrontáskával és egy bajonetthüvelyt. Ha már békepártiak vagyunk, nehogy lövöldözzünk vagy szurkáljunk. Azután fegyveres öreg katonák kíséretében rendszeren gyakorlatozni jártunk, egy tiszt vezetésével. Az altisztek nem voltak közülünk valók. Amikor berukkoltunk, a puskát kint hagytuk, és ránk zárták az ajtót. Az ajtón vágott nyíláson adták be a menázsit. Kidugtuk a csajkát, és a szakács beletette, amit főzött. A koszt itthon is nagyon magló disznónak való volt, csak itt közelebb volt a konyha, és melegebb állapotban ért hozzánk. Máskülönben fene bajunk se volt. Nem volt zaklatás, mint a nem szökevényeknél. Csak nem mehettünk ki. Azt meg pótolta a napi kirukkolás.

Egy vasárnap este két ember kanállal és bicskával kibontotta az utca felől a fal alját. Akkora lyukat véstek rajta, hogy kifért az ember rajta. Mi többiek szüntelenül daloltunk. Nem messze volt a kapuőr, és észrevette, de kilenc embernek sikerült elszöknie. Kár, hogy észrevette az őt, fél óra alatt senki sem maradt volna ott. Még azon az éjszakán átköltöztettek bennünket másik szobába.

Sokan mesterségesen megbetegítették magukat, hogy elkerüljék a frontra menést. Nagyon el volt terjedve a több napos koplalás után való bezabálás. Ezzel magas lázt lehetett kapni. Apámnak egyik unokatestvére az egész háború alatt ezzel a módszerrel ki-be járt a kórházba; egy napig se volt a fronton. Az egészségre ez nem volt veszélyes, csak arra kellett vigyázni, nehogy valami nehéz zsírossággal lakjon be a koma, mert attól könnyen megüdvözülhetett volna. Egy komiszkenyér elfogyasztása egyszerre fölemelte a

lázt annyira, amennyi elég volt a kórházba jutáshoz. A Jóska bátyám úgy begyakorolta magát, hogy mindig sikerült neki. Soha nem tudták megállapítani az orvosok a betegségét. A kórházban is folytatta ezt. Ha szabadságra akart menni, akkor szünetet tartott. Olyankor azt hitték az orvosok, talán javulásban van, és két-három hétre hazaengedték, hogy majd azután kiküldik a csapatához. Mikor lejárt a szabadsága, akkorra kikészítette magát, és alig ért vissza, ismét magas lázzal ment orvosi vizitre. Így húzta az időt éveken át, és a frontra nem jutott ki. Volt olyan is, aki a szemét rontotta.

Elhatároztam, hogy megpróbálok, hátha bejutok én is a kórházba. Anyámnak nem írtam meg, hol vagyok. Ha megtudja, jön hozzám, és nem akartam, hogy megzavarjon a tervemben. De a Bábi Jóska megírta haza, kik vagyunk topolyiaiak vele, és így anyám mégis megtudta.

Szombat volt, amikor az őr beszólt az ajtólyukon, a nevemet szólítva. Itt van az anyja, jöjjön ki! Akinek hozzátartozója érkezett, azt öt percre kiengedték. Akkor már négy nap óta nem ettem. Úgy terveztem, hogy hétfőn korán hajnalban megeszem az addig fölszaporított kenyeret, és úgy jelentkezek maródivizitre. Szegény anyám úgy elkámpicsorodott, amikor kiléptem és meglátott: Nem írtál, nem tudtam rólad semmit, hová vittek, mi lett veled. Úgy tudtam meg a Bábi Jóska testvérétől.

Nem magyarázkodhattam. Az idő is rövid volt, meg az őr sem állt messze tőlünk. Hozott egy kétkilós cipőt, jó kilónyi szalonnát, huszonkét darab, olyan öt-hat dekás zsíros gyúrt pogácsát, azt nagyon szerettem, meg két kiló almát. Nem akartam elfogadni semmit. Akkor meg azért kesergett, hogy mi van velem. Valahogy megsúgtam neki, koplalok, hogy kórházba mehessek. Erre megnyugodott. A szalonnát meg a cipőt visszaküldtem.

A koplalás elején, az első két napon szikrázott a szemem az éhségtől. Akkor tudtam meg, mekkora akarat erő kell, hogy le bírja győzni az ember saját magát. Mindenki eszik körülötte, éhes, volna mit, ha nem is valami finomságok, és nem ehet, mert valamit el akar érnei. Azért, hogy élve maradjon egy eszeveszett öldöklésben, aminek még nem akar vége lenni.

Amint mondtam, a zsíros gyúrt pogácsa volt a legkedveltebb süteményem. Adtam kettőt-kettőt a mellettem fekvőknek, maradt tizennyolc darab. Szombat este nem bírtam tovább, hogy meg ne kóstoljam, érezve a jó pogácsaszagot. Csak egyet eszek meg, és

kopralok hétfő hajnalig. Amikor megettem egyet, mintha megrészegettem volna tőle, olyan jólesett, és kezdtem ismét éhes lenni. Csak még egyet, de nem többet. Amikor a másodikat is megettem, az akaraterőm teljesen csődöt mondott. Ettem tovább egymás után, mert olyan éhes lettem, mint az első két nap voltam, és nem bírtam megállni, amíg meg nem ettem tizenöt darabot. Egy idő múlva még kettőt, egyet pedig odaadtam a szomszédomnak. Azután elkezdtem az almákat. Abból is volt talán harminc darab, és a felét annak is berágtam. Tíz óra volt már, amikorra végeztem az állati zabálással. Úgy éjfél előtt elkezdtem a vizes vödörhöz járni. Nem győztem inni a vizet. Utóbb már az inget, gatyát is levetettem, úgy hemperegtem a betonon. Félig-meddig öntudatlan állapotban voltam. Végül mégiscsak hánytam. Ha ez nem történt volna meg, lehet, hogy nekem is elénekelhették volna a cérkom dederumot, amilyen cudarul éreztem magam. Reggelre fene bajom se volt, de a tervem el lett rontva. A koplalást újra kellett volna kezdeni, de nem volt hozzá kedvem.

Amikor lejárt a harmincnapi fogda, huszonötös csoportokban Grazba szállítottak bennünket. Ott szerveztek egy lógosokból álló ezredet, a 123. gyalogezredet.

A kaposvári 44. gyalogezredtől jöttek értünk a kísérők. Október 26-án értem én is Grazba. Ott már hozzájutottunk újságokhoz. Akkor már a Károlyi Mihály volt a magyar állam miniszterelnöke. Zűrzavar az egész országban. De a hadsereget még mindig a királyi hatalom szellemében irányították. Október végén levittek bennünket Boszniába, a Srebrenica nevű, Drina menti faluban állapodtunk meg. Négy napot ottlét után kaptuk a hírt, hogy vége a háborúnak, mehetünk haza.

November elsején indultunk visszafelé, és tizennégy napi gyaloglás után értünk Vinkovcira. Ott leraktuk a fegyvert, és vonatot kaptunk a horvátoktól, Pécs felé. November 15-én reggel négy órára értem haza, Szabadkáról gyalog. Apám két nappal előbb. Nagy volt anyám öröme. Mégiscsak életben maradtunk.

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

KUN BÉLA
(1886—1939)

„A lenini Október eszméinek
első autentikus küldötte”

BOSNYÁK ISTVÁN

„A szavak közt, melyek ártatlan vértanúk, megbecstelenítő embereknek és időknek ártatlan vértanúi, ott szerepel ma már »a vezér« szó is. De Kun Béla 1919-ben ennek a szónak valóban szüzi értelmében jelentett vezért (...) Vezér, ahogy ő volt, nemcsak autoritást jelentett, melynek aláveti magát az ember. Forradalmárok, magyar forradalmárok egy nemzedékének tette tartalmassabbá életük minden napját; általa, tőle tudta és találta meg ifjú magyar forradalmárok egy nemzedéke azt, amit sötétben tapogatózva addig hiába és — többé-kevésbé rosszul — csak keresett. Feladatot hozott, épp azt a közös, nehéz és nagy feladatot, melyre addig türelmetlenül és hiába vártak. Egyszóval: egy egész, az első világháborút vak lázadással és vak kétségbeeséssel átélő nemzedék életében Kun Béla volt Magyarországon a lenini Október eszméinek első autentikus küldötte...”

Sinkó Ervin, 1953

1.

Századunk első felének, s kiváltképp a tízes, húszas és harmincas éveknek megannyi progresszív magyar személyisége irodalmi közvetítéssel foglalta el helyét nemcsak irodalmi, hanem történelmi és eszmetörténeti tudatunkban is.

Hisz a baloldali gondolatiság, baloldali irodalom és mozgalom, egyszóval a magyar progresszió számos jelese nem a lexikonok és tankönyvek száraz faktográfiája révén jutott el a jugoszláviai magyar kulturális közvéleményhez, hanem elsősorban s mindenekelőtt honi irodalmunk

közvetítésével. Filozófusok és társadalomtudósok, írók, költők, publicisták s nem utolsósorban mozgalmi emberek, politikusok és hivatásos forradalmárok egész galériája népesítette be ily módon művelődési köztudatunkat, miközben — ezt nyilván különösebb elfogultság nélkül, pusztá tényként is rögzíthetjük — Sinkó Ervin alkotótévékenységének megkülönböztetett szerepe volt és maradt e recepcióban.

Esszék, tanulmányok, cikkek, vitairatok, naplók, memoárok, regények, megjelent vagy megjelenésre váró szépprózai, publicisztikai és értekező prózai művek és önéletrajzi dokumentumok sokasága vállalta magára a sinkói életműben, egyebek közt, ezt a közvetítő szerepet is, sőt egy ízben — *A harcos vezérnek és tanítónak* dedikált 1919-es ciklusban — még e szerepre látszólag teljesen alkalmatlan műfaj, a reflexív líra is... Ady és Kassák; Lengyel József és György Mátyás; Barta Sándor és Illés Béla; Gábor Andor és Lesznai Anna; Komját Aladár és Révai József; Balázs Béla és Déry Tibor; Hevesi Gyula és Kunfi Zsigmond, s Szabó Ervin és Lukács György szellemi portréja bukkan fel például újra és újra ebben az opusban, s velük együtt Bokányi Dezső és Vágó Bélaé, Korvin Ottóé és Szamuely Tiboré, Sallai Imréné és Füstös Sándoré meg Károlyi Mihályé és Rajk Lászlóé is egyebek között.

Magától adódik tehát a lehetőség, hogy Kun Béla centenáriumának alkalmából — melyről a jugoszláv sajtó is megemlékezett — a sinkói életműnek azokat a lapjait üssük fel, amelyeken a magyar és nemzetközi munkásmozgalom e tragikus szereplőjének szellemi arcéle körvonalazódott. Mégpedig nem a historiográfia szenvtelen tárgyilagosságával, hanem a személyes ismerős, a fegyvertárs vagy éppen a mecénási támogatásra szoruló hazátlan íróember személyes tapasztalatainak, közvetlen észlelésének és tanúságtévéésének hitelével.

2.

Elsőként természetesen az *Optimisták* lapjai kínálkoznak e jubiláris feladat teljesítéséhez. Hisz a Tanácsköztársaságnak e maradandó regénye egyszersmind Kun Béla és különböző korú, de politikailag mégis egyetlen generációt alkotó nemzedéktársainak a regénye is. Történelmi eposz, melyben a magyar '19 minden tüneményes ígérete és drámai hétköznapja, minden átmeneti sikere, sikertelensége s végső, de mégsem értelmetlen, történelmileg mégsem hasztalan veresége egyúttal a forradalom első emberének személyes sikereivel és kudarcaival is azonos. Személyiségétől elválaszthatatlan. Mégpedig nemcsak történelmi értelemben, hanem irodalmi vonatkozásban úgyszintén: Kun Béla az *Optimisták*ban nem csupán a két tucatnyinál aligha több, övele kapcsolatos közvetlen utalás, jelenet és digresszió révén van jelen, de a *kontextus* révén is; első regénybeli felbukkanása után mindvégig jelen marad — a sorok között is, az atmoszférában, a forradalmi vezérkarhoz tartozó főszerep-

lők sikeres vagy téves intézkedéseiben, a bel- és külföldön egyaránt cserben hagyott Tanácsköztársaság regénybeli agóniájában.

Amikor viszont e közvetett jelenlét közvetlenre vált át a szövegben, akkor sem valami makulátlan, holmi „csalhatatlanra” lakkozott kultikus Vezér lép színre, hanem a forradalmi vezetésre kétségtelenül rátermett, ám szintén esendő — ember. Ízig-vérig politikus ember! Aki ridegen prakticisztikus és személyi vonatkozásban igazságtalan is tud lenni, tud gátlástalanul lerohanni és ledorongolni gyakorlati forradalmárságban még járatlan ifjú harcostársakat, tud kompromisszumokat is kötni s végsőkéig kitartani fel nem adható alapelvek mellett — ám legfőképp *hatni tud*. Szóval, tettel, gesztussal. Mint például ama legendássá vált s az *Optimistáké*ba is bekerült nyilatkozatával pesti letartóztatását követő megkínzása idején, miszerint „*nekem fáj, de a proletariátusnak jó*” . . . Aminek tömegforradalmasító hatását a regény Báti Józsija önmagán is leméri, azt tapasztalván Kun Bélának e gesztusáról olvasva az újságban, hogy „egyszerre mintha kemény marok fogná össze a bukdácsoló, széthulló erőt”, hiszen „míg az előbb még az egész magyar pártot orvul megtámadt, szétvert kis seregeknek érezte, most már, hogy megint ütött az a lebirhatatlan vezénylő akarát, megint volt irány és verhetetlen tábor” . . .

A regénybeli Kun Béla ugyanakkor tragikus történelmi személyiség is: az Ady Endre-i seregtelen vezérek országának magyar munkásvezére, s a világforradalom nélküli világforradalmi remények és ígéretek kijátzottja, megcsaltja is egy személyben.

Amikor például a Központi Munkástanács ülésén, a román támadást követően, Kun „egyetlen gesztus nélkül, majdnem katonás mozdulatlan-sággal”, „egyenes szavakkal, takarékos beszédben” arról tesz jelentést, hogy „Csapataink általában gyalázatosan viselkedtek. Elenyésző töredékük fejtett csak ki ellenállást. Legtöbb helyről fejvesztett menekülést adnak hírül”; vagy amikor Szolnoknál az összeomlott fronton utolsó görcsös erőfeszítéssel próbál lelket verni a jól felszerelt, jól öltözött, erős és egészséges, ám mégis közönyösen kapituláló vöröskatonák egységeibe — „. . . fenyegetett, és kért, sápadt volt, és próbálkozott tréfákkal, és így és úgy, újra és újra kezdte. S egy fallal állt szemben, merev, megmozdíthatatlan, süket emberfallal. Próbálta megbontani a falat, próbált külön kisebb csoportokkal beszélni — ha legalább egyetlen ellenséges szó hangzott volna fel Kun vagy a diktatúra ellen! De nem, ez rosszabb, ez megközelíthetlenebb volt, mint minden rosszindulat, mint minden gyanú: közömbösek voltak. Nem elkeseredetten, csak kiábrándultan legyintettek: hisz a cseheket is hiába kergettük ki. Nem számonkérően, csak bizonyítékként mondták: hol vannak a pesti munkások? Órák után egyszerre Kun úgy eresztette le a kezét, mint egy ember, aki véresre marta tíz ujját, mert fából akart tüzet csiholni” —, nos, amikor ilyen és a fentiekhez hasonló helyzetekben

látatja a regény Kun Béla történelmi alakját, akkor egyértelműen dereng föl mögötte az a szociális *úr*, a harcra és *minden* áldozatra kész honi tömegek *hiánya* is, ami végül fatálisan pecsételte meg a Tanácsköztársaság és seregtelen vezére egész sorsát.

Amikor pedig olyan jelenetekkel szembesül az olvasó, mint például az, amelyben Kun Béla a koncentrikus támadás hírére a regényben is „szikratáviratban fordul a világ munkáspártjaihoz segítségért”, de „a világ munkáspártjai siketek maradtak, éppoly siketek, mint a müncheni segélykiáltásra, ahol egyidejűleg a Magyar Tanácsköztársaság fojtogatásával, a bevonuló birodalmi kormánycsapatok mészárolták a (bajor) forradalmárokat” —, akkor ama másik, a forradalom és vezére sorsát ugyancsak fatálisan megpecsétlő tényező, a külpolitikai faktor, a nemzetközi segítség elmaradása is fagyosan földereng...

Kun Béla regénybeli alakja mégis mentes a jó vezér — rossz sokaság, illetve közömbös, passzív, unszolidáris stb. hazai és nemzetközi tömegek minden sematikus kontrasztjától, vagyis a szimpla és romantikus vezérkultusztól. A politikai irányítás általános hibáit ugyanis — például a csehországi visszavonulást és ily módon a Szlovák Tanácsköztársaság cserben hagyását, vagy a földosztás elmulasztását s ezzel a szegényparaszatok nagy tömegeinek passzivizálását — a regénykontextus nemcsak *közvetve* vonatkoztatja Kun Bélára is; a politikai hibák, taktikai és stratégiai mulasztások, a téves vagy éppenséggel sorsdöntőnek bizonyuló lépések némelyike a szövegben *közvetlenül* is Kun személyével kapcsolatosan artikulálódik.

Abban a jelenetben például, amelyben a magyar kommunista párt a szociáldemokratákkal való „taktikus” egyesülés után formálisan is feloszlatta önmagát, Kun Béla némi doktrinéségre hajló kizárólagossága szintén hangot kap: „Senkinek sem ismerem el a jogát, hogy »baloldaliságban« túl akarjon licitálni engem — mondta Kun, és beterjesztette a határozati javaslatot, mellyel a kommunista párt magát feloszlatoznak nyilvánítja, és kijelenti, hogy mindenki, aki ezután a kommunista párt nevében bármit is tesz vagy kezdeményez, az csal, és a proletariátus ellenségének tekintendő”... Másutt pedig, az antant képviselőjével való bizalmas tárgyalása kapcsán, Kun alaptalanná váló hiszékenysége — s nemcsak diplomáciai érzéke — nyer megfogalmazást, miszerint „Az antant részéről semminémű ellenséges támadási szándék nem áll fenn”...

A regény jelentésrétegei között azonban a politikai hibáknak e diszkkrét bírálatánál is fontosabb szerepet kap — igaz, csupán közvetve, nem direkt módon Kunra vonatkoztatva — az összeomló Tanácsköztársaság vezérkarának emigrálási módja miatti erkölcskritika: Kunék elfogadják az osztrák szociáldemokrata kormány feltételét, hogy a menedékjog nem vonatkozhat a Tanácsköztársaság „exponált” szereplőire is, a különvonatról tehát lemarad Korvin Ottó — a regénybeli Kovács elvtárs — meg Szamuely Tibor és Cserny József — a Lenin-fiúk terror-

csapatának vezetője, a regénybeli Dani —, akik aztán a fehérterror, illetve a morális és a tényleges öngyilkosság áldozatai lesznek... Ám az *Optimisták* drámai fináléjának szöveggörnyezetében, a Tanácsköztársaság történelmi és világtörténelmi *tétjének* rekviemszerűen, elégikus akkordjaiban ez a kritika is relativizálódik, a regény jelentésének végső kicsengésében nem fojtja el, s főként nem teszi kétségessé Kun Béla és nemzedéke történelmi vállalkozásának nagyságát és tragikus nagyszerűségét.

3.

Csaknem másfél évtizeddel az 1931 és 1934 között írt *Optimisták* befejezése előtt, s alig egy évvel a Tanácsköztársaság összeomlása után Sinkó Ervin életművében első ízben bukkan fel Kun Béla arcéle.

Az *út* című, mindeddig közöletlen, ám végre megjelenés előtt álló könyvnyi emlékiratról van szó, amely majd az *Optimisták* dokumentáris nyersanyagául szolgál, s amelyben Sinkó a fehérterror lehetséges megtorlásaitól tartva konspiratíván, neveket nem említve írja meg a Tanácsköztársaság szubjektív krónikáját. Közvetve tehát Kun Béla és nemzedéke drámáját is, miközben őt magát csupán néhányszor említi személy szerint, de akkor is csak „az egyik népbiztos” vagy más konspiratív fedőnév mögé rejtve.

Így például megörökíti Az *út* az első magyar pártvezetőség letartóztatását, bebörtönzését és Kun Béla kegyetlen megkínzását a Tanácsköztársaság kikiáltásának előestéjén, amikor is a hivatalos munkáslap, a *Népszava* „cikket írt olyan értelemben, hogy nem kár X. Y. »rabló és gyilkos úrért«...”

S úgyszintén megörökíti az emlékirat a majdan az *Optimisták*ba is bekerülő jelenetet, amelyben Kun — avagy a memoár konspiratív szóhasználatával: „Egy régi, a kommunista elvtársak közül való vezető, aki azelőtt a leggyűlölködőbbben támadta a szociáldemokratákat és most velük együtt egy kormányzótanácsban foglalt helyet” — afféle raportra rendeli magához a Központi Munkástanács ifjú tagját és egyben Újpest párttitkárát, az akkor húszéves Sinkó Ervint, s keményen lehordja, amiért a két párt — később fatálisnak bizonyuló — „egyesülése” alkalmából rendezett nagygyűlésen bírálni merészelte a Kormányzótanácsba bekerült szociáldemokratákat...

Ez az 1920 júliusában befejezett bécsi emlékirat azonban nem ezekkel a közvetlen utalásokkal, hanem sokkal inkább azzal járul hozzá Kun Béla politikai portréjának körvonalazásához, hogy ama kollektív történelmi tettnek a középpontjába helyezi-képzelteti őt, amely minden erényével és hibájával együtt a Magyar Tanácsköztársaság néven vonul majd be századunk európai történelmébe.

Ilyen szempontból pedig azáltal adja meg — közvetve — Kun Béla

és nemzedéke történelmi vállalkozásának adekvát mértékét, hogy a magyar proletárdiktatúra létrehozását éppúgy világtörténelmi távlatba helyezi, mint a lenini Októbert.

„Mindazoknak, akik az életnek egy emberibb tartalmát akarták megtalálni, akik az emberek életének nyomorúságát és ürességét kínlódva érezték, a [világ]háború utolsó reményüket is végleg megsemmisítette: a szociáldemokráciát, melyre sokáig mint az emberiség jobb jövőjének letéteményesére tekintettünk” — írja *Az út* szerzője a bevezetőben, majd részletesen is ecseteli azt a világhállapotot, amelyből az orosz Október s vele együtt a Tanácsköztársaság is *végleges* kiutat próbált találni:

„A szindikalisták hirdették ugyan már a háború előtt, hogy a parlamentáris szocializmus csődbe jutott, de a háború nemcsak a szociáldemokráciának, hanem az internacionalizmusnak az összetörését [is] jelentette. A szervezett munkásság képviselői minden államban támogatták a hadviselő kormányokat. A kormányok pedig a férfiakat katonaruhába dugdosták, kaszárnyákba zárták őket, a könyvtárak, templomok, munkásszervezetek palotái mellett ölni tanították és az idegen országok idegen népének gyilkolására a halálba küldték őket. Az emberek engedelmeskedtek. A katonai üzemmé alakított gyárakban katonaruhába öltöztetett munkások ügyeltek fel munkástársaikra, akik fegyvereket és lőszert gyártottak más nemzetiségű munkástársaik gyilkolására. A munkásságnak, amely oly öntudattal hirdette nemzetköziségét, a munkásságnak képviselői pedig minden államban megszavazták a hadi hiteleket, a nemzetközi munkásság sajtója pedig országonként mindenütt a nemzeti eszme szolgálatában a saját nemzete háborújának igazságosságát, a civilizáció, a kultúra érdekében való kikerülhetetlen szükségességét hangoztatta.”

Az út bevezetőjének sugallata szerint a minden létezőnek ezt az egyetemes infámiáját akarta gyökeresen, gyakorlatilag és mindenkorra felszámolni az egyetemes nemzetközi forradalom hitére alapozó orosz Október és vele együtt a Magyar Tanácsköztársaság is. Amelyet az egyes emberek, a morális szubjektumnak éppen ezért nemcsak politikai megfontolásokból, hanem a legintimebb személyes etikai imperatívusok kényszerítő erejénél fogva is *tevékenyen* kellett vállalni:

„... amíg ez a társadalom fennáll, amely lehetségessé teszi, sőt amelyből szükségszerűen következik, hogy az elmúlthoz hasonló embermészárlások megtörténjenek, addig minden civilizáció szemérmetlen hazugság, minden emberi érték és méltóság illuzórikus. Az emberiség ahhoz a történefilozófiai pillanathoz érkezett, amikor az egyén külön miszsiója megszűnik a nagy közös feladat mellett, s ez: lehetetlenné tenni a háborút. Minden eszközt meg kell ragadni, amilyen út ebből a sötétségből kivezet, akármilyen is ez, arra rá kell lépni. És mert az egyetlen útnak a proletariátus diktatúrája látszik, minden mást félre kell tenni s erre az útra rá kell lépni. (...) Az imperialisztikus kapitalizmus

rabló háborúját a nemzetközi proletariátus fegyveres háborújának kell követni. (...) A proletariátus osztályháborúja mellé kell állni azért, mert míg ennek a győzelme nincs biztosítva, addig tart a kapitalizmus uralma, tartanak azok a vagyoneelosztási arányok, mely[ek] béke idején is emberleleteket fogyaszt[anak], embereket igavonóvá nyomorít[anak] és ezeken felül természet[ük]nél fogva fegyveres háborúkat idéz[nek] elő. A proletariátus osztályháborúja megszünteti a háborút, mert a proletárdiktatúra a dialektika törvénye szerint az utolsó elnyomott osztály felszabadulását, tehát minden elnyomatás megszűnését hozza. A proletariátus osztályharcának eredménye az osztályharc megszűnése [ami] az emberiség igazi történelmének kezdetét jelenti.”

E marxi/lenini/Lukács György-i történetfilozófiára variáló — s igaz, annak közismert tételeit jócskán leegyszerűsítő — sorok 1919—1920 fordulóján íródtak, akkor tehát, amikor nemcsak a „fehér”, fasisztoid magyar reakció, de a „mérésékelt”, szocdem jobboldal is teli torokkal harsogta hogy ama „rabló gyilkos úr” sikertelen vállalkozása a szimpla „osztályönzés”, az „egyetemes magyar” érdekeket állítólag mellőző szívár munkáspragmatizmus kinyilatkoztatása volt, és semmi egyéb. Emlékiratának megjelentetése mellett — egy évnyi morális töprengés után — 1921 augusztusában mégiscsak döntő, immár krisztiánus ifjú Sinkó tehát a magyar (és az egyetemes nemzetközi) proletárforradalom történelmi indokainak, célkitűzésének és szükségességének *ilyen* értelmezésével hallgatólagosan Kun Béla történelmi vállalkozásának egyetemes emberi, a szűk nemzeti és osztályparcialitásokat egyaránt meghaladó s éppen ezért maximálisan humánus voltát is védelmezte.

S védelmezte — ugyancsak hallgatólagosan, közvetett módon — a frakciókra bomlott tanácsköztársasági emigráció szociáldemokrata rágalomözöne ellen is, miszerint a Tanácsköztársaság kikiáltása „elsietett kalandorpolitika” eredménye volt, az őszirózsás forradalom állítólag biztos, stabil eredményének, a parlamentáris demokráciának könnyelmű felcserélése egy „bizonytalan” diktatúrával...

Sinkó emlékirata ugyanis nyomós bel- és külpolitikai érvekkel támasztja alá a szerzőnek és irodalmi nemzedékének az *Internationale* c. folyóiratukban is képviselt álláspontját, hogy az őszirózsás forradalom magyarországi viszonylatban sem jelenthetett végső és biztos megoldást.

Mert egyfelől — a kivívott látszólagos jogegyenlőség ellenére a gazdasági hatalmat továbbra is az uralkodó osztályok kezében hagyta, s ezért mint államforma voltaképpen nem is volt igazi demokrácia, hanem „a halálraítélt kapitalizmusnak az osztályöntudat híján lévő proletariátus kegyelméből való továbbélése”. Olyan „demokrácia” *Az út* polemikus értékelése szerint, amely „a hazugságnak, a kétszínűségnek királysága, amelyben a népuralom jelszava alatt a szabadverseny jogcímén mindenütt a tőke diktál”. Amiért is ennél a társadalmi formánál *egyféleképp* még az abszolutizmus is „tisztességesebb és kívánatosabb is, mert

a fennálló termelési rend minden bűneit nem leplezi, hanem minden cselekedetével azt elrejtetlenül demonstrálja” . . .

Másrészt, a külpolitika viszonylatában, az őszirózsás forradalom parlamentáris demokráciája az antant imperialisztikus politikájának szolgáltatta ki Magyarországot, s ezzel a hazai proletariátusnak — mint egyébként a többi legyőzött ország munkásságának is — kettős kizsákmányolás, a haza és antant kapitalizmus kettős igája szakadt a nyakába . . . A wilsoni népszövetségtervezet viszont valójában az antant kapitalizmus hatalmi instrumentuma, a Szovjet-Oroszország elleni blokkád eszköze és a nemzetközi proletariátus forrongásának intézményes ellenszere; ha tehát a magyarországi munkásság nem fordul szembe ezzel az antant „demokráciával” s nem áll a szovjet-országi proletariátus mellé, akkor voltaképpen akaratlanul is a nemzetközi kapitalizmust támogatja s megtagadja a kötelező nemzetközi munkásszolidaritást is . . .

Ami pedig e szolidarizálás gyakorlati kinyilvánításának időpontját illeti, *Az út* a Tanácsköztársaság elöbesterjének kommunista álláspontját idézve joggal állítja, hogy nem volt szabad időt vesztegetni, hiszen az imperialista világháború átmenetileg megbénította a kapitalizmus termelőképességét és a burzsoázia hatalmát, anarchikus állapotba vetette az egész termelőfolyamatot, nem volt szabad tehát időt adni a rendszer regenerálódására, hanem az adott anarchiából a proletariátusnak „a célrudas, nem profitra, hanem az összemberiség érdekei szerint alapuló termelési rend” megteremtésére kellett törnie . . .

Hogy aztán ezt az 1919 tavaszán aktuálisnak bizonyuló célt a Tanácsköztársaság bel- és külpolitikai hibái s a hazai és nemzetközi adottságok és erőviszonyok miként tették elérhetetlenné, azt *Az út* az emlékirat-irodalom műfaji kellékeivel ugyanolyan egyértelműen feltárja, mint majdan az *Optimisták* a történelmi epika eszköztárával. Ez azonban nem változtat a tényen, hogy Kun Bélának vállalkozásának még ez a krisztianus konklúziókkal záruló emlékirat is jól kidomborítja nemzeti-nemzetközi és történelmi-világtörténelmi jelentőségét, emberi komolyságát és dignitását.

4.

Az *Optimisták* 1200 oldalát már megírta Sinkó, amikor újabb adalékot készít Kun Béla 1918-19-es politikai portréjához. Mivel azonban annak idején mégiscsak elállt *Az út* megjelentetésétől, nehogy Horthyék fegyvervé váljon minden konspiratív volta ellenére is — noha Antal Frigyes, a majdani neves művészettörténész időközben már németre fordította, és kiadót is talált a számára —, s mivel az *Optimisták* kézírata még csak ekkor indult el odissaéja több mint kalandos útjain, ez a harmadik portrévázlat egyúttal az első is, amellyel Sinkó kilép a nyilvános-

ság elé. Mégpedig a harmincas évek nemzetközi progressziójának emi-
nens fórumán, a párizsi *Europe* lapjain.

1935. március 15-én ugyanis cikket jelentet meg e folyóiratban az ak-
kor zajló második Rákosi-pör apropójából, s benne — Károlyi Mihály
emlékiratát is felhasználva — a századelő s a tízes évek magyar poli-
tikai viszonyainak és az őszirózsás forradalomnak az ismertetése mel-
lett Kun Béla és nemzedéke történelmi vállalkozásáról is tájékoztatja a
francia olvasót. Eközben Kun személyének *közvetlenül* ismét jóval ke-
vesebb teret szentel, mint *közvetve*, vagyis a történelmi tett, a Magyar
Tanácsköztársaság erényeinek és hibáinak esetelése révén.

E cikk Tanácsköztársaság-epizódjában Sinkó egyrészt megismétli *Az
út* és az ekkor még szintén kéziratot *Optimisták* néhány vonatkozó tételét,
külön nyomatékot adva a vereség két belső, a vezetés politikai
hibáiból eredő okának.

Nemcsak azt hangsúlyozza tudniillik, hogy a Tanácsköztársaság ösz-
szeomlását jórészt a nemzetközi támogatás, illetve a nemzetközi méretű
proletárforradalom elmaradása idézte elő — „A magyar proletárdiktat-
volna fel maguktól a hatalmat a kommunistáknak, a proletariátus nél-
kül fogja követni az egy egész kapitalista világ ellen fellázadt maroknyi
magyar proletár példáját” —, hanem ezenkívül még két, döntőnek vélt
okot is a francia olvasó figyelmébe ajánl.

Egyrészt a szociáldemokratákkal kötött formális szövetség taktikai
hibáját domborítja ki ismét. „Ha a szociáldemokraták nem is kínálták
volna fel maguktól a hatalmat a kommunistáknak, a proletariátus nél-
külük is kivívta volna diktatúráját. Éppen a szociáldemokratákkal kö-
tött szövetség vált végzetessé a magyar proletárdiktatúrára nézve, mert
ez a szövetség nem az az »egységfront« volt, amely ma alakul ki Fran-
ciaországban, s ami Magyarországon sohasem vált valóra” — állapítja
meg az *Europe* cikkírója 1935 tavaszán, s noha úgy véli, a proletár-
diktatúra kezdetén „majdnem becsületesek voltak a szociáldemokrata
bolsevikiek”, később a jobboldali szociáldemokraták kerekedtek felül
s „a diktatúra ellen lázították a munkásokat — először csak titokban,
később nyíltan is”, amiért ma — 1935-ben — „megkapják az ámulásért
járó jutalmat, nem háborgatják őket a proletárdiktatúrában betöltött
szerepük miatt, nem idézik őket különleges bíróság elé” ... Holott ha
akkor, 1919-ben, a két magyar munkáspárt csakugyan „egyetlen harci
akaratban egyesült volna, akkor az ellenforradalom nem bírta volna
legyőzni őket”.

Másrészt a téves földpolitikát teszi meg Sinkó ezúttal is a Tanács-
köztársaság vezérkara — hallgatólagosan tehát Kun Béla — másik alap-
vető politikai hibájának. „A diktatúra optimista volt és türelmetlen,
a szocializmushoz vezető legrövidebb utat választotta, és a földtulajdon
azonnali szocializálásának törvényével lépett a parasztság elé, ahelyett,
hogy felosztotta volna a földeket. A Károlyi-forradalom földet ígért, a

proletárdiktatúra pedig elvette a földet. A parasztok ellenforradalmárokra lettek, a falu az ellenforradalom fészkevé vált. A »gróf urak«-ból »gróf elvtársak« lettek — ottmaradtak birtokaikon és szították a parasztok elégedetlenségét” — írja Sinkó, s ezzel annak a szociális úrnek a méreteit is sejteti, amelyben Kunék a forradalom fenntartására tettek — objektíve reménytelen — kísérletet: a munkásság mellett, „amely ajándékként kapta a hatalmat a szociáldemokratáktól s megtévesztette ez az ellenállás nélküli győzelem és nem látott többé ellenséget a határokon belül”, továbbá a gyáván megbúvó polgári és feudális rétegek s a kispolgárság nagy része mellett, amely „nem látott mást a proletárdiktatúrában, mint a nemzeti ellenállás egyik formáját”, a parasztság nagy többsége sem adta meg a forradalomnak az oly szükséges támogatást, sőt a téves földpolitika miatt az aktív és passzív rezisztenciájában elment egészen a városok élmezési bojkottjáig s az ellenforradalmi zendülésekig... A seregtelen vezérség Kun Béla-i sorsa tehát ebben a Sinkó-dokumentumban is fölsejlik.

Meglehetősen új hangsúlynak minősíthetjük viszont az előbbi két portrévázlathoz viszonyítva e cikk azon kitételeit, amelyek az antantmisszió ismert Vyx-jegyzékét mint a Tanácsköztársaság halogatás nélküli kiáltásának és az őszirózsás forradalommal kivívott polgári demokrácia feladásának *kényszerítő* külpolitikai tényezőjét emelik ki. Tudniillik a cikknek nyilván a Károlyi-émlékiratból eredő hipotézise szerint az ország munkássága mint az akkori egyetlen szervezett erő felkeléssel válaszolt volna a Vyx-jegyzék azon követelésének elfogadására, hogy az ország kétharmadát engedjék át a cseh, szerb és román csapatoknak, s ezzel tegyék meg e területeket szabad átvonulási tereppé a román határon állomásozó szovjet Vörös Hadsereg ellen; a Károlyi-kormány emiatt nem tehetett mást, lemondott, a kommunista pártnak pedig ugyancsak nem maradt más hátra, halogatás nélkül átvette a hatalmat. A másik történelmi lehetőség viszont az volt, hogy a hatalmat az antant katonai erejére támaszkodó magyar feudális, burzsoá és jobboldali szociáldemokrata körök veszik át. „A nyugati országok csupán most kezdik megérteni: csak két lehetőség között lehetett választani, vagy reakciós diktatúra, vagy proletárdiktatúra. A magyarországi helyzet 1919. március 21-én csak ezt az alternatívát tette lehetővé” — emlékezteti Sinkó a francia olvasót, s ezzel hallgatólagosan ismét felmenti Kunékat az állítólag „elsietett” hatalomátvétel, illetve a polgári demokrácia „kockázatos”, „meggondolatlan” feladásának vádjától.

Ami pedig a Tanácsköztársaság pozitív intézkedéseit illeti, az *Europe* cikkírója a magántulajdon és a termelőeszközök államosítását, a magyar vörös hadsereg létrehozását és a Szovjet-Oroszországgal kötött szövetséget emeli ki. De eközben, természetesen, a Kommun világtörténelmi intencióira is emlékezteti a francia olvasót: „... amit csak később láttak meg világosan Franciaországban, a legjobb elmék, az ország eljite:

írók, tanárok, orvosok a proletárdiktatúrában az emberiség legmerészebb céljainak megvalósítóját ismerték fel. Wilson helyét Lenin foglalta el.”

Noha e történelmi vállalkozás kontextusában Kun Béla közvetlenül, néven nevezve csak a Tanácsköztársaság kikiáltását megelőző bebörtönzése kapcsán szerepel e Sinkó-cikkben — amikor is személyi példája, börtönben tanúsított magatartása ismét a forradalom katalizátorának minősül —, az *Europe* olvasójának aligha maradhatott kétsége affelől, hogy nemcsak a vezetésben elkövetett hibák, de e világtörténelmi reménységek, illetve „az emberiség legmerészebb céljainak” szorgalmazása mögött is Kun Béla személye állt a Tanácsköztársaság első embereként, legtalpraesettebb szervezőjeként.

5.

Nem sokkal e mindmáig az *Europe* lapjain szunnyadó, nálunk még nem publikált politikai cikk megjelenése után Sinkó újabb vonásokkal egészíti ki és árnyalja addigi Kun-portróját: ugyancsak az *Europe*-ban, annak 1935. május 15-i számában közzé teszi *Szemben a bíróval* című, 1975 óta nálunk is közismertté vált önéletrajzi esszéjét, melyben természetesen ismét teret kap Kun Béla és történelmi tette.

Ennek megítéléséhez az őszirózsás forradalom elégtelenségének rajza szolgáltatja az alapot. „A magyar feudalizmust és a burzsoáziát összetörte az entente-imperializmus, a katonák százazrei minden rend nélkül özönlöttek vissza a frontokról, minden termelés megakadt. Mi a négy és fél éves háborúban nagyra nőtt gyűlölettel ezt az összeomlást, melyet a kormányra került szociáldemokraták forradalomnak neveztek, a kapitalizmus összeomlásának láttuk és mind egyetértettünk abban, hogy a forradalmat, az igazit, még meg kell csinálni” — emlékezik vissza Sinkó „nemzedéki többsében” 1918 őszére, s a kor magyar viszonyai-ban természetesen járatlan francia olvasó számára néhány erőteljes vonással húzza meg a határt az őszirózsás forradalom vívmányai-val megelégedő polgárság és szociáldemokrácia, illetve saját kommunista nemzedéke akkori álláspontja között:

„Velünk szemben ott állt a szociáldemokrata párt, mely a perspektívát nem a radikális újat teremtésre hívónak, hanem pusztán a háború előtti szándékok beteljesülésének látta. A magyar szociáldemokraták a polgársággal együtt azon fáradoztak, hogy az entente égisse alatt a feudális Magyarország romjain egy a nyugati demokráciákhoz hasonló magyar köztársaságot építsenek fel, a mi háború előtti ideálunkat. Ők folytatni akarták a történelmet ott, ahol a háborúval abbamaradt, mi azonban nem tudtuk a háborút egy közbejött s elmúlt katasztrófának tekinteni, hanem az utolsó katasztrófának, s hogy utolsó legyen, ahhoz

az kell, hogy ne ott folytassuk, ahol elhagytuk, hanem hogy újrakezdjük.”

Ez az a viszonyítási alap, amelyre az önéletrajzi esszé Tanácsköztársaság-fejezeteiben a proletárdiktatúra erényeinek és hibáinak rajza épül, s amely a kritikai visszaemlékezés gondolatkörében mintegy hallgatóságos mércéül szolgál Kun Béla és forradalmi vezérkara tetteinek megítéléséhez is.

A tévesnek bizonyult lépések köre ezúttal is meglehetősen tág. A szociáldemokráciával létrehozott egység; a nemzetközi proletariátus — „főleg a francia proletariátus”! — segítségének elmaradása; a helytelen agrárpolitika; a szlovákiai visszavonulás most is végzetesnek minősül szerzőnk tolla alatt, miközben különösen ez utóbbi tévedés kap erőteljes, némiképp a doktrinér példakövetésre is asszociáltató kritikát: „A vörös hadsereg (...) a belső hibáknak ellenére is diadalmasan nyomult előre. — Ha a győzelmes vörös hadsereg visszavonul, akkor az entente hajlandó a magyar tanácsköztársasággal békét kötni — ez az ajánlat volt Clémenceau csapdája s a magyar tanácsköztársaság kormánya a Breszt-Litovszk-i béke példájával a szeme előtt, belement a csapdába. Az ígért béketárgyalások helyett az entente általános offenzívát indított a magyar tanácsköztársaság ellen.”

Ugyanakkor új árnyalást kap ebben a nagyesszében Kunék agrárpolitikájának a bírálata is. Sinkó ugyanis ezúttal a földosztás elmaradását közvetlen kapcsolatba hozza az új tanácsállam legnagyobb térségein, vagyis a vidéken eluralkodó bürokráciával. „Minthogy a földbirtok szocializálásáról szóló törvény pillanatnyilag nem változtatott a szegényparasztsághoz, aki továbbra is béresként kereste kenyerét, a szegényparasztság ha nem ellenséges, akkor nagy tömegeiben közömbös volt az új renddel szemben” — fogalmazza újra szerzőnk a régi, már *Az út* lapjain is vázolt kritikai tételét, amihez azonban ezúttal a vidéki tanácsrendszer elbürokratizálódását kapcsolja természetszerű következményként: „A munkástanácsok tehát a vidéken, ahol az osztályharc kizárólag a nagybirtok és a szegényparasztság között lett volna aktuális, a létező s lehetséges forradalmi erőkkkel való organikus összefüggés nélkül él, izolált, személyes intrikákkal szaturált és sokszor csak személyes bosszúvágyakat szolgáló adminisztrációs testületekké lettek.”

Ilyen szövegkörnyezetben, a téves politikai lépésekkel összefüggésben nyer megfogalmazást — ebben az írásban explicit módon is — Kun Béla személyes, igen gyorsan aktuálpolitikai sikereket eredményező, ám az objektív adottságokon mégis megtörő vezetői rátermettsége: „Kun Béla, a kommunista párt vezére, kivételes erejű agitátornak és szervezőnek bizonyult, rövid pár hét alatt teremtette meg a diadalmas kommunista pártot. A győzelem után azonban, a parasztságról nem is szólva, melyet tőlünk a kommün földbirtok-politikája idegenített el, még Kun Bélának se sikerült a munkásság nagy tömegeit kellő mértékben a

magyar kommün politikai életébe aktív tényezőként belevinni.” Hisz a négy és fél éves háború után a hadsereg — „mégha most vörös hadsereg is volt” — nem tudta lelkesíteni a munkástömegeket, melyek a komoly ellenállás és vér nélkül kivívott proletárdiktatúrától „azonnali közvetlen gazdasági előnyöket” vártak, éspedig anélkül, hogy fenntartásáért hajlandók lettek volna az áldozatokra.

Ezt a már-már „eretnek-ízű” — holott nagyon is hiteles, mert személyes tapasztalatokon alapuló — munkásságkritikát terjeszti ki aztán az *Europe* esszéírója 1917/1919 nemzetközi proletariátusára is. Az egyetemes proletárforradalom elmaradásán töprengve s a „kis” európai forradalmak — köztük a Tanácsköztársaság — vereségének végső okát fürkészve Sinkó ugyanis épp ennél: a munkásság nemzetközi passzivitásánál állapodik meg. Miközben kimondatlanul Kun Bélának politikus nemzedékét védi a „kalandorpolitika”, a közép-európai tanácshatalmak „meggondolatlan”, „túl korai” stb. stb. kikiáltásának ismeretes vádjaitól, szerzőnk emlékezteti a művelt francia olvasót a marxi történetfilozófia ama sarkalatos tételére, miszerint az emberiség — az emberiség, s nem egy-egy nemzetállam, párt vagy osztály — minden időben voltképpen csak olyan feladatokat tűz maga elé, amelyek megoldásának materiális előfeltételei már adva vagy legalábbis megvalósulóban vannak —, hogy aztán az első világháborúval tönk szélére jutott nemzetközi kapitalizmus egyetemes felszámolásához szükséges *materiális* feltételek megléte mellett a kellő *szociálpszichológiai* feltételeket is minden addiginál, minden előző történelmi időpontnál kifejezettebb mértékben meglevőnek, adottnak minősítse. Erről tanúskodik a *Szemben a bíróval* szerint a lenini Október győzelme is: „Maga az orosz proletárforradalom is az immanens világorradalom elsőszülöttjének tekintette magát. A fejlemények tanúsága szerint ez perspektivikus tévedés volt. Enélkül a perspektivikus tévedés nélkül azonban az orosz forradalom tán nem élte volna túl Breszt-Litovszko-t s nem talán, hanem kétségtelenül egyik nagy ereje ez a hit volt. Mikorra nyilvánvalóvá lett ennek a hitnek illúzió volta, akkorra az orosz proletariátus elég erős lett, hogy ezt a csalódást győzedelmesen túlélje.” Ha viszont a forradalom materiális és szociálpszichológiai előfeltételei Október esetében egy fél kontinensnyi térségen adva voltak, miért maradt el a forradalom a kontinens másik felén, ha már nem is öltött világméreteket?

Erre a sorok között lappangó, bár ennyire ki nem élezett kérdésre az *Europe* esszéírója „eretnek” kérdéssorral felel. Kérdéssorral, melyre az elhangzás után alig néhány évvel majd a második világtérboly felel a „valóságban”, visszamenőleg is igazolva a Kun Bélák, Levinék, Luxemburgok, Liebknechtek „illuzórikussá” tett vállalkozásának történelmi nagyszerűségét:

„Ha 1918-19-ben legalábbis az osztrák és német munkásság vezetői is ennek az »illúzióknak« jegyében cselekedtek volna? Nem vált volna-

az a hit, mely az adott jelen szerint perspektivikus tévedésként jelenik meg, tévedés helyett mai történelmi realitássá? Nem azért lett-e illúzió, mert azzá tették?”

S amikor majd három év múltán e kérdéssor eretnek megfogalmazója — Moszkvából ismét Párizsba térve vissza — azt a felismerést kényszerül fixálni kéziratot naplójának 1938. július 8-i bejegyzésében, hogy „*az októberi forradalom csak féldiadal volt, mert megállt az orosz határoknál*”, akkor e féldiadalra ítéltetett nemzetközi forradalmárgeneráció történelmi és személyi tragédiájának újabb felvonását rekapitulálja.

E rekapituláció mögött pedig immár a Kun Béla-dráma újabb — emigrációbeli — szakaszának megismerése és a sinkói életmű újabb Kun-fejezete áll sötét háttérként.

KÉPES BESZÉD

K O L T A I T A M Á S

A színpadi költészet a drámatörténet során nemegyszer bújatta mondanivalóját metaforába, allegóriába, általában képes beszédbe. Bizonyos mondanivalók és bizonyos korok együttes erővel biztatnak a poétikai formákba rejtett üzenetekre, s éppen a drámában, amelynek tartománya nemcsak a kimondott, hanem az előadás nyilvánossága folytán az elhallgatott szó is.

A magyar színműirodalom egyik legszebb és legrejtettebb költői üzenete Vörösmarty Mihály 1831-ben írt verses játéka, a *Csongor és Tünde*. Általában a *Szentivánéji álom* hatását szokták kimutatni rajta. Kétségtelen, hogy Shakespeare olvasása nem múlt el nyom nélkül a líra és az eposz magaslatain drámaíróvá emelkedő költőn, aki a *Lear királyt* és a *Julius Caesart* le is fordította, s fordításai máig élnek a színpadon. Csongor, az ifjú hős és Tünde, a tündérleány mintha csak Shakespeare elvarázsolt athéni erdejében bolyongana egymást keresve bódultan, s az útkukat keresztező három ördögfióka is némi rokonságot mutat a pajkos kobolddal, Puckkal. A darab meséje azonban egy 16. századi széphistóriából ered, és számos népi motívummal ötvöződik. Viszont Vörösmarty önálló leleményei az allegorikus alakok: a nagyasszonyi göggel világvégét jövendőlk, megszemélyesített Éj, és a három vándor — a Kalmár, a Fejedelem és a Tudós —, akik világot hódítani indulnak, és kiábrándultan, összetörve érkeznek vissza.

Merész gondolattársítással a *Szentivánéji álom* után egy másik drámai művet is odaállíthatunk a *Csongor és Tünde* mellé. Goethe *Faustját*. Különös véletlen, hogy az agg mester ugyanabban az évben tett pontot a második rész végére, amikor Vörösmarty is befejezte alkotását. Anélkül, hogy a szellemóriás egész életén át csiszolt főművéhez mérnénk a harmincegy éves magyar költő filozofikus meséjét, meg kell állapítanunk, hogy mindkettő hasonló ihlet, hasonló gondolati elán, a világot értelmező hasonló belső parancs szülötte. Nem fausti ember-e Csongor, aki egy örökké szétfoszló, e világon soha el nem érhető vágykép után fut? (Hiszen folyton elszalasztja Tündét, *ébren* csak Tündérhonban találkoznak.) Nem a Friedrich Gundolf-féle *Faust*-elemzés „időtlen pillanatában” sűrűsödik össze a Kalmár, a Fejedelem és a Tudós alakja kö-

zött szétozott egyetlen ember összes életlehetősége? És az Elragadtatott Atya, a Pater Extaticus nem azt sóhajtja-e a *Faust* második részének végén, föl- és alálebegve a szellemi régiókban, hogy „Múlják végkép-
pen el, / Ami értékelen, / S állócsillag legyen / Az örök szerelem”? Nem rimél-e ez arra az ugyancsak „szellemi régióban” — Tündérorszá-
ban — elhangzó befejező sorra, hogy „Ébren maga van csak az egy
szerelem”?

A filozófus Lukács György fiatalkori drámatörténetében „a magyar dráma legelőbb, talán egyetlen igazán organikus alkotásának” nevezte a *Csongor és Tündét*. Színpadi sorsa enek ellenére meglehetősen hányatott. Szerzője 1844-ben névtelenül benyújtja az úgynevezett „dráma-bíráló választmányak”, amelynek maga is tagja. A bíráló bizottsági ülés résztvevői — köztük neves írók, kritikusok és a Nemzeti Színház igazgatója — egyhangúan elutasítják. Maga a tény is döbbenetes, hogy senki sem emlékszik a tizenhárom évvel korábban nyomtatásban megjelent darabra. Csak 1879-ben kerül színre először; Vörösmarty egy év híján negyedszázada halott. A *Faustot* ez idő tájt már külföldön is sorozatban adják: Henry Irving londoni Lyceum Theatre-jében például ötszázadik előadása felé közeledik.

A *Csongor és Tündét* sokáig a gyermekmatinék műsordarabjaként kezelték; százéves színpadi hagyományai a tündérmeséhez és a folklórhoz kapcsolódtak. Az egi Gárdonyi Géza Színházban bemutatott előadás tanúsága szerint Szikora János az első rendező, aki teljes egészében bölcséleti allegóriaként értelmezte. Nem a *Szentivánéji álom*tól ihletett tündérajátékot vitte színre — még ha a műfaji megjelölés szerint annak nevezi is —, hanem a keserű létfilozófiai költeményt. S persze, vizuális igényességére kényes rendezőként mint *színjátékot*: érzékeinket megragadó látomást.

A plasztikusan kibomló festői képsorok varázsa, fény-árnyék játéka a francia Patrice Chéreau rendezéseire emlékeztet. A színpadkép a dráma utolsó jelenetében előírt „elvadult kert” ábrázolja. Valódi fák állnak gyökerükkel mélyen a talajba ásva, lombjuk között átszűrődik a fény. Az únaturalizmust félig földbe temetett zongora és — egy homokdomb aljába lökve — vásott karosszék oldja enyhén szürreálisá: a romantika enyészetbe süllyedt kellékei. Az egyészet és a tűnékenység a darab alaplátomása, amit a homok és a fátyol képi metaforája jelent meg. A végtelenül pergő homok és a tisztánlátást eltakaró fátyol motívuma végigvonul az előadáson, a szereplők e kettős jelben tévelyegnek, egymást és boldogulásukat keresve. Dekadensen előhömpölygő zene és borongós atmoszféra uralja az előadást. Az emberi lét végső kérdéseiről vizionált önemészítő álom a Halál moralitásfigurájának megjelenésével fejeződik be. Ez a japán bunraku-bábszínház technikájával, három fekete köpenyes, fekete csuklyás ember mozgatta rémalak saját birodalmába tereli a földi hívságok reménytelenségére ébredt Kalmárt, Fejedelmet

és Tudóst. Az egymásra talált szerelmesek pedig az első emberpárt oltalmazó meztelenségét és kiszolgáltatottságát élik át a szerelem és halál allegorikus játékában.

Folkloranyagot, népköltészeti motívumot kölcsönöz az Erdélyben, Romániában élő magyar író, Sütő András legújabb drámája, az *Advent a Hargitán* is. A történet belső magja szürreális ihletésű ballada vagy mese a jégmadárrá változó lányról, a boszorkányos varázsú, megbabonázó Árvai Rékáról, akit anyja parancsa, kikényszerített mátkasága, saját csintalansága és a gyermekkori szerelmesében emiatt kitörölhetetlen gyanakvás örök vezeklésre, boldogtalanságra, kárhozott sorsra ítél. A bűvbábósan szárnyalni tudó, de méltatlanul „gyalogoshoz” álló jégmadár metaforája a színjáték külső burkában tágul allegóriává, ahol már nemcsak a boldogságra, a szerelem beteljesülésére való várakozásról vagy a halott szerelmes visszaperléséről van szó. Ebben a külső drámai rétegben maga a várakozás, még inkább a késlekedés válik allegorikussá. Mint a Megváltó születésére a karácsony előtti — adventi — hetekben, úgy vár Bódi Vencel előbb csak hat, aztán már huszonhat esztendeje Mária lányára (a bibliai név nem véletlen), akit messze földre, a tengerhez vitt el az apai házból egy tengerész. A lélekben közel, földrajzilag távol levőket elválasztja egymástól a Nagy Romlás, az irdatlan hófállal, hótoronnyal borított szurdok, amelyen az apa még csak átkiáltani sem tud gyermekéhez, mert az omlás isteni (vagy istentelen) végzete hallgatást paranosol: elvette a kiáltás jogát. Még a szeretet kiáltására, Árvai Rékára is leomlik a hótorony, s akiért kiáltott, arra rászakad a Nagy Romlás. Ha pedig csodával sikerül föltámasztani, rászakad még egyszer.

Szükségtelen magyarázni a jelképekkel, metaforákkal átszőtt allegória jelentéskörét; az allegóriák költői igazságukban érvényesek közösségek, népek, nemzetek sorskérdéseire. Egykor, a 16. században egy református prédikátor, Bornemissza Péter lefordította vagy inkább újraköltötte Szophoklész *Elektráját*, és az argoszi királylány történetébe beleszőtte a három részre szakadt Magyarország korabeli sorsproblémáját. Sütő drámája is átitatódik a „szórványmagyarság” iránti aggodalommal. Bornemissza a *Magyar Elektrában* az isteni igazságszolgáltatásért perelt, és nem hagyott kétséget afelől, hogy az minél inkább késik, annál teljesebb lesz. Sütő szószólója, Bódi Vencel nem hisz az isteni igazságszolgáltatásban, úgy ítéli, megmutatkozott a csodákra való alkalmatlanságunk; már csak a halottak fölötti virrasztás marad, amíg el nem söpör mindent a Nagy Romlás. Az *Advent a Hargitán* kevés reményt hagy: pusztulásvízióval és rekviemmel fejeződik be.

Sík Ferenc, a Nemzeti Színház előadásának rendezője nem tudott ellenállni a kísértésnek, hogy a karácsonykor játszódó felvonásokat falusiak kántáló-betlehemező játékával keretezze. Pedig nem biztos, hogy

erre szükség volt. Mint a darabhoz írt rendezői méltatásában maga is megállapítja, az *Advent a Hargitán*, annak ellenére, hogy „földuzzasztott hangzása van”, lényegében négyszemélyes kamaramű. Szépsége az allegória bensőségességében és költői erejében rejlik. Kétségtelen viszont, hogy a népi szertartás vissza-visszatérő motívuma egységes hangulatba foglalja, szervesíti egymással a két szerkezeti elemet, a mesét és a realitást. A játék megfelelő pontján, ahol a cselekmény megkívánja, a táncszínház kántáló szereplői természetes gesztussal lépnek át a darabba. A rendező, aki elemzésében azt írta, hogy a „valóságos anyag, a hagyományos értelemben nem elég konkrét”, ezzel a megoldással még elvontabb, balladaibb, jelképesebb szférába emelte a darab eredendően realiztikus vízióját. A hőtömböket síremlékeké stilizáló színpadkép is a költői-szimbolista értelmezéshez igazodik. Az előadás végén leomlanak a hófalak, s csak a nézőtéri ajtók mellett, gyertyával a kezükben virrasztó néma tanúk néznek szembe a közönséggel.

Tanúkról és nemzeti sorskérdésről szól az a dráma is, amelyet a szolnoki Szigligeti Színház mutatott be. Címe is ez: *A tanúk*. Szerzője a drámaíróként elhanyagolt és elfeledett Déry, akinek 1926-ban született expresszionista-dadaista remekét, *Az óriáscsecsemőt* egy amatőr színházi csoport vitte először sikerre a hatvanas évek végén, *A tanúkat* 1945-ben, a háború alatt írta a légópincében. Szinte a felszabadulással egyidőben tett pontot a végére, s a darab azzal a pillanattal is zárul, amikor az első szovjet katona megérkezik.

A tanúk annak a zsidó polgári középosztálynak a történelmi leckéjét fogalmazza meg, amelybe Déry maga is tartozott. Az üldözöttség mint az embert pusztító létében fenyegető állapot a dráma főszereplőjét saját sorsának mélyebb, az egzisztencia lényegét érintő megértéséhez vezeti. Dr. Kelemen Béla orvos, az általános emberiség elvont eszményein nevelkedett human értelmiségi fölvarrja kabátjára a kötelező sárga csillagot, és ezzel a megadó gesztussal mintegy jelképesen elfogadja a számára kiszabott sorsot. Ettől kezdve mások tükrében szemlélheti önmagát; azokéban, akik bújtatják, azokéban, akik nem fogadják be, és azokéban, akik közömbösen figyelik. Az utóbbiak a „kívülállók”, a tanúk; hangadójuk a Házfelügyelő, ami nem mesterséget vagy foglalkozást, hanem sajátos történelmi magatartást jelent: a mindenkori hatalom gátlástalan kiszolgálását törvénytiszteletté átmanipuláló mentalitást. Am az üldözöttek és a tanúk szembeállítása csak a dráma egyik rétegét képviseli. Egy másik síkon dr. Kelemen maga is „kívülállóként” vagy „tanúként” viselkedik a saját sorsát illetően. Miközben keresztény felesége vállalja miatta az üldözöttséget, anyja pedig öngyilkosságot követ el, hogy megmentse, ő legfeljebb addig jut el, hogy kiutasítja a zsidó kormányfőtanácsost, aki egy németeknek dolgozó gyár tulajdonosaként menlevelet szerezne neki a Gestapótól. Déry a társadalom egyéb rétegeivel is szembe-

síti hőset. Például a haditermelést szabotáló vagy az illegalitásban dolgozó munkással, másrészt saját osztályával, az úgynevezett keresztény középosztállyal, amely megveti a munkást, és legjobb esetben is csak rosszalló fejcsóválással veszi tudomásul a zsidóüldözést.

Vagyis a történelmi lecke, amit dr. Kelemennek hat hónap alatt kellene megtanulnia, a társadalmi és osztályviszonyok megértése: a saját üldözött zsidó-sorsa révén annak a fölismerése, hogy „mi az, elnyomott-nak lenni”. E gondolatnak a dráma ábrázolta történelmi realitáson túlmenően tágabb jelentésköre is van. Ennek megfelelően kell értelmeznünk a darab befejezését. Amikor az óvóhelyre belépő szovjet katonát a jelenlévők fölszabadtóként köszöntik — a szószóló természetesen a Házfelügyelő —, a katona az előadásban tört magyarsággal így válaszol: „Miért nem szabadították föl ti magatokat?”

A *tanúk* sajátos dramaturgiai öszvér: a naturalista polgári drámát Déry expresszionista-dadaista elemekkel ötvözi. Az alapcselekményt a „tanúk” személyiség nélküli egyedekre osztott prózai mondati és közös kórusai kísérik. Az előadás rendezője, Csizmadia Tibor a brechti elidegenítés módszerét alkalmazva, korabeli kuplék hangvételét utánzó „songokká” fejlesztette a verseket, s megfelelő koreográfiával tette őket még hatásosabbá. Ezáltal bizonyos mértékig eltávolodunk a konkrét cselekménytől, az események az értelem kontrollja alá kerülnek, s megfogalmazhatjuk róluk alkotott véleményünket. Hasonló célt szolgál a szcenika. A függőlegesen két részre osztott színpad alsó része a múlt század végén épült, ma is működő földalatti villamos egyik megállójának hiteles rekonstrukciója — egyben a „földalattiság”, az üldözöttség képi metaforája —, felső része pedig Budapest városképi szimbólumaival szolgálna. A díszlet kezdetben szokatlan — hiszen a dráma hétköznapi helyszínein lejtőszódo jelenetek ebbe a „konkrétan elvont” térbe kerülnek —, de a játék során fokozatosan elfogadtatja magát, és kitágítja az előadás gondolatkörét. Ami nem más, mint szembenézés az értelmiségi „falmellékiség” magatartásával.

Az értelmiséggel kapcsolatos problematika sok drámaíróat izgat. Hernádi Gyula *Hagyatékek* című színműve Arisztotelészről, az ógörög filozófusról szól, s ezzel visszakanyarodni látszik drámaírói pályafutásának kezdetéhez, mintegy másfél évtizeddel ezelőtre, amikor parabolákba fogalmazta mondanivalóját. Hernádi legkomolyabb drámáiban is megjelenik valamilyen fantasztikus hipotézis, nem beszélve sajátos műfajáról, az úgynevezett „blödliről”, amelyben rendszerint a legagyafúrtaabb képtelenségekkel fintonog a történelemnek; például kideríti Hasfelmetsző Jackről, hogy azonos Viktória királynővel. A *Hagyatékek*ben is van egy abszurd feltételezés. Eszerint Nagy Sándor macedón király nemcsak a tanítványa volt Arisztotelésznek, hanem a fia is; abban a titkos viszonyban fogant, amelyet a férjéhez hűtlen anyakirályné, Olümpiasz folytatott a filozó-

fussal. A titok a darabban mindaddig rejtve marad, amíg Demoszthenész, a szónok föl nem szólítja Arisztotelészt a Nagy Sándor ellenes merénylethez való csatlakozásra. Olimpiasz ekkor leplezi le egykori szeretője előtt a király valódi kilétét.

A dráma tétje ezen a ponton bizonytalanná válik. Hernádi ugyanis szemlátomást azt az értelmiségit tekinti eszményképnek, aki nem akar csatlakozni sem a görög párthoz, sem a macedón párthoz, mert utálja a „lábszagú patriotizmust”, és úgy véli, hogy neki mint gondolkodó embernek nemcsak Athén faláig, hanem sokkal távolabb, az egyetemes szellemi értékek birodalmáig kell ellátnia: „Én nem vagyok se görög, se macedón, én a szellem embere vagyok, s a szellem emberének egyetlen istene lehet, egyetlen népe lehet, a szabadsága.” Arisztotelész nem akar résztvevő lenni az események alakításában, mert szerinte annak van igaza, „aki kívül áll, és megméri a dolgok nagyságát és kicsiségét, aki kiabál, ha megölik az áldozatot, és aki akkor is kiabál, ha megölik a hóhért”. A dolog szépséghibája, hogy mindezt akkor fejt ki, amikor a „családi titok” fölfedezése után visszavonja csatlakozását a merénylethez. Ezzel meg is pecsételődött a sorsa, mert a „görög párt” macedónnak, a „macedón párt” görögnek tekinti, s amikor nem sikerül maguk mellé állítaniuk, visszaélnék a nevével, a tekintélyével, majd árulónak kiáltják ki, elfogják, elítélik és száműzik. Bárhogy fordul a kocka, bármelyik fél kerül hatalomra, Arisztotelész megbélyegzett és üldözött marad. Végül az öngyilkosságba menekül.

Ez tehát a távolba néző, gondolkodó ember tragédiája egy kicsinyes politikai érdekekkel terhelt, embentelen világban. Más oldalról nézve viszont az értelmiségi semlegesség, a „tanú-magatartás” tragédiája is. Amennyiben csakugyan az, szebb lett volna, ha Arisztotelész eleve a tiszta szellem embere, s nem a családi kötelék rettentti vissza a politikai cselekvéstől, sőt a merénylettől. Lehet, persze, hogy Hernádi a cselekvéstől való visszarettenés vagy éppen a nem-cselekvés, a semleges pozíció hiábavalóságáról beszél. Erre vall a darabhoz illesztett epilógus, amely 1600 évvel később játszódik. Kiderül, hogy amit eddig láttunk, voltaképpen egy Arisztotelészről szóló színdarab próbája volt, a játzó személyek pedig főrangú középkori urak és hölgyek, világiak és egyháziak. A próbát megtekintő Aquinói Tamás, a pápa udvari teológusa fölháborodottan tiltakozik Arisztotelész, a „potenciális keresztény” emlékének megszenteltetésé ellen. Azon nyomban betiltja az előadást, amit a darabot rendező Colonna érsek — Arisztotelész alakítója — határozottan elutasít. A halálosan beteg pápai legátus dühödten távozik, Colonna pedig megjegyzi, hogy a darabot mindenképpen eljuttassák, Aquinói Tamást viszont halála után szentté kell avatni. Kisvártatva meg is szólal a lélekharang... Ez a befejezés inkább elsietett, mintsem talányos; a hirtelen stílusbeli váltást a pécsi Nemzeti Színház Szegvári Menyhért rendezte előadása már nem is tudja követni.

Merőben másfajta képes beszéddel, ha tetszik színpadi stilizációval lepett meg egy amatőr színtársulat, amely a furcsa Monteverdi Birkózó Kör elnevezést viseli. Az együttest valójában erre az alkalomra verbuválta össze Jeles András filmrendező, akinek számos figyelemreméltó filmje után ez az első színpadi munkája. (Vonzalmát a színházhoz, illetve a drámához már korábban jelezte *Angyali üdvözlét* című, nagy vitákat kavart filmje, amelyet Madách Imre *Az ember tragédiája* nyomán forgatott.)

A *Drámai események* — ez az előadás címe — csaknem egyéves próbasorozattal létrejött avantgárd produkció. Alcíme vagy inkább műfaji megjelölése: „Kísérlet egy szöveg megértéséhez”. Az előadás alapjául szolgáló szöveg Dobozy Imre *Szélvihar* című, az ötvenes évek végén írt drámája, amely 1956 viharos magyar októberében játszódik, falun, egy termelőszövetkezetben. A darab eredeti cselekménye aprólékos realizmussal követi az eseményeket, az emberek reagálását a budapesti harcokról érkező hírekre, a faluban kirobbant fegyveres akciókra, illetve a mögöttük levő politikai indulatokra. A mű természetesen magán viseli a korabeli ideológiai iránydráma jellegzetes jegyeit. Mai szemmel a darab mind tartalmilag, mind formailag túlhaladottnak tekinthető; az eltelt időben távolság teremtődött közte és napjaink művészi szemlélete között.

Az előadás erre a távolságra épít. Nem kezeli ironikusan a darabot, nem is parodizálja. Csak tovább növeli a tőle való távolságot. Mondhatni: a brechti elidegenítés eszközeit alkalmazza. A rendező mindenekelőtt megszünteti a reálszituációt, következképp elejti a lélektani realizmust mint a szerepformálás fogódzóját. Fölléptet egy narrátort — miniruhában feszítő csábos leányt —, aki a darab szerzői instrukcióit időnként belesuttogja egy mikrofonba. Tipikusan mai lány, aki érzéki figyelemmel viseltetik a közönség iránt. Gioconda-mosolya, amellyel egyenként kiszemel bennünket, erotikus delejt áraszt, laza hullámmozgással egymáshoz dörzsölt, hosszú combjainak harisnyáiból elektromos szikrákat pattogtat felénk. Mintegy *közvetíti* a cselekményt, azoknak a rádióbemondóknak a hangján, akik egykor színházi előadások sugárzása közben a megértéshez szükséges információkkal látták el a hallgatót.

A színészek a legkülönbözőbb stilizációs technikákat alkalmazzák, a távol-keleti ceremonális színháztól a múlt század romantikus-patetikus iskolájáig, a brechti gesztikus színjátszástól Grotowskiig. Ebből a szándékos eklektikából, stílusok és technikák gyűjteményéből, az egész meg-hökkentő elidegenítés-sorozatból világértelmezés, „létfilozófia” születik.

A szereplők legtöbbször a rivalda vonalával párhuzamosan, arccal felénk fordulva beszélnek. A „beszéd” olykor kántáló dallamformálást, lekottázható futamokat jelent, de néha szikár, kopogó tárgyilagosságot. Időnként mintha japán kabuki-színészeket látnánk, akik mozdulatlanul, rezzenéstelen arccal, belső koncentrációval interpretálnak egy-egy szövegrészt. Más alkalommal Bob Wilson színházából lép elének lassított moz-

gással egy ortopédcipő-protézist viselő színész. Megint máskor három szereplő dialógusvitája válik a keleti operák tercettjévé: erősödő dobok szólnak a szöveg mögött, az egyik szereplő mind nagyobb intenzitással kénytelen beszélni, s a másik kettő töredékszavakkal vagy artikulálatlan hangokkal festi alá.

Természetesen nem a jellemekről, nem a helyzetekről, s nem is a történelmi valóságról kapunk hiteles képet. Egyes női szerepeket férfiak, egyes férfiszerepeket nők játszanak, hiszen metafizikai „véglényekről” van szó, akik hol patetikusan, hol ironikusan, de mindig hihetetlenül pontosan demonstrálnak eszméket, magatartásformákat, indulatokat. A végén megszólal a Verdi-Rekviem Dies Irae tétele, hangjaira az előadás szereplői levedlik fantasztikus figurákká torzító jelmezüket, hogy egy kimerevített képből civil önmagukkal megszüntessék a távolságot szerep és színész között. Ez az elidegenítés visszavonása: igazi katarzis és demisztifikáció.

VAJDASÁG KÉPZŐMŰVÉSZETE (V.)

Adalékok a XX. századi művészettörténeti kutatásokhoz

BELADURANCI

A VAJDASÁGI MŰVÉSZEK „PESTI KORÉNEK” SORSDÖNTŐ ÉVEI

Miután 1927-ben Šumanović *Részeg hajója* kiúszott a kolorista tengerre, Milan Konjović pedig „kék korszak után szenvedélyes és széles gesztusú kolorista hitvallását hirdette meg, Vajdaságban is a színeknek és a művészek egyéni érzelmeinek az előtérbe kerülésével kezdődik meg a festészet negyedik évtizede.

Az előző évtized vége felé a művészek fokozatosan eltávolodnak Lhôte szabályaitól, stilisztikájától és elméletétől. Az egyén szenzibilitását, személyes érzéseit és kifejezőmódját a színek s a felszabadult gesztusok fejezik ki, hangsúlyozottá válnak a kontúrok, a festékek rétegekben viszik a vászonra az addigi tükörsima felületekkel szemben, a korábbi fény—árnyék arányos modellje helyett hatalmas kontrasztú kolorista foltok szikráznak. Vérmérséklettől függően a színek a koloristáknál önálló realitássá válnak, vagy pedig a hangsúly hordozóivá a bensőségebb festészet valójában.

A vajdasági művészetnek a következő évtizedeken át legjelentősebb személyisége, Milan Konjović felujjong:

„Saját látomásomat festem!” — hangsúlyozva, hogy „a festő legfontosabb eszköze — a szín”.¹

Ugyanez a festő azonban a következőket is kiemeli: „Mégis, ha lenne tanítványom, tőle is azt követelném meg, hogy járja végig ugyanazt a fáradságos utat, amelyet magam is megtettem, hiszen a rajzolás és az anyag tökéletes ismeretét akkor is el kell sajátítani, ha a szín a fő eszközünk.”²

¹ Lazar Trifunović: *Srpsko slikarstvo 1900—1950*, Nolit, Belgrád, 1973, 176. o.

² Katarina Ambrozić: *Milan Konjović*, a Milan Konjović Képtár katalógusa, Zombor, 1966, 66. o.

Nyilvánvaló, hogy a prágai tanulás, a Párizsban töltött hosszú idő, sőt még az André Lhôte iskolájával való rövid találkozás sem volt hiábavaló. Néhány évvel később azonban kijelenti: „Beláttam, hogy mindaz, amit Párizsban tanultam, formális jellegű, és hogy ennek a formális keretnek valamilyen emberi tartalmat kell adni, a mi körülményeink között szerzett élmény alapján.”³

Párizsból elsőként Sava Šumanović jött haza, 1930-ban. Rövid gyógykezelés után szeretett Šidjébe tért vissza, és ott is maradt haláláig. Egy évtizednél valamivel hosszabb ideig a nem létező „šidi nőket” festi — színekben fürdő nagyméretű aktokat, a szerémségi táj látványán elmerengő, porral „bepúderozott”⁴ nőket. Ez a felbolygatott lelkű, jószágos ember a szülőföld szépségeiben találta meg a támaszát, egymás után sorakoztatva vásznait, a festékrétegeket sűrű anyaggá változtatva, amely „az eljövendő informel festészetet sejteti”.⁵

A szín lesz uralkodóvá Mihailo S. Petrov, Mladen Josić, Milenko Šerban és mások festészetében. Zora Petrovićnál is, aki 1937-ben rövid időre visszatér Párizsba, hogy világosabb színekkel derítse fel a palettáját. A kolorista szenzációk egyéni megnyilatkozásairól tanúskodnak, talán a legkorábban, Petar Dobrović vásznai.

A Vajdasághoz kötődő festőknél maradva, térjünk vissza Milan Konjovićhoz, aki zombori tartózkodása idején, 1931-ben húzta meg azt „az első barázdát, amely a miénk, vajdasági”.⁶ A következő évben önálló kiállítást rendezett Belgrádban, majd a rendkívül sikeres párizsi indulás, a dicséző bírálatok és az érvényesülést sejtető kedvező kilátások ellenére — végleg *Zomborba* jött vissza!

Más művészek nem tértek vissza, vagy csak rövid ideig tartózkodtak itthon. Önálló kiállításokat is ritkán rendeztek a vajdasági városokban: az Újvidékről nősülő Petar Dobrović 1930-ban mutatkozott be itt, szintén Újvidéken rendezett tárlatot Mihailo S. Petrov 1930-ban, valamint Milenko Šerban 1932-ben és 1938-ban. Zora Petrović és Ivan

³ K. Ambrozić: i. m., 67. o.

Hasonló a helyzet S. Šumanovićnál is „Šumanović sokáig és lelkiismeretesen tanult, hogy gyorsan és könnyen megszabaduljon az iskolától, de emellett is új szellem uralkodik a képein, ami a színekben, a rajz-kontúrokbán, a sűrű masszában, a tömör és ragyogó fényű anyagban jut kifejezésre.” (L. Trifunović: *Srpsko slikarstvo* . . . , 147. o.)

⁴ „Strajnić úr, aki 1928 nyarán volt Šidben, cikkében monotonnak írja le a šidi tájat. Nyáron valóban ilyen, de máskor ez a vidék színekben a leggazdagabb mindazok közül, amelyeket valaha is láttam, a por pedig szelíd és bájos külsőt ad neki, mintha bepúderozták volna, s az erős fény ellenére is ugyanolyan szelíd, mint a Párizs környéki tájak.”

Sava Šumanović kiállításának katalógusa, Belgrádi Egyetem, 1939 szeptemberében, 26. o. (A šidi Sava Šumanović Képtár 1971-ben újra kinyomtatta.)

⁵ L. Trifunović: *Srpsko slikarstvo* . . . , 156. o.

⁶ Milan Konjović 1931 nyarán és őszén, amikor a *Reggeli Újságnak* a modern művészetről beszélt, Zomborban tartózkodott, és első vajdasági tájképeit festette.

Milan Konjović: *Rakodó utca, olaj, 1931*

Radović egyetlen önálló tárlatot sem rendezett szülőhelyén. Sava Šumanović, akit betegsége Šidhez kötött, életében csak még egyszer állított ki önállóan, 1939-ben Belgrádban.

Mint „vajdasági festők” az évtized végén, 1939-ben gyűltek össze Újvidéken, a Svetozar Miletić emlékművének felavatása alkalmából október elsején, vasárnap rendezett ünnepség keretében. Pontosabban, a kiállítás szombaton délután öt órakor nyílt meg. 18 művész mintegy 70 olajfestményt, akvarellt és rajzot állított ki. „Ezen a kiállításon első ízben jelent meg majdnem minden vajdasági festő”⁷ — írja a sajtó, azt állítva, hogy a bemutatott képek annak „a dokumentumai, hogy Vajdaságban ma is művelik a festészetet, amely jelentős mértékben hozzájárul a jugoszláv művészet fejlődéséhez”.⁸ Igaz ugyan, hogy Milan Nedeljko-
vić, a Belgrádi Művészakadémia és Képzőművészeti Iskola igazgatója a tárlaton mondott beszédében bejelenti a Matica srpska szervezésében a következő évben sorra kerülő nagy, retrospektív vajdasági tárlatot, rámutatva, hogy a vajdasági művészek „ezen a kiállításon hiányosan vannak jelen”.⁹

⁷ *Dan*, Újvidék, 1939. IX. 30., 3. o.

⁸ i. m. *Dan*.

⁹ *Dan*, 1939. X. 4., Milan Nedeljko-
vić szobrász (1896—1947); M. S. bejelen-
tett kiállítását nem rendezték meg 1940-ben.

A Meštrović bronzkolosszusának a leleplezése alkalmából rendezett ünnepségsorozat keretében valóban nem sikerült a vajdasági kortárs festőművészetet méltóképpen bemutató kiállítást összehozni. Nem azért, mert a tárlaton nem szerepelt több vajdasági szerb művész, hanem egyéb okok miatt sem.

Az egyik ok talán, hogy — amint a *Napló* írja október 11-én — „hamarosan megkezdődik a minden idők legnagyobb háborúja”; Varsó hősi ellenállás után éppen az újvidéki ünneplés napjaiban esett el, s korábban játszódott le a tragikus német—csehszlovák színjáték. Meglehet, a művészeknek nem is volt hozzá kedvük, hogy ünnepi kirakatban szerepeljenek?!

Annak okát, hogy a kiállítás nem volt méltó az elnevezéséhez, a többi között ebben is kereshetjük:

A kiállítás nem nyújthatott hiteles képet a vajdasági képzőművészeti eredményekről, mert csupán a sebtében összegyűjtött tizennyolc művészre alapozott, akiknek jórészt Belgrádból „kölcsonözte”.

Milan Konjović mellett, aki „kiemelkedik a többi közül” és két-két olajfestménnyel és rajzzal szerepel, a többi résztvevő: Berislav Bogdanović, Balázs Árpád, Stevan Bodnarov, Sava Ipić, Mladen Josić, Nikola Vuković, Bora Kostić, Milivoj Nikolajević, Zora Petrović, Mamučić-Petrović Magda, Vasa Pomorišac, Franja Radočaj, Ivan Radović, Ivan Tabaković, Đorđe Teodorović, Stojan Trumić és Bogdan Šuput, „a kiállítás legfiatalabb résztvevője. Rendkívül tehetséges”.¹⁰

„Milenko Šerban úr lemondta részvételét” — jegyezte le fontosnak tartott közleményként a tudósító. Sava Šumanović nevét azonban meg sem említette a hiányzók közül. Hogyan is hiányolhatott volna akkor másokat?! A *Napló* ugyan a tárlatról szóló hírben megjegyzi, hogy néhány művével csupán Balázs szerepel „a kisebbségi művészek közül”.¹¹

A kiállítás tehát nem is hagyhatta ránk a rendkívül dinamikus és jelentős negyedik évtized történéseiben résztvevők és képzőművészeti alkotók névsorát. A „művészek szelekciója” által a múzsák hamarosan ezeknek az ideiglenes kiállítótermeknek a kapuit is becsapják, s a háború erre a térségre is kiterjed, annak ellenére, hogy Budapestről az „örök barátság” jegyében érkezik reprezentatív tárlat a belgrádi Cvijeta Zuzorić pavilonba, 1940 áprilisában,¹² mindössze egy esztendővel a fasiszta bombázórajok előtt.

Abban az időszakban, amelyet az említett újvidéki kiállítás zár le, a negyedik évtized jelenti a két háború közötti sajtószerű és számottevő vajdasági képzőművészeti tevékenység befejező szakaszát. Számottevő,

¹⁰ *Dan*, 1939. X. 5.: A mai vajdasági festészet kiállítása e hó 8-ig lesz nyitva (aláírás: B. Đ. Vučk.); B. Šuput 1914-ben született.

¹¹ *Napló*, 1939. október 1., 9. o.

¹² *Napló*, 1940. április 23., 26., 28., megemlíti az 1928-ban, Belgrádban megrendezett első magyar művészeti kiállítást is.

mert a vidék művészettörténetében megkerülhetetlen események történtek ekkor; sajtóságos, mert ezeknek a határköveknek a megalkotói képzőművészek, akik hiányoznak a vajdasági művészeti tárlatokról.

Ha a belgrádi képzőművészeti folyamatok hatósugarában alkotó művészek képezik az említett kiállítások központi csoportját, akkor a másik, periférikus csoport nagyobb részét „pesti körnek” nevezhetjük.

Feltételesen ebbe a csoportba sorolhatunk több tíz képzőművészt, legyen az alkotó vagy epigon, de mindenképpen a keserves művészeti valóság és folytonosság őszinte és önfeláldozó munkását.

Ebbe a csoportba kell sorolnunk elsősorban az 1923-ban alapított és gyorsan elsorvadt Képzőművészek Egyesületének kezdeményezőit: Oláh Sándort, Hódi Gézát, Lenkei Jenőt, Stipan Kopilovićot, Farkas Bélát és Balázs G. Árpádot. Érdekes az egyesületi zsűri összetétele, hiszen ez a szerv értékeli a műveket és dönt az új tagokról, a kiállítások résztvevőiről. *Oláh Sándor* évtizedeken át arról ismert, hogy a mesterségbeli tudás megingathatatlan híve, aki szerint mindennek a tökéletes rajz az alapja, s aki szókimondó, szigorú kritikus. Fanyar, sőt goromba megjegyzései ellenére számos művész említi később „első tanítójaként”. *Lenkei Jenő* tekintélyes alkotó, aki élénk művészeti központból jött (a Tanácsköztársaság bukása után emigrált), s akinek elsőként (!) sikerült önálló tárlatot rendeznie egy jugoszláv központban: 1927-ben Zágrábban. A zsűri harmadik tagja *Stipan Kopilović*, aki Budapesten, Münchenben, Párizsban és Rómában tanult, és semmiképpen sem tartozik a konzervatív festők közé.¹³

A zsűri összetétele arra utal, hogy az Egyesület komoly munkára és utánpótlás-nevelésre is gondolt, nemcsak az anyagi okokból, egzisztenciális szükségyszerűségből eredő kiállításrendezésre.

Ugyanezek a művészek arra is törekedtek — sajnos, eredménytelenül —, hogy Bácsstopolyán művésztelepet alapítsanak; maga Oláh valamivel később csalódottan mondja, hogy legnagyobb vágya egy palicsi művésztelep volt.¹⁴

Vitathatatlan tény tehát, hogy a „pesti kör” művészei, a háború után Vajdaságban elsőként próbálkoztak a képzőművészeti tevékenység szervezett formájával.¹⁵

Ezektől az első próbálkozásoktól kezdve, csoportosan vagy egyedül kiállításokat rendeznek a bácskai és bánáti városokban és kisvárosokban, magániskolákban tanítanak rajzot és festészetet, harcolnak a nép-

¹³ Stipan Kopilović már 1924-ben meghalt; Lenkei és a másik magyar emigráns, Hódi 1927-ben már nem volt Jugoszláviában.

¹⁴ Munk Artur: Oláh Sándor negyedszázados jubileuma, látogatás a festőművész műtermében, *Napló*, 1933. július 9., 23—24. o.

¹⁵ Gajdos Tibor: *Képzőművészeti élet Szabadkán a két világháború között*, A szerző kiadása, Szabadka, 1977, 29. o.: „... jellemző, hogy Szabadka művészbáratai és alkotói már 1923-ban felismerték a szervezethez szükségesét, a hatóságok és a társadalom iránti közös fellépés hasznosságát.”

Husvéth Lajos: Szántás II., olaj, 1930 körül

szerű magyar festészeti művek plágiumának vajdasági terjesztése ellen,¹⁶ és rendelésekre festenek arcképeket, csendéleteket, tájképeket az itteni vásárlók számára. Néhányan közülük iskolákban tanítanak, egészen sikeresen; lelkesen útbaigazítják a hozzájuk fordulókat, és kiállításaikon mindig megjelennek a hosszabb-rövidebb ideig tevékenykedő „dilettánsok” művei is. Ezek némelyikével később az elismert művészek között találkozunk.

Oláh, később Csincsák Elemér és mások plakátjai a mindennapok részévé válnak; képeik — habár gyéren — bekerülnek a vajdasági lakásokba, fenntartva a képvásárlás „szükségletének” folyamatosságát, ugyanakkor befolyásolva az ízlést is. Jóindulatúan megtűrjük a magyarországi festők „konkurenciáját” is, ha valós értékről van szó, mint például Nagy Istvánnak, a pasztell mesterének esetében.¹⁷

¹⁶ Az Egyesület Oláh Sándort megbízta, hogy a magyarországi illetékesekkel megbeszélést folytasson; Oláh már 1923-ban kapcsolatba lépett a budapesti egyesülettel.

¹⁷ Nagy István (1873—1937) festő; a Szabadkán megrendezett kiállításon (Városi Múzeum, 1966. május 8—18.) láthattuk, hogy a művész több mint 70 pasztellje bácskai és bánáti műgyűjtők tulajdonában van, köztük a 20 legértékesebb, mint amilyen az 1930-ban festett 70×50 cm-es Vrbe — Fűzfák (remekmű!); Nagy István 1930 táján gyakori vendég volt Vajdaságban (*Bács-megyei Napló*, 1930. május 27-én; Nagy István Szuboticán).

Függetlenül attól, hogy szükségszerűségeiből-e, vagy pedig alkotói indítékból, de jelen vannak és tevékenyek e vidék képzőművészeti életében, mint annak „dokumentuma, hogy Vajdaságban ma is művelik a festészetet...”¹⁸ — amint azon a már említett kiállításon hangsúlyozták, amelyről ők hiányoztak.

A másik itteni jelentős sajátosság dr. Joca Milekić Bácska Galériájának a megalapítása volt 1926-ban.¹⁹ Abban az évben Szabadka volt Bácska képzőművészeti életének a központja. Ha semmi másért nem, akkor azért, mert az alkotóknak saját egyesületük van itt. Újvidéken a Matica srpska százéves jubileumára készülnek. Ezzel kapcsolatban egy magas, délceg, ékesen szóló úriember faggatja már jó ideje az idősebb művészpártolókat, képeket válogat és fényképészt hív, hogy reprodukciót készítsen egy készülő könyv számára.²⁰ A művészet, különösen a régebbi, mindennapos beszédtemává válik.

Míg azonban Veljko Petrović és Milan Kašanin a szerb művészetre korlátozták kutatásaikat, dr. Joca Milekić ambiciózusan nekilát egy „bácskai múzeum” létrehozásának, könyveket, folyóiratokat, numizmatikai ritkaságokat, régészeti leleteket, tekintélyes bácskaiak tárgyait gyűjti, s természetesen az itteni születésű vagy ide tartozó, múltbeli vagy kortárs művészek alkotásait is. Ez a lelkes rajongó, „aki teljesen visszavonultan, csak tudományos kutatásainak él”²¹, *mindent gyűjt*, ami Bácskára vonatkozik, a bácskaiakat nem különbözteti meg nemzetiségük vagy vallásuk szerint, s képtárában már 1930-ban megtalálhatók Nikola Aleksić és Jakobei Károly, Ilić-Cešljar, Than Mór, Eisenhut, Novak Radonić, Aksentije Marodić, Milan Konjović, Farkas Béla, Oláh Sándor és Martin Džavić alkotásai, akadémiai festők és amatőrök, ismert és ismeretlen festők és szobrászok művei. Gyűjteményéből, de az élő alkotókat is meghíva, Milekić 1932. október 8-a és 18-a között Szabadkán megrendezte a Bácskai Művészek kiállítását.

Hosszú éveken át, még a második világháború után is az érdeklődők

¹⁸ A *Danban* 1939. IX. 30-án megjelent szöveg, amely bejelenti az október 1-je és 8-a között megrendezendő vajdasági kortárs művészet kiállítását, a 17 művész (valójában tizennyolcan voltak) „70 olajfestményét, akvarelljét és rajzát” *dokumentumnak* tartja. A „kisebbségi” festők közül egyenrangúan sorolhatta volna fel Oláh, Farkas, Csincsák, Bicskei, Husvéth, Csávosi, Várkonyi, Schneider, Zsénár nevét, a fiatalabbak közül Acs József (1914), Hangya András, Wanyek Tivadar; az 1935-ben és 1937-ben díjazott Baranyi Károly szobrász, Geréb Klára, az iskolázott és tehetséges grafikus stb. nevét.

¹⁹ Bővebben Gajdos T.: *Képzőművészet...*, 69–71. o.; valamint a *Književni sever* 1931; az 1932. évi sajtó a bácskai művészek kiállításáról stb.; érdekes, hogy Milekić gyűjteményében Nagypáti Péter képe is megtalálható!

²⁰ Veljko Petrović: „... fényképészt a Nemzeti Múzeumtól kaptunk, aránylag rövid időre, úgyhogy a lemezeket csak valamennyi fényképezés befejeztével lehetett ellenőrizni, s ezért sok fontos felvétel használhatatlannak bizonyult.” (V. Petrović—M. Kašanin: *Srpska umetnost u Vojvodini*, Matica srpska, Újvidék, 1927, 135. o.).

²¹ *Reggeli Újság*, 1930. február 16.

megnézhatték Palicson a gyűjteményt, amely Milekiécnek erre nem a legalkalmasabb házában volt. Bárki is látta ezt a Bácska Galériát (a háború után az Allatkerthez tartozott), különösen az ötvenes években, bezárása előtt, igazán megrendült. Đoka Jovanović egykori híres szobrász alkotása körül a falakon e táj ismert művészeinek képei lógtak. A bejáratnál Farkas Béla egyetlen nagyméretű képe, a Jovan Nenad Crni; Eisenhut Ferenc rajzai, Nikola Aleksić portréi, Jakobei oltárképe, Todor Ilić Češljar ikonja, Milan Konjović gyönyörű női aktja, és így sorban... értékek egymás mellett. Azonban mindegyik a megsemmisülés előtti állapotban, átitatva a már romos falak nedvességével. Azoknak a nagy képzőművészeti pillanatoknak a maradványai voltak ezek, amikor festők kis csoportja és egy magányos műgyűjtő lerakta a többnemzetiségű Vajdaság képzőművészeti folytonosságának a mezszyekaróit.²²

A Képzőművészek Egyesületének 1923-ban történt megalapítása és az említett Bácskai Művészek Kiállítása, azaz az Egyesület (előbb bácskai, majd névváltoztatással Vajdasági Képzőművészek Egyesülete) újbóli megalapítása között történt egy harmadik jelentős akció is.

1931 nyarán végre létrejött Vajdaságban az első művésztelep. „Becs-kerek legfestőibb részén, a Bega partján, a költői hangzású Csókliget szélén emelkedik a Várkonyi-villa” — amelynek a tulajdonosa, maga is festő, önként ajánlkozott, hogy a művésztelep házigazdája legyen. „Szép, árnyas, lombos kertje, mely parknak is beillene, most egyszerre átalakult úgynevezett művészteleppé. Művészek telepe, mert minden fa alá és minden bokorba odatelepedett egy-egy művész és szenvedéllyel, tüzzel, tehetséggel és boldog szívvel festeget.”²³

A művésztelep résztvevőinek ingyen szállás, olcsó étel, kellemes környezet és a társulás lehetősége jutott.²⁴ A kezdeményezés azonban „a jugoszláviai magyar festők és szobrászok olyan irányú támogatására irányult, hogy... anyagi gondoktól mentesen élhessenek és minden idejüket hivatásuknak szentelhessék”. A hangsúly itt a „magyar festőkön” volt. Tehát ismét elmaradt az aktív, alkotói társulás.

A becskerekai művésztelep „egyhónapi próbaideje” alatt szorgalmasan dolgoznak a már befutottak: Oláh Sándor, Csincsák, Bicskei, a zombori Husvéth Lajos, a mokriini Szemenyei Ferenc, valamint a becskerekai festők: Schneider Péter, Várkonyi József és Zsénár Emil, továbbá a jövővények: Alekszandar Lazsecsnikov és Emanuel Schifuosko verseci

²² A hatvanas években, a Bácska Galéria végleges megszűnése után a tárgyak egy része a Szabadkai Városi Múzeumba került, a gyűjtemény nagyobb részét az újvidéki Matica srpska Képtára vásárolta fel.

²³ Az 1931. augusztus 10-én megnyílt művésztelepről egészen az év végéig a sajtó gyakran tudósított.

²⁴ A közeledés vagy a kollégák munkája iránti érdeklődés nem volt éppen jellemző a korszakra, például Oláh sem nyilatkozott Munk Arturnak Hangya András műveiről — „mert nem ismerem Hangya munkáit”, holott 1933 nyarán a fiatal festő már „szenzációnak” számított értelmiségi körökben.

Oláh Sándor: Csendélet, olaj, 1931 körül

grafikus és „hat tanítvány”. „Most mind együtt vannak egy tisztáson, ahol egyetlen modellt fest valamennyi: egy fehér szakállas koldust...” — mutatja be lelkesen a sajtó e gyülekezet mindennapjait.

Ennek az akciónak a meddősége azonban érezhető, a szervezők, résztvevők és a nagyszámú, őszinte, szívélyes művészetpártoló romantikus lendülete ellenére. A Milan Konjović festővel készített interjú, amely

a *Reggeli Újság*ban jelent meg a művésztelep működése idején, akaratlanul is gondolkodásra készítet ezzel kapcsolatban — hiába!

Az interjú elején az újságíró maga veti fel a becskerekiekkel kapcsolatban: „Önként vetődött fel a kérdés, sikerülni fog-e igyekezetük? Távol a nagy művészi centrumoktól, távol a különböző irányok harcától, távol a nyugati — s mikor festészetről beszélünk, elsősorban a francia — kultúra és millió átalakító hatásától kiemelkedhetik-e közülük néhány igazi érték, néhány olyan tehetség, kikről Bácska-Bánát szűk határain túl is beszélnek majd és írnak.”

Zomborban, a vármegyeház melletti park csendjében, a becskereki művészteleptől távol, „a modern festészet lényegéről”²⁵ folyik a beszélgetés. A nemzetközi hírnevű zombori festő, Milan Konjović, „aki itt tette meg Horváth József rajztanár vezetése mellett még a háború előtt az első lépéseket”, a következőket mondja:

„A francia műbarát ma valami különöset, brutálisat vár, s ezt adjuk nekik mi barbárok, kik viszont az ő kultúrájuk nélkül nem tudunk meglenni.”

„Picasso egyedüli jelenség, és legnagyobb csodája a ma festészetének.”

„A Franciaországban élő jugoszláv festők általában feltűnnek odakint, mert örömmel lehet megállapítani, hogy a tehetségtelenek nem igyekeztek Párizsba jutni.”

„Különböen temperamentum dolgában a jugoszláv festők nagyon hasonlítanak a magyarokhoz, akik közül Czóbel Béla az, aki a legnagyobb sikert aratta Párizsban.²⁶ A kultúr-kozeledés szempontjából is igen örvendetes az a szívélyes jóviszony, amely a párizsi magyar és jugoszláv festők között uralkodik.”

„Úgy hiszem, a festészetnek a szabad és poétikus felfogása a helyes. Menjen a festő az intuíciója és víziója után, igyekezzék ezt plasztikusan kifejezni, tehát ne szakítson a természettel. Nekem csak az alkotás imponál és nem az utánzás. Legyen igazi élménye annak, aki nézi a képet, amely nem más, mint egy intenzíven átélt pillanata az emberi életnek. Én legalább ezeket az elveket tartom szem előtt a magam munkája közben.”

²⁵ *Reggeli Újság*, 1931. szeptember 6., 14. o.: A modern festészet lényegéről és a festők helyzetéről nyilatkozik Konyovics Milan szombori festő.

²⁶ Lyka Károly: *Festészetünk a két világháború között (1920—1940)*, Képzőművészeti Alap, Budapest, 1956, 49. o.: „Már az előző korszakban megindult a művészek körében egy áramlat, amely elsodorni készült mindent... »Mindent előlről kell kezdenünk!« (Czóbel)... E rajok egyike egy kis csapat magyar festő volt akik az új tanítást a francia fővárosból a magyar fővárosba telepítették... Az új áramlatot nem lehet egységes névvel jelölni... Nem is mindig valamely pozitív alkotói akarat különítette el ezt az áramlatot az előző korszaktól, hanem legtöbb esetben egy negatívum: egyre több festő el akart szakadni az impresszionista művészettől.”; 57. o.: „A kis párizsi csoport zászló-tartójának általában Czóbel Bélát tekintették.”

Hangya András: Rakodómunkások, pasztell, 1934

A névtelen újságíró (nincs aláírva a cikk) az 1931 szeptemberében készített interjút az ösztönzés szándékával fejezi be: „Így látja a modern festészet lényegét, a festők helyzetét a fiatal szombori festő... Az ő energiája, kitartása talán buzdítólag fog hatni azokra is, akik most Becskereken igyekeznek nagyot és jót alkotni.”

Sajnos, minden hiába. A becskerekai művésztelep egyetlen nyarat élt meg, annak ellenére, hogy a közvélemény figyelme a Csókliget felé irányult; kiállítást is szerveztek pedig, sőt, az 1931 decemberében megrendezett tárlat *A Dunabánsági Festők Kollektív Kiállítása*²⁷ címet viseli!

Ennek a művésztelepnek és résztvevőinek nem lehettek távlataik. Őn-maguk zárkóztak be légmentesen és váltak külön az európai áramlatoktól, s a más nézetű művészekkel, még a hagyományos felfogást elvető magyarországi művészekkel való termékeny együttműködéstől is.

A művésztelepnek nem volt mozgósító erejű világos programja, de meghatározott „arculata” sem. Nem tömörítette az azonos nézetűeket, hogy közösen álljanak ki hitvallásuk védelmében. Ezért nem hasonlított a híres Nagybányára sem, amely valamikor pedig hatással volt a becskerekai képzőművészeti életre is. A sícevacsi művésztelep, az imp-

²⁷ *Napló*, 1931. december 12.

resszionista Škofja Loka, a kecskeméti és a többi hasonló művésztelep felett természetesen eljárt az idő. A művésztelepek másik típusa, amely munkafeltételeket teremtene és valamilyen formában egzisztenciális segítséget nyújtana, csupán utópia, reálisan nézve megvalósíthatatlan álmom maradt. Ilyen adományozó a negyedik évtizedben egyszerűen nem is létezhetett Vajdaság területén. Az „állam” még egy kiállítóterembe sem ruházott be, nehogy egy alkotóház működését pénzelte volna. Magánmecénások szintén nem voltak — az újságok mindvégig azon siránkoznak, hogy a kiállításokon nincsenek vásárlók —, hogyan is hihetnénk, hogy valaki közvetlen érdek nélkül hitelezne?!

A vajdasági művészettörténeti rétegeződést két név jelképezi. Egyfelől *Milan Konjović*, a sajátos festői temperamentum és a franciás kultúra dinamikus egyénisége jelenti a jövőt.²⁸ A második oldalon a népszerű *Oláh Sándor* áll, a merev fegyelmű müncheni iskola követője, a rendkívüli tehetség, aki számos körülmény miatt magányossá válik, a külső hatásokkal szembeni áttörhetetlen burokban él.²⁹ Oláh festészete közelebb áll a polgári réteghez, amelynek a művészethez való viszonyulása a tradicionalizmuson alapszik. Azokban az években, amikor a polgári réteg uralkodik a kultúrában, Oláh festészete, annak ellenére, hogy a múltat képviseli, a képzőművészeti pillanat vitális és befolyásos tényezője.

A becskerekai művésztelep megszűnésével a „pesti kör” tevékenysége is hanyatlásnak indul. A következő években e csoport számos művésze kisebb-nagyobb sikerrel tengődik kiállítástól kiállításhoz. Mindegyik önkéntes magányban a végtelenségig variálja a saját témáját és már elfogadott vokációját. Létbizonytalanságuk és a „már bejáródott piactól” való függőségük eleve elfojtja bennük a kísérletezésnek még a gondolatát is. Arra ítéltettek, hogy tartósan olyanoknak maradjanak meg, amilyenek: felismerhetők, tetszetősek és alkalmazhatóak.

Farkas Béla, az impresszionista alkotói töltésű festő, a „polgári festészetnek” Oláh Sándor mellett kétségtelenül legnépszerűbb képviselője mindenképpen tudatában volt e „bűvös körnek”. Tudta, hogy számára nincs kiút. A fájdalomig felzaklatott szembizonytalanság napról napra elkábitva, pasztelles porral fedte be az élet képzeletben megépített színpadát. Sorakozó kartonjain kitartóan megőrizve pasztelljei és a róluk ellenállhatatlanul sugárzó szorongás jellegzetes felismerhetőségét, biztosította művészetének maradandóságát.

²⁸ Milan Konjović a második párizsi önálló tárlata után, 1932 októberében Belgrádban rendez önálló kiállítást az 1928 és 1932 között festett ötven képből; két festményével részt vesz a bácskai festők kiállításán; a belgrádi tárlatot Zomborban, majd Zágrábban is bemutatja; 1941-ig a műtermében, a zombori vármegyeház tornyában marad!

²⁹ Hallását 1921-ben kezdte veszíteni; Budapesten állítva ki, tartósan a „pesti képzőművészeti légkörhöz” kötődik: 1907, 1908/9, 1925, 1929, 1929/30, 1930, 1930/31, 1931, 1931/32, 1932, 1932/33, 1933, 1934/35 ...

Gyelmis Lukács: Csendélet, tempera, 1936

Husvéth Lajos,³⁰ a mozdulat rendkívüli művésze, aki vezéregyénisége lehetett volna a vérszegény vajdasági szobrászatnak, felhagyott a szoborkészítéssel! Behódolva a polgári kényelemnek, főleg tetszetős alföldi képeket festett „portable méretű” kartonokra, s időről időre vállalkozott egy-egy nagyobb méretű vászon megfestésére, ám alkotói teljesítménye a felület növekedésével arányosan csökkent. A földművelő Bácska krónikása lett, az újért való küzdelem legkisebb jele nélkül.

Csincsák Elemér, korrekt festő és nyugtalan szellem, aki bizonyos aktivitást és vállalkozókedvet sejtetett a Független Művészek csoportjának a megalakításával, amikor Müller Béla és Bicskei Péter rajztanárokkal társult.

Említésre méltó szolid eredményeket mutatott fel még Szemenyei Ferenc mokrini rajztanár, Várkonyi József, az egykori Nagybecskereki

³⁰ Bővebben: *Husvéth Lajos 1894—1956*, Szabadkai Városi Múzeum kiállítási katalógusa, 1971 szeptemberében.

Impresszionisták egyik megalapítója, valamint a csoport két tagja: Schneider Péter és Zsénár Emil, továbbá a zombori Csávosi Sándor, az Oláh-tanítvány Mamuzić Magda, aki Balázs G. Árpád mellett szintén részt vett az 1939-es újvidéki tárlaton, és még néhányan. A képzőművészek között sok nőt találunk, akik közül kitartásáért és azon merészségéért, hogy ezt a hivatást választotta, mindenképpen tiszteletet érdemel Jelena Čović, Angelina Mačković, Acsádi Ilona, Geréb Klára és mások.

A Milekić-féle Bácskai Művészek Kiállítása 1932 októberében Szabadkán ezeknek a művészeknek az utolsó nagy szemléje is volt. Oláh Sándornak az ehhez a kiállításhoz fűzött jegyzetei nemcsak a résztvevőkre, hanem önmagára is rávilágítanak. Először is, felfigyelt Gyelmis Lukácsra³¹: „Eddig ismeretlen szuboticaí művész mutatkozott be műveivel, amelyek oly kvalitásokat mutatnak, hogy Európa más nagyobb városában is méltó feltűnést keltenének. Kész, kiforrott művész áll előttünk, aki tehetsége és képzettsége révén minden hozzáértő elismerő bámulatát érdemli meg.” Miután hangsúlyozta, hogy az igen fiatal festőt dr. Milekić fedezte fel, saját közvetlen meggyőződésének ad hangot: „Formakészisége, technikája, kompozíciója, hangulatos színei olyan fejlett művészi intellektust szóltatnak meg, s oly ritka tehetséget vetítenek elénk, aki a kiválasztottak közül is az első. Bizonyosak vagyunk benne, hogy rövidesen beírja nevét Jugoszlávia művészettörténetébe, sőt bízunk abban, abban, hogy Szabadka városa és a műbarátok magukhoz válják képeinek nagy részét. Örök és helyrehozhatatlan véték lenne az ellenkezője.”

A város természetesen nem hallotta meg a figyelmeztetést, Gyelmis Lukács nem rendezte meg az akkor bejelentett önálló tárlatát, és soha többé nem tért vissza szülővárosába.

Tovább elemezve a kiállítást, Oláh ezt írja: „Meg kell állapítanunk, hogy igen kevesen vannak az elhivatottak. A tehetségesek. A kiválók. Viszont igen sokan gyötrik a műzsát: szánalmasan és eredménytelenül, gyötrelmesen.”

Mintegy személyes vallomásként hangzik: „Az igazi művész saját magából termel, fáradságosan, nehezen és küszködve. A kompillálás nem fáradságos, sőt, talán még jót szórakozik mellette a kompillátor. A baj azonban az, hogy ezek a talmi művészetek pénzt hoznak, sok pénzt! És érdemes tehetségek elől viszik el az élet lehetőségeit, olyanok... elől, akik tehetségesek, de nem ügyesek, élelmesek...”

Farkas Béláról, Demeter Erzsiről, Baranyaiékról, a néhai Pechán Józsefről vagy a fiatal Mamuzić Magdáról néhány dicséző szót ír le, vagy néhány sort szentel nekik; szerinte Bicskei „kissé gyárilag készíti ké-

³¹ Oláh Sándor: Bácskai festők és iparművészek kiállítása Szuboticán, *Reggeli Újság*, 1932. október 11.; *Napló*, 1932. december 16-án: Gyelmis Lukács szuboticaí festőművész olaszországi nagy sikerei; bővebben: *Gyelmis Lukács Szabadkai Városi Múzeum, kiállítási katalógus*, 1969 decemberében — 1970 januárjában Szabadkán.

peit”, egyeseket csak név szerint felsorol — Milan Konjovićot például, a legvégén!

A kolorizmust, amely a szülőföldre visszatérő Milan Konjović vásznain lobban lángra és rohamosan meghódítja a vajdasági művészet térségeit, Oláh Sándor nem vette észre és nem fogadták el a Bácskai Művészek Kiállításának résztvevői sem. A dr. Joca Milekić kezdeményezésére ismételten megalapított bácskai, illetve vajdasági művészegyesület eleve halvaszületett volt.³²

A kolorista tűzijátékot, amely vidékünk képzőművészetének új korszakát jelentette be, nem vették észre a hagyományos művészet kedvelői, a művészi alkotások vásárlói — a *polgárok* sem!

Az elkötelezett alkotók művészi üzenetét értő új réteg azonban, amely még 1926-ban jelentkezett a *Szervezett Munkás* hasábjain, új ösztönzést kap a *Híd* folyóirat megalapításával. Balázs G. Árpád szociális témájú népszerű alkotásai mellett felragyog *Hangya András* neve (aki első tanítójaként tisztelettel említi Oláh Sándort). Az új nemzedék fiatal alkotói, akiknek a neve szerényen jelenik meg az új folyóirat oldalain, a vajdasági képzőművészetben való belépésüket az 1938 októberében, a szabadkai Népkörben megrendezett kiállításukkal jelentik be.

Kartag Nándor fordítása

(Folytatjuk)

³² A *Bácsmezei Napló* 1932. október 26-án tudósít arról, hogy október 16-án megtartották a Bácskai Művészek Egyesületének alapító közgyűlését, amelynek résztvevői kifejezték azon kívánságukat, hogy október 30-án megtartsák a Vajdasági Egyesület alapító gyűlését. Az Egyesület a későbbiek során soha nem adott hírt magáról valamilyen akcióval.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

EGY KÖNYV TANULSÁGAI

Szeli István: *Nyelvhasználatunk etikája*. Nyelvművelő füzetek. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985

Ritka különleges élményem volt annak idején a *Híd*ban Szeli István *Nyelvhasználati etikánk* c. előadásszövege, mert rég olvastam ennyire kritikus, de ugyanakkor egyetemesebb szempontokból kellőképpen meg is alapozott véleményt nyelvhasználatunk mai állapotáról, és ennek az állapotnak alapvetően a ferde nyelvtudatban, a társadalom téves, hamis vagy egyszerűen csak nemtörődöm etikai hozzáállásában gyökerező okairól.

Ami nyelvállapotunk látéletét illeti, különösen fontosak azok a megállapítások, hogy nem ismerjük eléggé nyelvünk szellemét, műveltségünk teljes állományát; nyelvi ismeretszintünk vésszesen süllyed, nyelvi érték-tudatunk fenyegetően pusztul; az egyre szaporodó „jelentésbeli elmozdulások, megingások, szédületek” fokozatosan kirekesztenek bennünket nyelvünk egyetemességéből, s számunkra aktív részét: itteni nyelvhasználatunkat lassan-lassan provincializálják. Ahogy többhelyütt megkísérletem megnevezni: nyelvhasználatunk valóságában sajátos dichotómia kezd megrögződni. A szerbhorvát nyelvvel élők megállapodott, egyezményes szóhasználatával ellentétben mindennapi öngazgatási, közéleti, munkahelyi életünkben nyelvünk egyfajta kötél-táncosként egyensúlyozik egy „hivatalos”, de a tömegek körében egyezményessé még nem fejlődött nyelvhasználat és egy házi, privát, ahogy Szeli István mondja: „magánjáró”, ahogy én nevezem: „makarónis” frazeológia között. Lényegében nincs kialakult egyezményes, „standard” s egyszersmind helyesnek elfogadható közéleti magyar nyelvünk, hogy a szakmák nyelvéről ne is beszéljünk.

A helyzet leküzdése felé mutató gondolatok közül a nyelvi párhuzamosság, a kontrasztivitás, az eltérések tudatosítását és az ezen nyugvó folyamatos és rendszeres nyelvi továbbképzést, a nyelvben való mindennapos megújulás követelményét, a tudatos és átgondolt innovációt tartottam különösen fontosnak a *Híd*-beli cikkben.

Ez a füzetecske, amely a Forum nagy úrt betölteni hivatott új szorozatában jelent meg, lényegében filozófiailag, szociológiailag, „etikailag” mélyíti el és terjeszti ki a *Híd*ban előadott gondolatokat, inkább a lát-lelet tudományos alátámasztására helyezve a súlyt. A tanulmány tudományosabb lett, de ezáltal vélhetőleg a folyóiratbelinél is kisebb olvasótábor fogja figyelmére érdemesíteni. Ez pedig megint csak azt eredményezi, hogy ezekben a kérdésekben továbbra is megmaradunk azoknak a szűk körében, akik nagyjából eddig is azonos etikai állásponton voltunk és vagyunk, legföljebb csak a konkrét gyakorlatban mutatkoznak közöttünk különbségek. Szemléletesen szólva: *egyértünk*, bár vannak közöttünk, akik ezt így mondják: „*egyezzünk*”. Akiket meg leginkább illette ez a kérdés, azok mint csökevényre tekintenek rá, legkevésbé sem fogja megindítani őket a nyelvállapotunk fölötti aggodás.

Az evidens, hogy az etikai befolyásolásnak intézményes alapokon kell nyugodnia, s a főnnálló intézményes keretek alkalmas kiaknázása irányába mutató megoldásokat magunknak kell megtalálnunk, nehogy az „intézményes nyelvbomlasztás”-nak — ahogy a tanulmány *Híd*-beli változatában írja a szerző — majdnem beláthatatlan következményei legyenek. Kivált, ha tudjuk, hogy a nyelv ügye körüli egykori társadalmi pezsgés pangásba ment át. Célravezető lenne tehát intézményekben gondolkodva, gyakorlati tennivalókra levezetve kitűznünk a mai, bár más társadalmi körülmények között főnnálló, de nem kevésbé áldatlan helyzet áthidalásának irányait, feladatainkat, normatívumainkat. Igaz, hogy nem a tünetet, hanem az okot kell kezelni. Csakhogy az okok semlegesítése, kiküszöbölése is csak intézményes szervezésben lehet hatékony.

A hétköznapi ember igen elnézően tekint a szerbhorvát nyelvi elemek direkt beszűkítésére. Súlyosbítja a helyzetet, hogy (műszaki) értelmiségünk a saját hivatása szakterületén többnyire nem érzi semmi szükségét annak, hogy tanult mestersege fogalmait saját anyanyelvi kifejezőkészségével is meg tudja nevezni. Lefordítják ugyan némelyek a fogalmakat, de mi sül ki ebből? (Az oszlovna banka *általános bank*, a poslovna banka *üzleti bank*, az újságban pedig hétről hétre ismétlődik a hirdetésekben az *alapbank és az ügyviteli bank*; közigazdaszaink nyelvében „alapeszköz” az *állóeszköz* — oszlovno sredstvo —, a „reprodukción” vagy „újratermelési anyag” pedig szinte sosem *alapanyag*; az eszközöket „kiválasztják”, a terveket „előlátják”.) Természetes tehát, hogy nem szabad csak a — különben sem becsült fordítókra meg, ahogy Szeli István mondja, a lektorokra hártanunk anyanyelvünk provinciális elferdüléseinek helyes irányba terelését. Ez minden nyelvhasználó mindennapi természetes ügye kell hogy legyen. Ezért bármennyire helyesek is a nyelv dolgaiban való eszmei állásfoglalásaink, a fősorakoztatott problémákkal nap mint nap szembesülő gyakorló nyelvhasználónak sokkal praktikusabb tanácsokra lenne szüksége. A fordító munkájában ütközik ki leginkább a nehézség, hogy egy idegen gondolkodásmód termékét a

célnyelv szellemének sérelme nélkül kellene áttenni a másik nyelv közegebe, hogy olybá hasson, mintha eredetileg is e nyelvben gondolkodva fogalmazták volna meg. Csak az ő kezét sokkal jobban köti a forrás, mint a spontán megnyilatkozóét, aki saját gondolatait önti szavakba, mondatokba, az anyanyelvi gondolkodás sémáiba.

Baj, hogy nem állnak rendelkezésre egyezményes álláspontokat képviselő források. Nagyszótárunk nagy úrt töltött be annak idején, de a társadalom fejlődése éppen a hétköznapi közéleti használatban legérинettebb részét tette nagy részben elavulttá. Az új alkotmánnyal, a társult munkáról szóló törvénnyel bevezetett új terminológia a magyarban jól-rosszul a szótár megjelenése után szilárdult meg. Az időközben köz-zétett öngazgatási szótár erősen alkalmi jellegű kiadványnak sikerült, megoldásai nincsenek eléggé egyeztetve, hiányzik belőle a kellő alapos-ság. A magyar nyelvet nagy tömegek körében használó intézmények úgyszólván egymástól független terminológiát alkalmaznak. Laponként más a frazeológia, más a szerkesztésmód a tartományi szervezetek, szer-vek, kamarák, bíróságok magyar közleményeiben, más minden egyes községben, de e községeken belül is más a közigazgatásban, mint az ér-dekközösségekben és mint a politikai szervezetekben.

Községenként hozzá nem értők alakítják a nyelvet. Így állandósul az *intézkedés* helyén a „méret” (mera), a *hozzászólás* helyén a „vita” („vitámban elmondtam”), az *aktus* helyén az „akta”, az „ügyirat”, a *min-den, összes, teljes általános egyetemes* helyén az „össz” („össz törekvé-sek”), a *mind... , mind* páros kötőszó helyén az „úgy... , úgy”, az alanytalan „azt írja az anyagban”, a névutóismétlést elhagyó „ez az időszak alatt”, az „inszisztírozás”, az „inícirázás”, az „urgírozás”, az „angazsálódás” stb. stb. Mit kellene tenni? Több szöszedetet, füzetet, szótárt kellene kiadni regionális különösségeinkről, természetesen szilárd álláspontokkal. Az eddigi irodalom összefoglalásaként ki lehetne adni egy jugoszláviai magyar nyelvművelő kézikönyvet vagy szótárt, hogy könnyebben hasznosíthatók legyenek Kossa János könyvei s a valami-kori Nyelvművelő kisebb-nagyobb közleményei. Ehhez persze előzetes egyeztetésre, állásfoglalásra lenne szükség, hogy rögzíthessük azt, ami-ben jelen pillanatban maradéktalanul meg tudunk egyezni. Mindenek-előtt egymás közt kellene egységre jutnunk nekünk, nyelvünkért fele-lőseknek: a tudomány, a sajtó, a pedagógia, az irodalom, a fordítási gyakorlat embereinek, majd egységes álláspontunkkal intézményesen föl-lépni, hogy mindenkivel megértessük, hogyan kell viszonyulni a nyelv-használat kérdéseihez: a nyelvhez való viszonynak milyen a kívánatos etikája.

Szeli István könyvecskéjének tehát ez a tanulása: a felelős intézmé-nyeknek késedelem nélkül hozzá kell látniuk a hamis etikai alapállás módszeres és hatékony megváltoztatásához.

TURI Gábor

A VERS KÜSZÖBÉN

Kontra Ferenc: *Fehér tükrök*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986

Kontra Ferenc verskötete nem első kötet. Ha az lenne, minden biztonnyal nyitottabb szívvel olvashatnánk, keresve a már értékelhető költői megvalósulásokat, jelezve a felsejlő lehetőségeket, és sokkal kisebb hiányérzettel írhatnánk le: tehetséges fiatal költő, akinél azonban még minden eldöntetlen.

Mást most sem írhatunk, ám ez az *eldöntetlenség* mint végső olvasói élmény, hiányérzeteink foglalatává lesz.

Nehéz felelni a kérdésre: milyen verset ír Kontra Ferenc? Valamivel egyszerűbb a válasz, ha így tesszük fel a kérdést: hogyan írja a verset? Szabadon — felelhetjük rá azonnal. Szándékosan nem feleltem az első kérdésre: a „szabad verset” válasz ui. nem egyszerűen túl tág lenne ahhoz, hogy értelmezésül használhassuk, hanem pontatlan is, ha hisszük, hogy a szabad vers sem szabad, meg kell hogy legyenek az alkotó egyéni látása, formateremtő ereje, nyelvhasználatának sajátossága által létrehozott belső kötöttségei. Kontra Ferenc azonban még *innen* van a szabad versen. Kötetlenül, az ő szavával, „lét-üres” térben hullanak alá szavai, szóképei, versmondatai, s állnak össze sikerültebb vagy kevésbé sikerült montázsra. Meggyőződésem, hogy ezt ő is tudja. Kötete első versének első soraiban állítja szembe a „szóhalmazok divatját” a „valódi közléssel”. Nem költő az, aki nem a „valódi közlésre” törekszik, de a „valódi közlés”, úgy látszik, nehezebben megvalósítható, elérhető, mint gondolnánk.

Századvégi költészetünk — s a költészetelmélet sem — aligha kínál fel általános szabályokat, ami megkönnyíthetné a költő dolgát. Minden út jönak bizonyul, de az utat — az egyéni látás, az egyéni nyelvhasználat csöppet sem magától értetődő, természetszerűen adott lehetőségét — a költőnek magának kell kiépítenie. Kontra Ferenc verseiből ezt hiányolom: az egyéni látás, az egyéni nyelvhasználat homogenitását, átütő erejét. Durván hathat a megfogalmazás: Kontra Ferenc nem verset ír, hanem életpasztalatait, a lét milyenségéről alkotott gondolatait tördeli versbe; gondolatvilága töredékeit montácsolja egybe: egy dezilluzionált s ugyanakkor illúziókra (mi több: romantikára!) éhes fiatal ember kialakulatlan gondolatvilágát tükrözve, melyben — hogy a szélsőséges pólusokat említsem — „Orwell rekedt hangja” és a sejtelmes „pincemélyi gyertyafény” romantikája egyként hangsúlyt kap, s épp ezért egyformán szervesen, izolatlan jelenik meg. Gondolatmontázsainak elemei nem mutatnak túl önmagukon, s nem is erősítik egymást, nem fejlődnek egy egységes létvízió elemeivé. Nem a gondolkodás egyéni *útját* mutatják fel, hanem egyedül a gondolat-töredékek regisztrálásának a szándékát, s a problémátlan hitet, hogy e gondolat-

töredékek szükségszerűen kiegészítik egymást: allegorikus hálónak szövődnek. Mélyértelműnek szánt sorok jutnak így el a nagyotmondás látszatának s olykor a közhelynek a küszöbéig: „üresen maradt a templom / az urnákban kiszáradt a győzelem / lemeszelték az ige utolsó mondatát”.

Kontra szívesen használ ún. „erős” szavakat, ellentétézzel él, nyilván, hogy élesebb kontúrokhöz jusson. Ő — s ez feltétlenül erénye — valóban *közölni* akar, ám az eredmény, sajnálatos módon és törvényszerűen, nem lehet több, mint hogy a verbalizmusok szivárványjátékában egy-egy részlet erejéig *szuggesztív* is tud lenni. Szinte nincs verse, amelyben ne találhatnánk ilyen részletekre. A nagyotmondás azonban előbb-utóbb, de végül *biztosan* ellene fordul. Klasszikus példa lehet erre az *Atvezetés az irodalomba* c. vers, melynek rövidsége megengedi, hogy egészében ideírjam: „huszonnégyet ütött az óra / szétgurultak a percek / szárnyas hangyák jöttek elő a padlórésekből / vak lány játszott a piros hegedűn / halpikkelyek csillantak a konyhaasztalon / nem hiszek többé azoknak / akik a három igeidő közül / csak az egyikre esküsznek”. Az első öt állításból felépült montázs szuggesztivitását elkerülhetetlenül függeszti fel az utolsó három sor bombasztikus „gondolati” kinyilatkoztatása. Kontra lépten-nyomon összetéveszti a gondolkodást a hatáskeltéssel, lépten-nyomon összekeveri a kettőt, s ezért nem lehet igazán komolyan venni „valódi közléseit” sem. Nem érzi igazán a nyelvet, a nyelv teherbíró erejét; annak ellenére mondom ezt, hogy versei, még inkább prózaversei rendre azt mutatják, hogy van érzéke egy-egy kép megformálásához, az ő kifejezésével, „a szavak varázserejéhez”. Mert Kontra helyenként nemcsak szuggesztív tud lenni, hanem *szépen* is tud szólni. Példázhatják ezt a *Száz szó Kosztolányihoz*, *A szél* c. prózaversei. A nagy szavak árnyékában hiteles megfigyeléseit tudja nyújtani egy-egy részletről.

Vagy épp arról lenne szó, hogy túlságosan is hisz „a szavak varázserejében”? A szavak telítettségében, *szimbolikus*, közvetítő erejében? S épp ezért nincs lehetősége, hogy a felöltött szavak között válogasson, s csak azokat vállalja, amelyek nem önmaguktól beszédesek, de amelyek az ő látását szolgálhatják? Vagy mégis inkább a *látással* lenne első-sorban baj? A látás ötletszerű szertelenségével, a szelektálni, elmélyülni nem tudással? Önfelismerés helyett a pózolás?

Nem elriasztani akarom őt, hanem elgondolkodtatni a kézenfekvő tény felemlítésével: a plakát figyelemfelhívó, harsány színei megállíthatnak bennünket; a költői gondolkodás azonban nem éri, nem érheti be ennyivel.

DANYI Magdolna

KOPÁCSRÓL MENYECSKÉT...

Lábadi Károly: *Abogy rakod tüzed*. Drávaszögi proverbiumok. Eszék, 1986

Kopácsról menyecskét, Kácsföldről marhát ne végy! — hirdeti a kemény tanulságot Lábadi Károly gyűjteményének egyik szólása. A baranyai ember, szerencsére, nem veszi halálosan komolyan ezt a tanácsot, mert ugyan a *proverbiumról*, a címoldalon is szerepelő, a műfajt jól összefoglaló megnevezésről azt sem tudja, hogy eszik-e vagy isszák, viszont jól ismeri a nősilés és a vásárlás dolgát furcsán párosító képes kifejezést, azt is tudja, hogy bizony ezzel a várdaróciak csúfolódnak, nem kímélve sem a kopácsiakat, sem a kácsföldieket (Jagotnjak), noha amint a gyakori nősilések is bizonyítják, ők sem veszik egészen szó szerint.

Nem is egy, hanem több száz van az ilyenekből, a bellyei, laskói, karancsi, hercegszölősi, de akár a vörösmarti ember számára is a hazai táj színeit idéző régi ismerősök, idegenben is a haza hívó hangszó kondulásai. Nekünk viszont, más tájakhoz kötődő olvasóknak inycsiklandó, ízes újdonságok, tartalmi-szerkezeti képletük jól ismert, általános, de adott formájuk mégis egy kis táj és közösség egyszeri élményével, viszonyaival telítődött. Vannak itt más falucsúfolók, mint a *Darócról még macskát sem jó venni; Kopácsról palántát, Daróvról menyecskét, Terfliből* (Eszék külvárosa) *tehenet ne vegyél*, amelyek a Dunán inneniek sem kímélik: *Minden van a bezdáni lakodalomban, még leves is*, vannak a baranyai lelkületet megfogalmazók, mint a *Baranyai bicskás, bácskai talicskás* (a gyűjtő értelmezése szerint a baranyaiak könnyebben rántanak vizzály esetén bicskát, mint a békésebb természetű bácskaiak); vannak a régi szegénységre — *Mosolyog, mint az árpacipó* —, valaha élt, vagy most is élő személyekre emlékező hasonlatok: *Meglegyintelek, mint Camai a kotyost* (a tájszójegyzékből derül ki, hogy kotlóst jelent). Sorolhatnánk még a csak Drávaszögben megtermő nyelvi fűszerszámokat: *Ordít, mint a bázsánbika; Megúsztá, mint karancsi ember a ködöt, Mikor Csúzán vásár lesz* (azaz soha), *Fölugrott, mint a Bence Fecskéje* stb. Olyanokat, amelyek a gyér vagy hozzáférhetetlen előzményeken (Császár Lajos, Berze Nagy János, Demjén Kálmán, Kato-na Imre, Penavin Olga és mások gyűjtései) kívül itt, egy helyen viszont csak itt találunk.

Lábadi ennél többre is vállalkozott: a proverbiumokat használó, tremető közösség múltjába, jelenébe is bepillantott, a használat körülményeinek, a műfaji ismérvek összefoglalására is kísérletet tett.

A könyv legértékesebb, maga lábán is megálló része az adattár, amelynek 11 000-nyi adatból rostálódott ki anyaga (3000 proverbium került

bele). Az ötévi munka zárt területi szerveződése a néprajzilag, nyelv-járásiilag is jól behatárolható Drávaszögre szűkülő vizsgálati fókusz eléggé hagyománytalan a szakirodalomban, noha célként már az országos gyűjtemények koncepciója előtt kitűzte *Szarvas Gábor*, és kísérletezett vele *Margalits Ede Bácskai közmondások és szólások* c. gyűjteményében, amelynek ismerete Lábadi összehasonlító vizsgálataihoz is nagyon elkelt volna, szomszédos területről lévén szó. Ha később ugyanő, majd O. Nagy Gábor is ezt a területileg kiteljesedő, a szólásanyagot lokalizálva (is) gyűjtő módszert választotta volna, s jelenleg is Bálint Sándor, vagy a jelen kötet útján járnánk, lehetne valami fogalmunk a proverbium-anyag eredeti és rárétegződött állományáról, a valóban használt rétegeiről, gyakoriságukról.

Nagyobb baj az, hogy a területi igényű szólásgyűjtésnek nincsenek *hatásos módszerei*, még *kevésbé szelekciós elvei*. Szólásokat nagyon nehéz gyűjteni — panaszolja gyűjtőnk is —, ha környezetünk agyonismételt, néhány tucatnyi közhelyrétege alá akarunk hatolni (Ki korán kel, aranyat lel; Néma gyerekek az anyja sem érti a szavát stb). Adatközlőnk, akik a megfelelő beszédhelyzetben a szebbnél-szebb proverbiumok tömegét használják, e kiváltó, indukáló körülmények nélkül bénult nyelvvél hallgatnak. Ezek az alkotások ugyanis nem tudnak a többi folklóralkotásokhoz hasonlóan önállóan, állományszerűen az emlékezetben elraktározódni.

Mit tesz tehát a gyűjtő — Lábadi is? Megpróbálja a felidézhető körülményeket rendszerré szervezni, mondjuk úgy, hálóként kifeszíteni. Rá-kérdez a korábbi gyűjtések, a tanulók előgyűjtései alapján, hogy ismerik-e ezt vagy azt a szólást, közmondást, ismernek-e hasonlókat. Felidézheti a jellegzetes motívumokat (kutyával, lóval, testrészekkel, vízzel stb. kapcsolatos szólásokat). Aztán várja a jó szerencsét... hacsak egy falu, vidék anyagát nem ismeri az adatközlőkéhez hasonló szinten.

Van más út is, ha a kérdezés, feltárás módszerével a szólások, közmondások lényegéhez, belső összefüggéseikhez tudunk férközni. A kulcs, amihez könyvünk csak helyenként, ráérzéssel tudott eljutni, maga a közlés, a kommunikáció. Az elhangzás körülményeire, szerzőnknek igaz van, nem lehet vární, viszont a közösségünk által ismert és „*kitüntett*” *proverbiális beszédhelyzeteket* számba lehet és kell vennünk, rendszereznünk és jellemeznünk. Az „édes”, az „ujjong”, a „szeszélyes” szó-lásszinonímáinál jóval hatékonyabb, ha a megszólítás, a szitkozódás, átkozódás, a válasz megtagadásának (pap se prédikál kétszer), a figyelmeztetés, a „megszólás” proverbiális alakjai iránt érdeklődünk).

Az *Ahogy rakod tüzed* gyűjtésének teljességéhez a válogatás következtében nem tudunk hozzászólni, főleg, mert a kiszűrés kritériumairól szó sem esik: a nyelvi tabu, az érdekesség volt az irányadó? Nem tudjuk, miért nem került be pl. a *Bejárta Tolnát Baranyát* (Trónyát, Bara-

nyát) igen elterjedt szólás. Nem ismerik, nem volt érdekes vagy nem eléggé gyakori? De hiszen a gyűjteménynek rengeteg adata fordul elő egyetlenségyszer (a gyakorisági mutató szerint) a gyűjtés során.

A gyakoriság, az aktív vagy passzív (ráismeréses) ismeret sarkallatos kérdése a proverbiumok közlésbeli életének. Másként ez úgy vethető fel, hogy minek van igazán helye egy területi gyűjteményben. Nem vitás, hogy a nyelvterület egészében elterjedt szólásanyag helyi ismerete (vagy ismeretlensége) is nagyon érdekes szempont, de csak azután, ha a gyűjteményembe minden *belső keletkezésű* alakulatot besoroltam, s az olyanokat is, amelyek *valamilyen elemükben (szóanyagukban, vagy szerkezetükben) eltérnek*, variánsként jelentkeznek az O. Nagy-féle gyűjteményhez, vagy a szomszédos területekhez képest.

Másrészt az sem mellékes, kiket tekintünk a proverbiumok eredeti használó és hagyományozó rétegének. Mert ha a főleg szóbeliségben manifesztálódó hagyományos népi, paraszti életet, akkor egy kis gyűjteményben „kakuktktojásként” fészkelődnek be olyanok, mint a *Bátraké a szerencse; Nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk; Amíg szerencsés vagy, sok barátod akad, de ha az életed ege beborul, magadra maradsz*, amelyeket latin órákon fűjtünk (Donec eris felix, numerabis multos amicos...), vagy a *Ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel!* Tanulságos lenne kinyomozni azt is, hogy valóban közmondássá vált-e az *Akit szeretünk, nem feledünk*, amely Reviczky Gyula ismert sora.

Ilyen szempontból már szívesebben láttuk Lábadi gyűjteményében az összetett szóvá tömörült alakokat, mint a *békaország* (Kopács megnevezése), *lepaszót, csigavér, felpaprikáz*, amelyek csak voltak szólások, máig eltűnt a *különformáltságuk*, ami a proverbium fontos ismérve, de nem *előzményei* az igazi proverbiumoknak, ahogyan szerzőnk is tartja, hanem *kései derivátumai*.

Érdekesek a szerbhorvát hatást tükröző — *Korán kelő két szerencsét nyer* — és a némileg torzult alakú proverbiumok is: *Ne ugrálj, apád nem cukrász* (a rím mutatja, hogy *mit ugrász?* volt az igazi forma), Otthagytá, mint a *Szent Péter* az olájokat (Szent Pál helyett).

Egy másik csoport azért érdemel figyelmet, mert gyűjtőjük valóban közlési helyzetben figyelte meg őket, de az alkalmi elemeket nem sikerült leválasztania az állandósult részről. Az Amit mondasz, az *olaj a tűzre*; Ne csak ott söpörj, *ahol a papok táncolnak*; *Megy, mint a vöcsök*; *Menj félre, nem volt üveges az apád!* képződményekben csak a kiemelt rész az igazi proverbium, a többi változó (*Ott mosta meg*, ahol a papok táncolnak). Másokon egy kis művi beavatkozást érzünk. Az *Olyan, mint az álomszuszék*; *Magas, mint az égimeszelő* szerintünk csak minősítő-azonosító szerkezetben élnek: *Te álomszuszék*, *Ott jön egy égimeszelő*.

A könyv előszava, műfaji áttekintése, szerelése igyekezetről, utána-

nézésről tanúskodik, de a szakterület kidolgozatlanságáról is, s ez különösen a szemiotikai motívumokra, kiemelt vezérszavakra vonatkozik.

Az *Ahogy rakod tüzed* a műfaj „fehér foltjaival” együtt is jó gyűjtemény, értékes vállalkozás.

PAPP György

BEFELÉ NYÍLO TÁJ

Tózsér Árpád: *Körök*. Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1985

Tózsér Árpádot a csehszlovákiai magyar irodalomtörténet egyértelműen az ún. második nemzedékhez (Cselényi László, Zs. Nagy Lajos) sorolja, s e nemzedék fellépését a *Fiatal szlovákiai magyar költők* antológiája megjelenésének évére, 1958-ra teszi. Mégsem tartjuk célszerűnek Tózsér munkásságát e nemzedék függvényében vizsgálni, mert Tózsért jószerével csak a hagyományokkal történő szakítás gesztusa rokonítja az előbb említettekkel, de egész habitusa, szellemi-erkölcsi elkötelezettsége, világlátása, szemléleti egyöntetősége elkülöníti minden őt megelőző és követő nemzedéktől. Így történhetett meg, hogy az általa összeállított *Egyszemű éjszaka* (1970) lírai antológia legradikálisabb szerzői többségénél szinte szövegszerűen kimutatható a Tózsér-hatás (és fordítva), ámde a kétféle költészeti eredmény egyetlen lényeges pontban sem keresztezi egymást, ti. Tózsér eleve elhatárolja magát a deklaratíve hangoztatott avantgárd törekvésektől, pontosabban ennek egyik változatától, a „jelkultuszban” gyökerező, a „szó-szintű” költészettől, és egyetemesebb érvényű, természetibb, lényegibb, a „valóság összefüggéseit” inkább leképező versbeszéd mellett kötelezi el magát.

Legújabb verseskötetében nyomon követhetjük költői alakulástörténetét 1953-tól 1983-ig. „Válogatott versek” — jelzi az alcím. A válogatott verseket prezentáló kötetek, jellegükből következően, valamiképpen mindig túlmutatnak az alkalmiságon. Szellemi kalandra invitálják az olvasót, az egyszeri olvasatnál lényegesen többet ígérve, hisz bennük egy alkotó opusának alakulása, látványos vagy kevésbé látványos önfeladásai, öneszmélése dokumentálódik. E versek összességükben visszautalnak arra a sajátos kontextusra, amelyben fogantak, arra a kulturális közegre, amely ellenállásával vagy elasztikusságával gátolja vagy serkenti a költő kibontakozását.

A Tózsér-verseskönyvek megjelenéseinek időrendjét követve négy ciklusra tagolódik a gyűjteményes kötet: *Mogorva csillag* (az 1953 és 1963 között írt versek), *Kiáltások* (1963—1967), *Érintések* (1967—1972), *Adalékok a Nyolcadik színhez* (1972—1982). A cikluscímek javarészt utalnak az eddig megjelent kötetekre. A könnyebb áttekinthetőség céljából a kötetek megjelenésének sorrendjéhez igazodva tárgyaljuk a verseket.

Tőzsért — bármiféle „címkézés” szándéka nélkül, megjelent verseskötneveinek számától is eltekintve — a kritikusok közkedvelt szavával „szükszavú” költőnek nevezhetnénk. Vele kapcsolatban azonban nem az ilyen-olyan okokból ritkán megszólaló, keveset publikáló, hanem a világot kinkeservesen megélő, azt magán átszűrő, csak a leglényegesebbet kimondó, a redundanciától, üresjáratoktól óvakodó költőtípusra gondolunk. Legelső verseskötetében (beszédes című: *Mogorva csillag*) ez a szükségesség egyféle daccal is párosul, a primer környezetéből fokozatosan kiszakadó ember („Se kint, se bent ember”) önmegtartó-önmegtágadó gesztusai érződnek, „pirosra dühödt arccal” siratja „legénybátyja” halálát (*Legénybátyám sirjánál, Fájdalom...*), vallomásversei Gömörőről, a szülőfaluról, a családról, a múlttól, „hófehér” szerelmekről, a közeledő férfikorról vallanak (*Szerelemfehérben, Falunk templomára, Férfikor, Credo ut intelligam*). Jelzői azonban sohasem szokványosak, szokatlan szóösszetételek, metaforák, képek ugranak ki a versegészből. „Roppant aranyrojtos szoknyaként / szedi magára a föld a fényt” — olvassuk már a nyolcadik oldalon (*Istennel telt aranyszék*). Merész képzetársításai, szóbukfencsei Nagy László és a korai Juhász Ferenc verseit juttatják eszünkbe, a népdalok tiszta csengését is kihallani, de e különböző beütések, s a helyenkénti modorosságok, pózok sem hatálytalanítják a költemények valósághitelét.

Már az első kötet legjobb verseiben csírájában tetten érhető a táj és az élmény (nem a tájélmény!), az empirikus tapasztalás és az önszemlélet egymásba játszásának szinte öntudatlan intenciója, második kötete (*Kettős úrben*, 1967) meditatív verseinek egy kisebb hányada is e törekvés jegyében keletkezik, s már jelzi a későbbi szintézisteremtő Tőzsért azt a — jobb híján nevezzük így — objektív lírai szemléletet, amely nem egy vonásában Vasko Popára emlékeztet. Mégis, nagyobbára én-versek ezek, az előző kötet vallomásos verseinek egyenes ági leszármazottjai. Falu és város kettős vonzásában él. „Ez a falu itt a múltam, / egyszerre valóság s emlék, / csúcsaimmal belőle kinyúltam, / ösztöneimmel nem még” — írja *Megtérés* c. versében. Idegenségérzete, fokozatosan elkomoruló, külön bejárható világa rokonítja őt a mi Gulyás Józsefünkkel. Gulyás *Végre* c. négy sorosának konklúziója azonos emezével: „van honnan szökní, / de nincs hová”. Testi bajait világméretűvé duzzasztja az önmagába záruló fájdalom: „A betegségem / százmillió év / szégyene, csödjé” (*Szégyen*). „Betegségverseinek” élményhátterében a világ abszurd voltára való ráismerés rejlik, szorongás a Semmitől: „Tisztább perceimben értem a nincset, / érzem a semmit, s félek” (*Kiáltás*). „Mögöttem semmi, előttem semmi” (*Csúcson*). Előremutatóak a költői szerepre rákérdező versek (*A költő kérdez, A költő nem felel*).

Ami az előző kötetekben csak jelzésszerűen volt jelen, csírájában, szinte kielemezhetetlenül, az a harmadik verseskötneveben, az *Érintésekben* (1972) a maga teljességében bontakozik ki, ámde már egy magánhasz-

nálatú esztétika felismeréseit kamatoztatva. Tőzsér szerint ui. „a külső valóság nem képenként, hanem a költő érzelmi töltetének érintésére egyszerre antropomorfizálódik esztétikumává”. Talán nem túlkapas, ha ezeket a verseket eme esztétika égíse alatt vizsgáljuk, ámbár a költő egy beszélgetés során maga figyelmeztet: „...nem a verset írják az elmélethez, hanem az elméletet a vershez”. De ismételten hangsúlyozzuk: Tőzsér költészetéből még az elméletalkotás stádiuma *előtt* kinyomozható a személytelenségre való törekvés, s szövegeinek ezt a látens sajátosságát érvényesíti a későbbiekben. Ennek ellenére első olvasásra merőben újszerűnek tűnnek a harmadik kötet „tárgyversei”, például: „Állok a papír partján / Nem akar vers folyni benne / »Pléhágon madár...« / Rossz / A pléh az ág s a madár / nem állnak össze betonerdővé” (*A papír partján*). Talán az egész verset kellene idézni ahhoz, hogy bebizonyosodjon: Tőzsér ebben a „metanyelvű” versében, azonkívül, hogy demisztifikálja a versírás aktusát, szinte egy pontba sűríti a „világidőt” (az ő kifejezése), egybemosódik a *kint* és *bent*, a pillanat és a történelem ideje, hisz pár sorral alább már ezt olvassuk: „A sírás fehér fogakkal / visszafordul a számba / Egyedül maradok minden oldalról / Rembrandt képéről / zsidók vonulnak üres folyómba / Bordáik közt a lenyelt ékszerek / sugárzanak mint Jézus szíve”. A versírás pillanata így nyer újabb és újabb időtávlatokat — mindössze tizenkilenc sorban.

Tárgyvers, tárgyias költészet, személytelen líra... és fokozhatnánk, keresve a helyes kifejezést arra a költői attitűdre, amely valamiképpen a lehetetlent célozza: a komplex világértelmezést. Erre elsőként Duba Gyula figyelt fel: „Verseit olvasva az az érzésem, hogy a költő egyetlen pontba és egyetlen másodpercbre sűrítvé szeretné megérezni s így megérteni a világot, a létet és az életet” (Idézi Zalabai Zsigmond *A vers túloldalán* c. könyvében). Ez a megállapítás fokozottabban érvényes még a *Kőlegetlön, az Ősz, az Éjszaka* és a harminc verset tartalmazó *Vetítés* című ciklusra. A vers ideje meghatványozódik, a verstér kitágul, „befelé nyílik a táj”, aminek következtében a lírai szubjektum önkörében marad ugyan, de határait megtartva tágítja is azokat, mert újabb és újabb képek „vetülnek” be: „A kép befelé öblösödik / Egy behajló arcon / forog a szem körbe-körbe”.

A vers teherbírását a végsőkig próbára tevő Tőzsér talán érzi szerepvállalásának Don Quijote-iségát, hogy a lehetetlent ostromolja, mert következő kötetében (*Adalékok a Nyolcadik színhez*, 1982), ha nem is adja fel eddigi verseszményét, de később mégis másfelé orientálódik: a vers kihívása elől meg nem hátrálva *költészet* és *próza* határmezsgyéjére érkezik. Harmadik verseskötete megjelenése után (1978-ban), a „hogyan tovább?” kérdésre válaszolva mondja a már említett interjúbán: „A nagy egységesülésben szeretnék én is »egységesülni«. Szeretném felszámolni »műfaji hasadtságomat«, verseimet tanulmányaimhoz közelíteni, esszéimet verseimhez. Így talán bekerülne lírai szövegembe a világidő...”

Nos, ez a szándék, ha egészében nem is, de részleteiben realizálódik a kötet legsikerültebb darabjaiban. Itt főleg a „létösszegező”, önéletrajzi vonatkozású verseire (*Egy felkoncolt születésnap nézőterén, Körök*), és a Mittel-versekre gondolunk. Vers és esszé szerencsés egyeztetése ez, hisz Tőzsér teoretikus alkat is, de e tudatossága nem semlegesíti a világhoz való intuitív viszonyulást, a líraiságot.

Tőzsér Mittel újra egy filozófiai paradoxon „megtestesítője”: ő a *lét nélküli tudat* hordozója. „Mittel Ármin költő és szerkesztő / szomorú, több dimenziós tudatához / sehogyan sem talált léte” (*Mittel úr feltalálja a vers nélküli verset*). Groteszk ironikus figura Mittel úr, Kálnoky Homálynoki Szaniszlójának alakpárja ő, vergődik a történelem forгатagában, a tipikusan közép-európai értelmiségi kálváriáját járja, s mi sem természetesebb, mint hogy ez a lét nélküli tudatú, csak névlegesen létező (aki „önmaga metaforája” — parafrázálhatnánk egy jugoszláviai magyar költőt) költő vers nélküli, csak címében létező verseket ír, amely „egyáltalán nem szól semmiről...”

„Körök” — olvassuk a címdalón. „Hol kezdődik a / vonal, mit húztam, / s miért itt szakad meg, / ha megszakad?” — olvassuk Tőzsér egyik versében. Címgyagrázatként talán ez is elég. „Mi hát az ember? Kör egy körben.” Kitérni lehetetlen. Ezt a küzdelmet dokumentálják Tőzsér Árpád versei. „A kör bezárul, a világ rólam / leszakad...”

P. NAGY István

BESZÉDES TÉRKÉPEK

Penavin Olga: *Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárási atlasz*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1984

A nyelvjáráskutatás egyik hasznos és modern módszere a nyelvátlaszos munkamódszer. Az általános nyelvátlasz mellett a regionális nyelvátlasz nyújthat komoly segítséget a népnyelv sajátosságainak felderítésében. Ennek bizonyítéka a Muravidék, Drávaszög, Szerémség, a bánáti székelyek nyelvjárási atlasza mellett a *Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárási atlasz*.

Szlavóniáról, e rendkívül hagyományörző területről Penavin Olga már két jelentős művet jelentetett meg: a *Szlavóniai (kórógyi) szótárt* és

a *Szlavóniai nagycsaládrendszert*. E munkák anyagának gyűjtése közben (az 50-es évek óta) érlelődött a kutatóban az elhatározás, hogy e vidék nyelvi változásait is be kellene mutatni az utolsó harminc évben lejegyzett vagy magnetofonszalagra vett szövegek alapján. Az elhatározást tett követte, de nemcsak a régi, a megőrzött hagyományok kapnak jelentős szerepet az atlaszban, hanem a felszabadulás hozta társadalmi, gazdasági és művelődési változások is, kihangsúlyozva a nemek és generációk közötti különbségeket.

Az atlasz elején Penavin Olga bemutatja a kutatópontokat, melyek a következők: Apáti (Opatovac), Erdőd (Erdut), Csákovác (Čakovci), Marinci (Marince), Ojankovác (Stari Jankovci), Kórógy (Korod), Szent-

lászló (Laslovo), Haraszi (Harastin), Rétfalu (Retfala), Bedenik (Bedenik), Nagypiszanica (Velika Pisanica). A gyűjtő célja, hogy minél pontosabban ábrázolja a vidék, az ott élő ember mindennapi életét. A 250 kérdést tartalmazó kérdőívet három alkalommal (1960, 1970, 1980) kérdezte ki az említett falvakban. Az így elrendezett anyag 160 térképlapja alapján a következő megállapításra jutott a kutató: a vizsgált községek nyelvjárási szempontból két nagyobb csoportra oszlanak. Az egyikbe tartoznak az archaikus vonást (ősi tulajdonságot) őrző falvak (Rétfalu, Kórógy, Szentlászló, Haraszi), míg a másik csoportnál jelentős változásokat hoztak a XIX. századi telepítések Bácskából, Bánátról és Dunántúlról. A nyelvtanulást kínálta tanulságokat e csoportosítás alapján láthatjuk: fonetikai változások, morfológiai jellemzők és lexikális realizációk.

A térképlapokon az egyes címszavak egyszerre több jelenség vizsgálatára alkalmasak; nemcsak alakotani cím-

szók, hanem egyúttal hangtani jelenségre is utalnak. A lapokat a következő fogalomkörök szerint csoportosította:

I. *Az ember.* 1. az ember teste, rokonsága, foglalkozása — 14 szó, 2. emberi cselekvések — 13 szó, 3. az ember táplálkozása — 10 szó, 4. az ember ruházata — 8 szó;

II. *Az ember környezete* 1. a ház és környéke, eszközök — 21 szó, 2. állatok, cselekvések — 23 szó, 3. növények — 20 szó;

III. *Idő* — 8 szó;

IV. *Nyelvtani térképlapok* — 41 szó.

A térképlapokon külön szerepelnek a kihalt és a most terjedő alakok. A térképek után az egyes falvak adatszolgáltatóinak névsorát olvashatjuk, a kiadvány végén pedig szerbhorvát nyelvű összefoglalót.

Penavin Olga ismét egy értékes kiadvánnyal gazdagította a jugoszláviai magyar nyelvjáráskutatást.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

S Z Í N H Á Z

KASTÉLY

Howard Barker drámája ellentétekre épül. Nemcsak alapfokon, a műfaj követelményei, törvényei szerint, hanem nyomatékosítva, sőt túlhangsúlyozva. Úgy állítva szembe egymással az örök drámai ellenfeleket, akik kibékíthetetlenül és mégis elválaszthatatlanul összetartoznak, a *nőket* és a *férfiakat*, ahogy a szelíd hajlatú, természet formálta *dombok* és a szigorú vonalakkal föléje szerkesztett *kastély* lehetnek a szembehelyezkedő életelveket hirdetőik jelképei.

A végtelenül egyszerű, szinte közhelyes, de semmiképpen sem konstrukciómentes drámai alaprajz egyetlen funkciója, hogy a *nyílt* és *zárt*

Szabadkai Népszínház — Howard Barker: Kastély. Fordította: Balázs Attila, Rendező: David Gothard. Díszlet és jelmez: Miodrag Tabacki. Zene: Lengyel Gábor. Szereplők: Korica Miklós, Kovács Frigyes, Bicskei István, Ladik Katalin, Daróczi Zsuzsa, Döbrenyi Dénes, Pataki László, Törköly Levente, Sánta Pusztai Lajos, Godányi Zoltán.

rendszer, az idilli káosz és a szigorú fegyelem hívei konfrontálódhassanak. Míg a férfiak több évig messze háborúztak, addig a nők saját elképzeléseik szerint átalakították életüket. Ahogy Skinner, a boszorkánynak nevezett „nőideológus” mondja: „Felszabadítottuk a földet, felszabadítottuk a vallást, felszabadítottuk a testet. És akkor feljöttünk erre a dombra, meztelenül összeölelkezve, akár a régi nőstényfalka. Termeltünk, de nem a piacra, csupán hogy legyen mit ennünk, barátai voltunk a teheneknek: fejtük, de nem vágtuk le soha őket. Élveztük a közös táncolást és a meztelenkedést. Háromnapi munkánk gyümölcsét nem a papoknak, hanem az éhezőknek adtuk, a dézsmatárat kórházzá alakítottuk, és gyönyörűnek találtuk a picsát, amit ez ideig rejtegettünk szégyenkezve — csodálatos alaktalanságát, varázsos színét, amit ők bepiszkoltak vagy tudatlanságukban imádtak...” Eltörölték a törvényt, az istent a nemi kiszolgáltatottságot, felhagytak a hajlongással, életükből kiiktatták az ellenségeskedést, ledöntötték a kerítéseket — ahogy Nailor, a pap mondja —, felszabadították „a férfi és női testrészeket jelölő szavakat”, a gyerekcsinálás pedig úgy történt, mint a tavaszi magvetés... De évek múltán váratlanul visszatérnek a férfiak, akik szokatlannak találják ezt a „megsüppedt” világot, s igyekeznek, ha másként nem, erőszakkal visszaállítani a régi viszonyokat, szokásokat. Mert ahogy Krak, a fogolyként hozott arab kastélytervező, felmérve a helyzetet, megállapítja: „A kert egy kissé elburjázott, fegyelem híján a gondolatok elszabadultak, a káosz nyilvánvaló.” S ezért az „egyetlen követelmény egy kis rend helyreállítása, a szervezetség alapjainak újbóli lefektetése”.

A dombot, amelyről a darab elején Ann — a harcosok vezérének, Stucley-nek a felesége — kétségbeesetten zavarja le a tervezőmérnököt, Krakot („Mit keresel a dombomon? ... Le a dombomról!”), elhordják — nagyszerű megoldás: felgöngyölik a színpadra emelt dombról a ponyvát, melyen jólesett esőben játszani (így indul az előadás) s „hemperegni” —, és állványokat emelnek: kastélyt építenek. Megkezdődik a rend helyreállítása. Ismét kialakulnak a régi függőségi viszonyok, embereket börtönbe zárnak, megaláznak — az öregembert térde parancsolják, a papot templomsúrolásra és a dogmák átfogalmazására kényszerítik, a terhes nőket, hogy megakadályozzák tiltakozó öngyilkosságukat („Mi szüljük őket, ti levágjátok őket”, mondja Cant, a parasztasszony), rabláncra zárják, Skinnernek, a boszorkánynak, aki bűnös az egyik építő haláláért, hasára-mellére kötözik a férfi hulláját, cipelje szégyenét, amíg le nem foszlik róla. Való tehát, hogy a kastély, amely Howard Barker drámai parabolájában nem a kiismerhetetlenség, a bizonytalanság jelképe, mint Kafka regényében, hanem — éppen — a szigorú bizonyosság, az engedelmesség szimbóluma. A kastély nem lakóháznak készült, hanem kazamatáival engedelmességre kényszerít, egyre szaporodó védősáncaival pedig az elfoglalására spekuláló ellen-

ség ellen kell biztonságot nyújtania a hatalom kegyeltjeinek. Lehetővé teszi a belső fegyelmet és kiváltója lehet a háborúnak, mindannak, ami ellen a matriarchális falanszter lakói tiltakozásul egykor lázadtak.

Kétségtelen, tornyaival, védősáncaival a kastély nemcsak „szétzúzta” a tájat, hanem megváltoztatta a klímát. Arra azonban nem kell gondolni, amiből a konfrontálás intenzitásából esetleg következtetni lehetne, hogy az író akár a domb, akár a kastély jelképezte életvitel feltétel nélküli híve lenne. Csak jelez, felmutat, anélkül, hogy ítélkezne, sőt azt sem szorgalmazza, hogy a *Kastély* nézői kinek a pártjára álljanak. Vitathatatlan viszont, hogy a nyílt rendszert, az idilli káoszt rokonszenvesebbnek mutatja. Talán Krak filozófiája hirdeti az írói álláspontot, hogy minden csak nézőpont kérdése: „Nincs hely, mit ne figyelnél egy másik helyről.” Minden a szemlélettől függ: „A magasságok valójában mélységek... A gyenge pontok valójában szilárd pontok...”

A kör bezárul, de nem oldódnak fel, hanem még inkább kiéleződnek az ellentétek, ezek a csak konstrukcióként kezelhető női és férfi élet-princípiumok, melyeket azonban mind az író, mind a rendező és munkatársai részéről a konfrontálás kifejezett igyekezete táplál. Azzal, hogy a költői ellenpólusaként a vulgárist teszi meg, Barker a szöveg szintjén (lexika, mondatszerkesztés) kíván feszültséget teremteni. Sajátos, hogy a *Kastély* szókimondó vulgarizmusa szokatlan ugyan, sőt meghökentető is, de kevésbé zavaró, mint a helyzethez és a szereplőkhöz aligha illő emelkedettség, poétikusság, annál előbb, mivel nem valószínű, hogy írói tudatosságot kell látni a költői és az álköltői mondatok keverésében. Inkább fordítói „leleményről” lehet szó, mert a kimódolt, erőltetett részletek mellett magyartalan meg értelmetlen mondatok is találhatóak („...ahogy a vízbe dobott kavics kerül az örvényt, úgy rövid időn belül helyre billen majd minden...”, „...én csak leszögezem a szembeszökőt. A szembeszökő pedig minden építészet kiindulópontja...”; „Ami értéketlen, kipusztul, a pocsoljától pocsolóiáig az anyaméh locspocjától az öregember fékezhetetlen hólyagjának tocsogásáig...”; „A tervrajzok, amelyeket az Erdőnek eladtál, csak megközelítők voltak vagy aprólékosak?”).

Az előadás a zene és a ruhák korhű és korszerű elemeinek (keresztes zászló és esernyő, történelmi jelmez és bársony nadrág) vegyítésével az ellentéteket és az időtlenséget érzékelteti. Hogy viszont a megjelenítés jobb, mint a szöveg, az a vizualitás és a színészi játék, illetve a rendezés hozadéka. A szűkös zrenjanini színpad csak sejtette azt a képzőművészeti gazdagságot, árnyaltságot, amelyről a napi kritika mint az előadás lényeges tartalmi tényezőjéről írt, a színészi játék kiteljesedését azonban semmi sem gátolhatta. Ha csak azt említenénk, hogy két epizódszereplő, a rendre megbízható Dóró Emma és a régóta észrevétlen Sánta Pusztá Lajos egyaránt emlékezetes perceket nyújt, akkor már nyil-

vánvaló, hogy ez évekre visszamenően a legjobb szabaddkai előadás. Különösképpen az, ha tudjuk, hogy az öt nagyobb szerepből majd mind-egyiket kiválóan oldják meg. Skinnerként Ladik Katalin eddigi legjelentősebb alakítását nyújtja. A „megszállott” nő, aki „sohasem volt boldog férfival”, elementáris erővel küzd a női közösségben megtalált boldogságért, majd pedig amikor a hozzákötözött foszló férfihullával kell élnie, a kétségbeesés és a megvetés mérgét fröcsköli megalázóira — néhány döbbenetes erejű nagyjelenetében a megélt hitelességét árasztja. Ann: Daróczy Zsuzsa. Visszafogottabb („Én nem árurom el érzelmeimet.”), de nem kevésbé összetett és tragikus szereplője a történetnek, amelyben hihetetlen koncentrációkészséggel, egy-egy félmondatba vagy csak tekintetbe sűrített drámai erővel mindent közölni tud. Nem olyan látványos, mint Ladik „boszorkánya”, de ugyanolyan intenzív és emberi. Hozzá hasonló az arab kastélymérnök, Krak, kit Bicskei István a magába temetett tragédia, bánat, magány és kiszolgáltatottság érzéséből és az alkalmat kereső bosszúálló fanatizmusából formál autentikussá. Korica Miklós azzal a nehéz feladattal birkózik, hogy a lelkesedéstől a bosszúig ívelve tegye hitelessé Stucley-t, s ebben többnyire sikere is van. Egyszerűbb feladatot kap Kovács Frigyes az erőszak végrehajtójának, Batternek szerepében, amit kellő nyersséggel old meg. Pataki László egy rövid mellékszerepben egészíti ki azt a gazdag színészi tablót, amelyben a pályakezdő Döbrenyi Dénes — a pap szerepében — mérnöki pontos kidolgozottsággal, a részletek aprólékos kimunkálásával jelezte, benne több, mint ígéretes színészt nyert a társulat.

A színészek dicsérete, hogy szinte mindenki saját színvonala fölötti kidolgozott teljesítményt nyújt, s hogy a látvány elemei tökéletesen segítik a művet, egyezőval az előadás vitathatatlan sikere, az angol vendégrendező David Gothard érdeme.

GEROLD László

GALÓCZA

Ivan Kušan *Čaruga* című komédiáját egy évtizeddel az ősbemutató után Budapesten a Katona József Színház tűzte műsorára *Galócza* címmel. A rendező, Benedek Miklós nem népszínmű-, hanem musicalparódiát állított színre. A jeleneteken belüli és azokat időnként összekötő dalbetétek, Másik János szerzeményei, épp úgy karikíroznak és ironizálnak, mint a leleményes fordító, Spiró György dalszövegei, melyeken a közönség rendre nevet.

Ivan Kušan: *Galócza*, Katona József Színház, Budapest. Fordította: Spiró György. Rendező: Benedek Miklós. Zeneszerző: Másik János. Díszlet: Székely László. Jelméz: Pilinyi Márta. Szereplők: Újlaki Dénes, Básti Juli, Gáspár Sándor, Szirtes Ágnes, Szacsavay László, Hollósi Frigyes, Végvári Tamás, Balkay Géza, Dörner György.

Benedek Miklós kitűnő, egységes stílusérzékkel készült rendezése precíz és szellemes produkció, amelyben a fény- és hanghatások éppúgy, mint a megformált karakterek a helyükön vannak.

A *Galócza*ban mindenkit a vágyódás jellemez: Ankica Možboltra vágyik és viszont; Ardonjak, Frankić és Žažić Tonkára, a lány az utóbbira sóvárog. Ezen a magánszférán túlra szárnyal Zeljić és Galócza képzelete. Az elnyomott paraszt társadalmi átalakulást remél, titkon szónoklatra készül. „Munkások! Parasztok! Kiskereskedők!” — mondogatja a sötét kocsmában néha tétován, néha keményen, néha vicсорogva. Földjének eltulajdonítása a betyárral való szövetezésre készíti. Galócza ugyan nem olyan kapcsolatban van — a dalban szereplő — „kizsákmány” és „kizsiger” világával, mint Zeljić, de a két érdek abban közös, hogy Ardonjak gazdának el kell pusztulnia. Galócza lelke is másutt jár, nem Feričanac és Eszék között. Ő Chichagóról ábrándozik. Olyan szeretne lenni, mint Al Capone és a többi gengszter. „Sikágó, Sikágó” — éneklí Végvári Tamás a címszerepben. De a gengszterinternacionalizmus mellett azért megvan benne a betyár-hazafiság is. Így lesz a „Sikágó”-ból „zsarumadár”, a musicalből nótázás.

Kušan darabjában és Benedek Miklós rendezői világában boldogan lubickolnak a színészek, mindenki örömmel és csúcspontban játssza a szereposztási kliséket felborító és megújító figurákat. A címszerepben Végvári Tamás a rövidlátó ember csetlés-botlásai mellett elsősorban is az amerikai gengszterhős után sóvárgó kisvárosi-vidéki bűnözőt állítja elének. A jelmeztervező Pilinyi Márta a filmről ismert gengszter-öltözéket adja a szlavóniai betyárra: fekete ruha és kalap, a zakó alatt pisztolyheveder.

Básti Juli, a gyilkosbérli szépasszony a legközvetlenebb módon parodizál. Ő mindent felfokoz és eltúloz, ettől válik alakítása bizarrá és komikussá. Intonációja szélesen hullámzó, affektált és éneklő, arcjátéka ugyancsak szélsőséges mimikai formák között mozog. Újlaky Dénes (Ardonjak gazda) vérbeli mulattató, és bár itt ő a szomorú áldozat, áldozatnak is komikus marad. Alakjából az életerő és az életszeretet sugárzik, de Újlaky eljátssza az alak korlátoltságát és annak paródiáját is. Szacsvey László Frankić titkára szerencsétlenkedő, esetlen figura, aki mindig az erősebbnek enged (ezért megy bele az Ankica indítványozta „összeesküvésbe”), és aki sohasem tudja elérni azt, amire vágyik. Szacsvey nemcsak a félszeg kisembert, a balekot játssza el, hanem az ilyen jellemek színészi megformálásának kifigurázását is. Hasonló helyzetben és szerepben láthatjuk Hollósi Frigyeszt Zeljićként, akinek játéka egészen kiváló. Nála — a ma már csak filmekben látható — parasztmegformálások idézőjelbe tételére ismerhetünk.

Gáspár Sándor Možbolt földmérőként bonviváni szerepkörben feszít. Ő is előtérbe helyezi az alak korlátoltságát, de úgy, hogy ez a korlátoltság a műveltség fitogtatásának köntösében jelenik meg. „End-

lich bin ich” — bújja széles karmozdulatokkal Básti Julinak, s a szerepe szerinti gyakori német beszédet szándékosan iskolás kiejtéssel használja. Míg Gáspár a gesztusokra, a koreografikus mozdulatokra építi a figurát, addig Dörner György Žazić csendőrtizedes alakjában első-sorban a szemével játszik. A Tonkát alakító Szirtes Ági használja a legtöbb konvencionális megoldást. A szubretti szerepkörben az alak ledérségét vérbő természetét emeli ki, de hiányzik játékból a karakter eltávolítása, a parodisztikus vonások felvázolása. Balkay Géának jutott a legkisebb szerep: Gilotinié Gile csendőrkapitány alakjában, de azért ő is remek paródiáját adja a hatalom képviselőjének, aki a darab epilógusa szerint „igazságot oszt” a bűnügyben, és megszerzi magának Anikát.

A *Galócza* — alcíme szerint — énekes komédia lövöldözéssel és gyilkossággal. Benedek Miklósnak és munkatársainak produkciója vérbeli színház, stílusremeklés, kiváló szórakozás. A budapesti Katona József Színház *Galócza* előadása — ellentétben a darab címének utalásszerűen megjelenő gyilkosgalóccával — nem méreg, hanem gyógyír, lappangási ideje pedig egyáltalán nincsen: kedvező hatása azonnali.

P. MÜLLER Péter (Pécs)

TELEVÍZIÓ

SZÁMONKÉRÉS VAGY ÉLETRAJZFÖLMONDÁS?

Nyilván nincs író a világon, akitől ne lehetne számon kérni, miért nem alkotott többet és jobbat, miért nem gazdagabb életműve. És valóban nincs! Csakhogy ez annyira magától értetődik, hogy szinte közhely. S vajon mit várhatunk egy ilyen közhelyszerű tételre épült televíziós sorozattól?

Miodrag Đurđević forgatókönyvíró és Aleksandar Đorđević rendező a történelem ítélőszéke elé idézte a szerb romantika és realizmus nagyjait, a költő Đura Jakšićot és Laza Kostićot, valamint a novellista Laza Lazarevićet és a vígjátékíró Nušićot, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy mi, a tárgyalás kimenetele felől érdeklődők jobban megértsük s megismerjük a „törvény” elé idézett írók alkotásait. Csakhogy sem a „vádlok”, sem a „védlők” elsősorban nem az írói opust vették célba, hanem az embert, többnyire az életrajzban turkálva, ahelyett, hogy a szövegekről vitatkoztak volna. De bármennyire hasznosak, sőt néha fontosak is lehetnek az írói életrajz vonatkozásai, nem biztos, hogy mindig éppen azon keresztül jutunk közelebb az írott szó lényegéhez. S valóban, a magánélet a szóban forgó írók esetében sem túl sok fogódzót kínált. Költészete vagy festészete szempontjából aligha jelent bármit is Đura Jakšić hányatott éle-

te, mint ahogy az irodalom oldaláról közelítve teljesen mellékes, megnyit kocsalmazott, elhanyagolta-e családját. Kudarcait magyarázni ilyesmivel? Ezzel a logikával föltételezhetnénk azt is, hogy józan életmóddal, idillikus családi harmónia esetén egy jó verset sem ír. Ugyanígy lényegtelen, hogy Laza Lazarević többre becsülte a királyi udvari orvosi státusát, mint saját írói rangját.

A sorozat legfőbb fogyatékosága, hogy pletykaszínű tényeket vesz komolyan, úgy állítva be őket, mintha hatásuk lett volna az író munkásságára. Ezáltal a sorozat ellaposította, mellékvágányra terelte a problémákat. Gondoljunk csak olyan banális jelenetekre, mint, mondjuk, Jakšić lányainak, majd feleségének a megjelenése a bírósági tárgyaláson, hogy körülrajongják bohém természetű apjukat. A „tanúk” felvontatása is leginkább teátrális, pátoszos, mintha meg akarták volna szépiteni a múltat. A „vád” képviselőinek már-már krónikus inszisztálása a több jó irodalmi alkotáson, legalább annyira visszatzetsző volt, mint az a refrénszerű megállapítás, miszerint valamennyien elherdálták tehetségüket, többre lettek volna képesek. A tárgyalás végén persze bebizonyosodott, hogy egyikük sem hagyott torzót maga mögött, tehetségük, tudásuk legjavát adták.

Talán ennyiből is kitetszik, az ötlet, hogy több mint egy évszázados távolságból „bíróság elé” idézzék a „vádlottakat” — bár nem új televíziózásunk történetében sem —, még elfogadható lenne, ha ezen a képzeletbeli tárgyaláson nemcsak az életrajzban eligazodni kívánó „jogászok” ülnek, hanem ítések is, akik a mai kritikai gondolkodás mérlegére teszik a művet, s megkísérlik lemérni azt, vitát nyitva mindenekelőtt arról, hogy időközben nyert-e, avagy veszített fajsúlyából az opus, s ha igen, miért.

A sorozat készítőinek elsősorban azt kellett volna tisztáznuk, hogy író esetében a mű a valóság, és nem fordítva. És a kritika számára mindig ez megközelíthető és mérhető. Az irodalmi mű és az élet viszonya maradt ki jobbára a sorozatból, amely akkor volt hiteles, amikor ezt fellelhetjük benne. Gondoljunk csak a Laza Kostić és Zmaj minden szempontból izgalmas találkozását felelevenítő részletre, amelyben az előbbi a költészet európaisága, a másik pedig a nemzeti színezet mellett foglal állást. Itt nemcsak két költő vitájáról volt szó, hanem a költészetről alkotott nézetek csaptak össze, felvetve máig megválaszolatlan kérdéseket is. Tartalmasnak éreztük a *Sváb lány* című elbeszélés közép-európai szellemiségének tükrében a Lazarević gondolkodásmódjára vonatkozó érvelést, és Nušić emberi magatartásának párhuzamait író munkásságával. Csakhogy mindez kevésnek bizonyult ahhoz, amit egy négyrészes sorozattól vártunk. Az alakítások közül is csak Ljuba Tadić kímért és bölcs Laza Kostića volt igazán jó, s Miodrag Petrović nem esetlen, hanem egyenes tartású Nušić-megjelenítésének voltak hiteles percei.

A DIVATJELENSÉGEKRŐL

Slobodan Šnajder tévéjátéka, a *Mennyországot*, azonnal egy éjjel történetébe próbálja sűríteni egész háború utáni valóságunkat. És ezzel többet markol, mint amennyit jól meg tud ragadni. Igaz, az író szándéka nem is annyira a mélyenszántó gondolatok kifejtése volt, hanem inkább az, hogy hol kritikai, hol meg ironikus hangvétellel adjon rálátást közelmúltunk társadalmi-emberi jelenségeire. Ezért bizonyos távolságot tart, messzebről szemlélődik, inkább a dolgok külső jeleire figyel, mintsem a belső mozgatóerőkre. De ilyképpen az utalás szintjén marad, s a sok nehezen megfeythető metafora és allúzió meg zavarossá is teszi e tévéjátékot.

Az indítás ígéretes. Šnajder jó szituációt és hangulatot teremt mindahhoz, amit mondani kíván. A nagyvárosi áruház fiatal portása árveszi az éjjeli ügyeletet, ellenőrző sétája nyomán pedig meglát egy kirakat előtt bámészkodó lányt, beinvitálja, hogy aztán kezdődjön a játék. A játék, amelyben a szerző visszavisz bennünket közvetlenül a fősza badulás utáni évekbe, hogy onnan indulva, számtalan állomáson meg megállva jusson el mai valóságunkhoz. A fiatal pár az éj leple alatt, de az áruház fényáradatában (a mindent regisztráló, beépített kamerák radarszemei előtt) különös „éjjeli ügyeletet” tart, első sorban múltunk fölött. Eljártsszák az újjáépítés lelkes időszakát, a nélkülözés éveit, majd elvisznek bennünket a szellemi és politikai „oldódás” időszakába; beáramlanak a külföldi hatások, s jön az a kor, a jelen, amelyre a tévéjáték metaforikus címe is utal. De a jólétben dúskálás is csak egy állomás...

A rendező, Haris Pašović önfeledten játszatja a fiatalokat, de ez a különös játék csak azért is zavaros, mert úgy érezzük, hogy a tévéjátékban, főleg az ironikus jelenetekben sok a túlkapás, sőt a hatásvadászás. A szülési és zabálási jelenet agresszivitásában már-már minden mértéket felülmúl, szándékolt gusztustalansága önmaga ellen fordul. Mintha ezek a fogyasztói mentalitás fölött gúnyolódó jelenetlapocskák végül nem állnának össze igazi mozaikká, mintha az egész örült tempójú tévéjátéknak csak kismillió expozíciója és ugyanannyi befejezése lenne, anélkül, hogy be is fejeződne.

Slobodan Šnajder és Haris Pašović merész vállalkozásba fogott, emberi, társadalmi aktualításra törekedett, de csak egyetlen ötletet variált a végkimerülésig, s ebben Željko Hrs és Aleksandar Ilić személyében olyan lelkes színészeket találtak, akik önfeláldozóan segítették őket.

Tévéjátékuk mégsem több felszíni kapirgálásnál.

KÉPZŐMŰVÉSZET

AZ „ÖREG KUBÁT” KÉPEI

Jövőre lesz nyolcvanéves, de az öreg jelzöt Kubát József neve mellé már négy évtizede szinte kötelező érvénnyel mindenki kiteszi. Ma már ezen senki sem csodálkozik, hiszen ő a szabadkai festők legkorosabbja, de az valóban meglepő, hogy öregként emlegették már 1946-ban a szabadkai festőtanfolyam résztvevői is, pedig akkor még a negyvenen is innen volt. Úgy tűnik, ő azok közé az emberek közé tartozik, akik öregnek születtek; viselkedése, de talán még mozgása is öreges lehetett már négy évtizeddel ezelőtt is. Csendes és húzódo természetével magyarázható az is, hogy annak idején ún. „munkásfestőnek” deklarálta magát, amivel eleve egy második vagy harmadik vonalba állt, és alkalmat adott sokaknak, hogy távol tartsák maguktól, ne zavarja köreiket azoknak, akik néha erőszakosan tolokodtak a képzőművészek ilyen-olyan egyesületeibe és csoportosulásaiba, hogy aztán tényleges iskolai végzettségük híján, ma már „akadémiai” festőkként tartassák számon magukat. Velük ellentétben Kubát József soha sehova nem akart tartozni, nem kérvényezett és kilincsel, csak festegetett és rajzolgatott, mintegy kedvtelésből, mit sem törődve azzal, hogy amatőrnek vagy naivnak, őstehetségnek vagy éppenséggel nem hivatásos festőnek tartják-e.

Kútfürő munkáscsaládban született 1907-ben, a szép iránti érzéket zenészkedő nagyapjától örökölte. Nemcsak rajzolt, hanem zenészkedett és verseket is írt. Egy osztályba járt Laták Istvánnal, aki akkor még festőnek készült, osztálytársa volt Szilágyi László festő is, aki majd 1945. július 9-én Željko Kujundžić szobrasszal állít ki, s ez lesz a felszabadított Szabadka első képzőművészeti rendezvénye. Nos, a sors érdekessége, hogy a két festőnek induló osztálytárs mellett Kubát József verseket faragott, ő volt az osztály költője.

A költő titokban mégis elsősorban a festészethez vonzódott, de nem kizárt, hogy éppen robusztusabb természetű osztálytársai ejtettek sebet önbizalmán, viszont az is igaz, hogy már tizenhét évesen adja el első virágcsendéletét, 40 dinárért, azaz egy akkori napszám áráért. Első tanára a Pestről érkezett Csincsák Elemér (1893—1944) festő volt, de eljárt Oláh Sándorhoz is, barátkozott Farkas Bélával, a háború után pedig ott találjuk a festőtanfolyam hallgatói között, akiket Hangya, Jenovac és Dejanović oktatott, amelyet máig a legnagyobb tisztelettel emlegetnek. Ezen a tanfolyamon még együtt van mindenki, aki festőnek készül, hogy aztán az 1949 novemberében rendezett helybeli kiállítással meginduljon az a folyamat, amely „értékesekre” és „kevésbé értékesekre” osztja a benyújtott munkákat, s természetesen az alkotókat is. Ez a polarizálódás 1952 végéig tart, amikor is a helybeli képzőművé-

szek hagyományos kiállításán már csak az ún. Képzőművészeti Szekció tagjai állíthatnak ki. Nos, a szekció megalakulásával kirekesztették sorraiból az amatőr, a munkás- és még számtalan jelzővel illetett festőket. Helyére került-e ezzel sok minden Szabadka képzőművészeti életében vagy sem, azt csak egy részletesebb elemzés mutathatja majd ki, tény viszont, hogy Kubát József a kirekesztettek sorsára jutott, de ebből nem csinált kérdést. Továbbra is azt tette, amire belső kényszere hajtotta.

Joggal nevezhették öregnek a festőtanfolyam résztvevői, hiszen ekkorra már majd három évtizedes képzőművész múltja volt. Öregnek lenni sem nem érdem, sem nem szégyen — gondolhatta Kubát József, s nem törődve mindazzal, ami a képzőművészetben zajlott, expresszionista képeket festett. Eleinte portrékat, csendéleteket, majd 1965 táján felhagy ezzel, s mindinkább hatalmába keríti a „ház” mint téma. Méghozzá nem is akármilyen ház, hanem olyan, amely tulajdonképpen nem is létezik, illetve csak valahol a valóság és a kubáti képzelet mezsgyéjén a falusi házakra emlékeztet, alacsony, kisablakos, vert falú, verandás. De szinte az ablakperemig föl van „ásva”, és leginkább csak égő gyufaként parázsló piros teteje látszik, pontosabban: virít a fák vagy sűrű bokrok közül. Kubát rendkívül sűrű pasztával dolgozik, úgy tűnik, mintha spachlival rakná föl vásznára a festéket. Éppen ezért nem is a téma az, ami az ember fantáziáját izgatja, hanem egészen sajátos koloritása. Kubát minden festményén van egy égő pont, egy akcentus, amire épít, ezt a hangsúlyos valamit járja körül, arról tudósít a maga egészen sajátos módján. Ezt becsülte benne Sáfrány Imre, ezt szereti Milan Konjović is.

Kubát képei őszinte és spontán megnyilatkozások, egy-egy érzés festői megfogalmazása. Talán azt is mondhatnánk, hogy képe a lélekben lejátszódó események tükre. Hogy festészete nem elég témagazdag, hogy ismétli is önmagát, nem von le semmit értékéből.

Kubát József szerintem a szó legpozitívabb értelmében naiv festő, akinek egy nagy, kiaknázhatatlan témája van: a gúnyból és szegénységből, a nyomorúságból való felemelkedés. A háború utáni falusi-kisvárosi életérzés festői megtestesítése.

A nagyapától örökölt szép szeretetét is beépítette festői életérzésébe. Saját tehetsége és a festőiskola adta útravaló elégnek bizonyult egy sajátos stílus kialakításához, amelynek felismerhető és egyéni jegyei vannak.

Nem kísérletezett, nem foglalkoztatták elméletek, sosem vágott neki az ismeretlennek, egyszerűen megmaradt annak ami, s aminek alapján mindig azonnal felismerhetők az „öreg Kubát képei”. De jaj neki, ha egyszer mégis bebizonyosodik, hogy nem volt „amatőr”.

Bela DURANCI

KÉT KIS JEGYZET KUBÁT JÓZSEFRŐL

1.

El-elnézem olykor nyugállományba vonult, huszártisztre emlékeztető, erős, bajszos alakját, vonulását súlyos görbebotjával a szabadkai piacok galagonyafái alatt, el-elnézem a kiállítási termekben, amint mesterei, Konjović és Hangya gesztusait, finomságait ízlelgeti, magarázza nagy-nagy beleérzéssel, és hát kerülök-fordulok, szemügyre veszek egy-egy éppen elém kerülő festményét, közben magamat is figyelve, az évek folyamán változik-e viszonyulásom, változnak-e apró, öntudatlan reálásaim, változik-e ítéletem.

Az egyik kezem ügyében lévő kiadványban olvasom: „Az amatőrök között mindenesetre igen kiemelkedő személyiség Kubát József, autodidakta, munkás festő. 1907-ben született... Expresszionisztikus, robusztus festészetének sok híve és követője van Szabadkán...”

Igen, most már pontosan tudom, éppen ezért akartam mindig is írni róla, ezért, hogy szinte észrevétlenül festőművésznek nevezsem őt, az amatőr-autodidakta-munkás festőt, hogy visszamenőleg megajándékozzam, kitüntessem azzal, ami mindig is megillette, még akkor is, vagy annál inkább, ha a festőművész szó időközben akusztikáját veszítette.

Kubát kútásó. Mint legjobb barátom édesapja volt — azzal a különbséggel, hogy ő sosem feledkezett lenn, ő inkább fenn dolgozott, fenn a napon terítette szét a felhúzott, sárga földet. Számomra, már csak őmiattuk is, mindig a mitikus foglalkozások közé tartozott a kútfúrás: kézzel lemenni a föld hideg szívébe vízért...

Kubát különben a hegedűk szerelmese. Amikor egyszer nála jártam Farkas-képeket nézni, megérinteni a kis Farkas-pasztellek hímporát, látam, ahogy nagy fűrtökben lógtak a falakról a szebbnél szebb testű hangszerek. Maga is játszik. Játszana, ha nem lennének túl vastagok az ujjai. Van-e hangszer, tűnődtem, amelyen kompkötelek feszülnek? De aztán gyorsan beláttam, rossz irányba tapogatózom, hiszen ő a törékeny, a finom, a hímporos semmiségek után vágyakozik mindig. Nem véletlenül gyűjt éppen Farkas-képeket, és nem véletlenül fest például annyi virágcsendéletet. Végső soron nem ő tehet arról, hogy azok a virágcsendéletek olyanok, mintha éppen ágyúgolyó-találat érte volna őket. Meg vagyok győződve, magános óráin hegedül is. És a vágyakozás a muzsika után — csak az a valódi muzsika.

Súlyos, mint az idézett kiadvány mondja, robusztus gesztusokkal rakja fel sötét, kátrány-, vagy sárgaföldszerű felületeit, amelyek alatt aztán izzani, illuminálni kezd valami lefojtott kén, magnézium, lidérc. Rám sárga felületei gyakorolnak különös hatást. Szeretem, ha többet visz fel belőlük, annyit, hogy már-már agyon is nyomja, be is fojtja, el is rontja velük képeit.

Kállai Gromaire kapcsán tektonikus érzékről szól, Kubát is rendelkezik ezzel az érzéssel, az ő sárgáit is valamiféle tektonikus lökések túrják fel.

Olykor, mondom, közelebb lépek képeihez, s megdöbbenve látom, ezek a képek szinte megégték a vidék tisztítótüzeiben. Nézem szedett-vedett rámaít, papundeklijeit és ahelyett, hogy elszomorodnék, azt mondom: ha lett volna pénze jobb, kész festékekre, rámákra, tanulmányutakra, akkor minden bizonyos csak egy lett volna a műkedvelők közül — így birkózása, minden megnyilatkozása valahogy: *elementáris*.

2.

Amikor utoljára írtam róla, még nem aktualizálódott, még nem lett mindent elsöprő divattá az expresszionizmus. Akkor elsősorban azért írtam róla, hogy demonstráljam Tolnay Károly álláspontjával — csak a legnagyobbakkal érdemes foglalkozni — szembeni nézetemet, a margi-nálisok, a névtelen vidéki festők iránti vonzalmamat, azt a felismerést, hogy a vidék hatalmas terhe, nyomása alatt, a vidék, ahogy mondtam, tisztítótüzeiben, galeristáktól, divatoktól, kritikusoktól függetlenül, elhagyatva tényleg csak valódi művészek tudnak művészek megmaradni. Azért írtam róla, hogy kihangsúlyozzam, még véletlenül sem tekintem őt amatőrnek, autodidaktikának, hanem par excellence művészeknek. Mert mi, amíg a világ az art brutról értekezett, s a félkegyelműek mázolmányaikat katalogizálta, prezentálta drága kiadványokban, amatőröknek, autodidaktáknak neveztünk ki egyes radikálisan antiakadémikus művészeket — minő anakronizmus!

Azóta az idő fényesen igazolta őt, jobban mint bárki is álmodhatta volna. Az egész világ olyan képekkel van tele, mint amilyenek az ő expresszionista töltésű kartonképei. Még szinte olvasztott, zománcszerűen ráégetett anyagát is mintha szabadalmazták volna. Mondanom sem kell, nemcsak neoexpresszionistának nevezhető képei vannak, láttam vásznait, amelyek bármely, az expresszionizmus klasszikus mestereit prezentáló tárlaton is megállnák helyüket. Láttam képeit, amelyek előtt olyan nevet kellett emlegetnem, mint a ként epével keverő Goya és Permeke például. És ezt egy olyan ember mondja, aki Kubát életművének csak egy kis hányadát ismeri.

Egészen természetesnek vettem: ő lesz az egyik első, akinek megrendezik visszapillantó tárlatát a Raichle-palotában, akijt felfedeznek az ország, a világ számára, akit ünnepelni fognak a fiatalok, hisz ha jól emlékszem, a csurgóiak szerették őt. Nem egészen így lett. Legalábbis én seholy sem találkoztam Kubát munkásságát felfedező, ujjongva felfedező írással.

Ezért jelentkezem most. Mert jegyzetem egyetlen célja: a Kubát-retrospektíva szorgalmazása. Hisz, ne feledjük, ezt a kútásó (vagy ahogy Tömörkény mondaná, kútcsináló mester, földbúvár), ez a zseniális szabadkai expresszionista, jövőre lesz nyolcvanéves!

TOLNAI Ottó

KRÓNIKA

A 7 NAP JUBILEUMA — Negyven évvel ezelőtt, 1946. április 5-én jelent meg a *7 Nap* első száma. A jubileum alkalmából díszülést tartottak, amelyen kiemelkedő társadalmi-politikai tisztviselők, művelődési dolgozók, a lap egykori és mai munkatársai vettek részt.

A díszülésen dr. Szám Attila, a laptanács elnöke ismertette a *7 Nap* történetét, eredményeit, méltatta a hetilap társadalmi jelentőségét, beszélt a munka során felmerülő szervezési és műszaki gondokról, elemezte a példányszám növekedésének okait, a lap olvasótáborának összetételét. „Az elmúlt négy évtized alatt igazolta ez a dolgozói közösség, hogy az újság megjelentetésének objektív és szubjektív alapfeltételei esetében helyes döntéseket tud hozni. Ez a szerkesztőség jól együttműködött és ma is jól együttműködik a nyomdákkal, ugyanakkor azonban képes olyan újságírók nevelésére is, akik magas szinten tudnak foglalkozni társadalmi-gazdasági valóságunk időszerű gondjaival, azok lényegével; ezt aztán oly módon, olyan formában tudják az olvasók elé tárni, ami garanciát jelent arra, hogy az olvasóközönség megérti az üzenetet, azt az üzenetet, mely segíti akcióit” — mondta többek között a laptanács elnöke.

Milan Teofanov, a Szocialista Szövetség Tartományi Választmányának elnökségi tagja köszöntőjében a negyvenéves *7 Nap* útjáról elmondta, hogy „A hetilap egésze tartalmaival a Jugoszláv Kommunista Párt, majd a Jugoszláv Kommunista Szövetség politi-

káját tükrözve folytatta a munkásmozgalmi lapok, később a partizánsajtó hagyományait. Jelentős szerepet vállalt és értékes hozzájárulását adta a nemzetek közötti jó viszonyok kialakításában, kiépítésében az új Jugoszláviában. A népek és nemzetiségek testvériségének és egységének elmélyítése a soknemzetiségű Vajdaságban, Szerbia köztársaságban és Jugoszláviában, a népek és nemzetiségek egyenjogúságának megvalósítása a társadalmi életben, a gazdaság, a politikai élet, a művelődés terén — ezek a célkitűzések, amelyek az indulás első napjától meghatározták a hetilap tartalmát (...) Történelmi pillanat volt a nemrégii formabontás, amikor a hetilap a klasszikus újságformátumról a magazinformatumra tért át. Grafikai tekintetben ez az átállás egy újabb lépés előre, vizuális tekintetben is fölfrissülést jelent. A formabontás azonban nem volt kihatással a lap tartalmára: a *7 Nap* politikai-tájékoztató hetilap maradt, mely számról számra egyre kifejezettebben politikai magazin jelleget kap.”

Az ünnepségen Đeno Andreković, a Szabadkai Szocialista Szövetség Községi Választmányának elnökségi tagja is köszöntötte a jubiláló hetilapot, majd a résztvevők táviratot küldtek a JSZSZK Elnökségének és a JKSZ Központi Bizottsága Elnökségének.

Az évforduló alkalmából a *7 Nap* jubileumi számot adott ki, az *Üzenet* pedig tematikus blokkban tette közzé a lap egykori és mai munkatársainak, főszerkesztőinek visszaemlékezéseit, s válogatást jelentetett meg az előző jubi-

leumok dokumentumanyagából. A *7 Nap útja* címmel a Forum Könyvkiadó, a *7 Nap* és az *Életjel* közös kiadásában megjelent Petkovic Kálmán sajtótörténeti monográfiája is, amely gazdag dokumentumanyaggal alátámasztva nyújt átfogó képet a hetilap történetéről, arculatának kialakulásáról.

SZÍNHÁZI SZEMLE — Április 16-ától 27-éig tartották meg Zrenjaninban a Vajdasági Hivatásos Színházak 36. Találkozóját. A rendezvényt sorozat keretében a zrenjanini Toša Jovanović Népszínház Ivo Brešan *Paraszt Hamletjét*, a Zombori Népszínház a *Nadezsda Mandelstam félelme és reménysége* című drámát, az Újvidéki Színház Mrozek *Ház a határon* című egyfelvonásosát, a Szabadkai Népszínház Howard Barker *Kastélyát* és *Az ezredes* című koreodráját, a Verseci Népszínház *A Šopalović vándortársulat* című darabot, az Újvidéki Színművészeti Akadémia hallgatói Bora Cosić *Családom szerepe a világforradalomban* című darabját, az újvidéki Szerb Nemzeti Színház Mrozek *Sztriptízét*, a pancsovai színház Csehov *Hattyúdálát*, a petróci amatőr színház pedig a *Mirandolina* című vígjátékot vitte színre. Zrenjaninban négy előadást tartottak a gyermekek számára is.

A szemle legjobb előadásának járó díjat a Petko Vojnić Purčar (elnök), Slobodan Božović, Virág Mihály, Faragó Árpád és Boris Čerškov összetételű bírálóbizottság az Újvidéki Színháznak ítélte oda. A legjobb rendezésért járó díjat Milan Belengišanin, a *Ház a határon* rendezője érdemelte ki, a zsűri Ivica Klemenc mozgáskompozícióját és Boris Maksimović színpadképét is díjazta. A legjobb jelmeztervező Pataki Éva (*Az ezredes*).

A színészi alakításért Arok Ferenc (*Ház a határon*), Budimir Pešić (*Paraszt Hamlet*), David Ta-

sić és Dorđe Cvijetić (*Nadezsda Mandelstam félelme és reménysége*), Miloš Žutić (*Hattyúdál*), Ladić Katalin és Daróczy Zsuzsa (*Kastély*), Jónás Gabriella (*Az ezredes*), Miodrag Petrović és Predrag Momčilović (*Sztriptíz*) kapott díjat.

Színészi különdíjban részesült Banka János és Venczel Valentin (*Ház a határon*), valamint Anđelka Davidovac és Miloje Ivanović (*Paraszt Hamlet*).

A 36. Találkozó különdíjában részesült Nada Kokotović *Az ezredes* rendezéséért, Želimir Orešković a *Hattyúdál* színpadra állításáért és Vida Ognjenović a *Nadezsda Mandelstam félelme és reménysége* költői adaptálásáért.

A KÖZÉPISKOLÁSOK MŰVÉSZETI VETÉLKEDŐJE — Huszadszor tartották meg Becsén a Középiszkolások Művészeti Vetélkedőjét. A középiszkolások több versenyágban mérhették össze erejüket. A színművészeti vetélkedőn hét középiszkolás társulat vett részt. A zsűri a topolyai Pódium Ifjúsági Színpadnak ítélte oda az első díjat, Molnár Ferenc egyfelvonásosának színreviteléért. Játékukkal Jung Tamás újvidéki, Tóth Magda és Tóth Loon topolyai, Szébenyi Zoltán, Krizsán József és Dörfler Viktor szabadkai tanuló hívta fel magára a bírálóbizottság és a közönség figyelmét.

A képzőművészeti vetélkedőre többnyire a rajztechnika különféle válfajait prezentáló alkotások, komputergrafikák és néhány kollázs érkezett. A zsűri Tamás Eleonóra (Becse) nagy méretű ceruzarajzait ítélte meg a legjobbnak.

A beszédművészeti vetélkedő győztese versmondásban Bakos Oszkár (Zrenjanin), prózamonádban: Baranyi Béla (Pélmonostor), környezetnyelvi versmondásban Olga Cvijanov (Szabadka), környezetnyelvi prózamonádban: Jasmina Ilibašić (Zenta) volt.

A Középiszkolások Művészeti Vetélkedőjének verspályázatát Tóth

Gábor (Újvidék) nyerte, a legjobb novellát Jódal Kálmán (Újvidék) írta. A riport műfajában Belovai Irént (Zrenjanin), a humoreszk műfajában Szilágyi Erikát (Zrenjanin) díjazták. Az első díjas kritikát Bence Erika (Bezdán) írta, Balázs Attila *Szereltem, szereltem* című kisregényéről.

A műfordítói vetélkedő első díjasa, Nataša Obradov Branko Čopić novelláját ültette át magyar nyelvre.

A VAJDASÁGI ÍRÓEGYESÜLET HÍREI — A Vajdasági Íróegyesület elnökségének április 16-án megtartott ülésén titkos szavazással megválasztották az Íróegyesület új elnökét. A tisztségre Bányai Jánost, Miroslav Demákot és Végel Lászlót, a titkári teendők végzésére pedig David Kecmant, Milutin Ž. Pavlovot és Judita Šalgót jelölték. Az elnökség az íróegyesület elnökének Bányai Jánost, titkárnak pedig Judita Šalgót választotta meg.

RÖVIDFILMFESZTIVÁL — Április elején tartották meg Belgrádban a 33. rövidfilmfesztivált, amelyen a tavaly készült, s az előzetes szelekció során legjobbnak bizonyult dokumentumfilmeket, kisjátékfilmeket, kísérleti és animációs filmeket mutatták be. A Magyar Szó kritikusa, Ládi István így jellemezte az ötnapos szemlét: „Az évi produkció színvonalához viszonyítva az idén is volt 8—10 jó film, de egészében véve ilyen idegőlen szürke és unalmasan gyatra fesztivál valószínűleg még nem volt Belgrádban.” „A bemutatott filmek arra utalnak, hogy a sokat emlegetett anyagi gondok mellett az alkotók mûgondja is alaposan megingott. Mintha nem hinnének többé abban, amit csinálnak, nem tartanak érdemesnek jobban átgondolni a »mit és hogyan« kérdését. Ehelyett úgy viselkednek, mintha beleszerettek volna felvételeikbe, és a legnagyobb

vetélytársuknak az olló tekintenek. A feleslegeshez ugyanúgy ragaszkodnak, mint a fontoshoz, s ennek következtében filmjeik hosszabbak, mint a mondánivalójuk.” „Érdektelenül elfordulnak az égető társadalmi problémák, az élet gondoljai, a valóság ellentmondásai, a különböző válságok megnyilvánulásai láttán, s kamerájukat apró-cseprő, de biztosan kockázatmentes témáccskák felé irányítják.”

Az idei szemlén a zsűri nem ítélte oda a fesztivál nagydíját, s az animációs filmek kategóriájában sem talált kiemelkedő alkotást. A Beograd Nagy Aranyérmet Krsto Papić *A munka nélküli anya* című dokumentumfilmje, Zrinko Ogrēša *Tiltott játékszer* és Benjamin Filipović *Plusz minusz egy* című kisjátékfilmje, Ladislav Galeta *Szféra* című kísérleti filmje, valamint Ladislav Vladić operatőri munkája érdemelte ki. A legjobb debütáns alkotás Vladimír Slavica filmje volt. A legjobb filmezésért Arsen Dedić, a legkiválóbb hangfelvételért Boris Skubina, a legjobb ötletért Slobodan Novaković (*A Jež három élete*) és Blagoje Ilić (*A győzelem útja*) részesült elismerésben. A legjobb filmválogatás díját a Zagreb-filmnek ítélte oda a zsűri.

A LATROKNAK IS JÁT-SZOTT SIKERE — Nemrégiben Lengyelországban, a Czytelnik kiadónál megjelent Gyon Nándor *Latroknak is játszott* című regénye, 20 000 példányban. Ezt a Gion-regényt lefordították már szlovén és román nyelvre, egyik részét, a *Virágos katonát* pedig szerbhorvátra. A lengyel kiadó tervbe vette Gyon Nándor *Sor-tűz egy fekete bivalyért* című ifjúsági regényének megjelentetését is.

VUK-ÉVFORDULÓ — Vuk Stefanović Karadžić születésének jövő évi 200. évfordulóját az UNESCO nemzetközi művelődési jubileumnak nyilvánította. A

Vuk-jubileumról nemcsak hazánkban, hanem világszerte megemlékeznek. Eddig Ausztria, Magyarország, a Szovjetunió, az NDK, az NSZK, Franciaország, Norvégia, Svédország, Dánia és az Amerikai Egyesült Államok fejezte ki érdeklődését iránta. A napokban Belgrádban megjelent az ünnepséget előkészítő bizottság kiadványa is, amely Vuk Karadžić életét és munkásságát mutatja be, s tájékoztat a hazai ünnepségekről. Vuk születésének 200. évfordulója alkalmából többek között számos nemzetközi tudományos konferenciát szerveznek, Vuk-díjat alapítanak a szlavistáknak és a külföldön működő művelődési intézményeknek, audiovizuális vándorkiállítást szerveznek. A művelődési rendezvények mellett emléktáblákat helyeznek el azokon az épületeken, amelyekben Vuk lakott.

DÍJAK, ELISMERÉSEK — A Forum Könyvkiadó 1985. évi regény pályázatának első díját a Szeli István (elnök), Thomka Beáta és Fekete J. József összetételű bírálóbizottság Balázs Attila *Szemelvények a Féderes Manó emlékirataiból* című pályaművének ítélte oda.

A Híd Irodalmi Díjat, a Forum Képzőművészeti Díjat és a regény pályázat díját május 10-én a Forum klubjában adták át. A bírálóbizottságok elnökeinek méltatásait júniusi számunkban teszszük közzé.

HIBAIGAZÍTÁS — Folyóiratunk áprilisi számában Szekeres László írásának képmeillete, Bácska római kori vízrajzi képe fordítva jelent meg. A hibáért olvasóink és a szerző elnézését kérjük.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

Josip Broz Tito összegyűjtött művei XX.

Bognár Antal: Álmodok a halálban (regény)

Kopeczky László: Hímzett pogácsa (kisregények)

Tolnai Ottó: Gyökérrágó (versek)

Kontra Ferenc: Fehér tükrök (versek)

Deák Ferenc: Árnyjáték (filmforgatókönyvek, tévéjátékok)

Gerold László: Színházesszék

Bori Imre: Kosztolányi Dezső (tanulmány)

Thomka Beáta: A pillanat formái (tanulmány)

Fekete J. József: Olvasat (esszéek Szentkuthyról)

Ágoston Mibály: Helyesírásunk hiteléért (tanulmány)

Petkovics Kálmán: A 7 Nap útja (sajtótörténet)

Jung Károly: Táltosok, ördögök, garabonciások (tanulmányok)

Katona Imre—Lábadi Károly: Szedem szép rózsámat (drávaszöveggyűjtés)

A JKSZ KB 24. ülése

Megjelenés előtt:

Gobby Fehér Gyula: Armánd gróf halála és más történetek (novellák)

Bogdánfi Sándor: Éjszakák (novellák)

Kalapis Zoltán: Régi bácskai és bánáti utazók (útleírások)

Simin Bosán Magda: Egy ifjúság álma (visszaemlékezések)

A MAGYAR NYELV, IRODALOM ÉS HUNGAROLÓGIAI
KUTATÁSOK INTÉZETÉNEK ÚJ KIADVÁNYAI

Értekezések, monográfiák

Néprajzi tanulmányok
Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok
Jugoszláviai magyar művelődéstörténet
A magyar irodalmi avantgárdról

Hungarológiai Közlemények 59.

Káich Katalin: A Bács—Bodrog vármegyei Történelmi Társulat
évkönyveinek repertórium (1885—1918)

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Túri Gábor*: Egy könyv tanulságai (Szeli István: *Nyelvhasználatunk etikája*) 706
Danyi Magdolna: A vers küszöbén (Kontra Ferenc: *Fehér tükrök*) 709
Papp György: Kopácsról menyecskét . . . (Lábadai Károly: *Ahogy rakod tüzed*) 711
P. Nagy István: Befelé nyúló táj (Tözsér Árpád: *Körök*) 714
Sárvári V. Zsuzsa: Beszédes térképek [Penavin Olga: *Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárás atlasz*] 717

S z í n h á z

- Gerold László*: Kastély 718
P. Müller Péter: Galócza 721

T e l e v í z i ó

- Bordás Győző*: Számonkérés vagy önéletrajzfölmondás?; A divatjelenségekről 723

K é p z ő m ű v é s z e t

- Bela Duranci*: Az „öreg Kubát” képei 726
Tolnai Ottó: Két kis jegyzet Kubát Józsefről 728

KRÓNIKA

A 7 Nap jubileuma; Színházi szemle; A Középiskolások Művészeti Vetélkedője; A Vajdasági Íróegyesület hírei; Rövidfilmfesztivál; A *Latroknak is játszott* sikere; Vuk-évforduló; Díjak, elismerések; Hibaigazítás 731

Számunkat Kubát József rajzaival illusztráltuk

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1986. május. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és Kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. Főszerkesztői fogadóóra csütörtökön 11-től 13 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 600, fél évre 300, egyes szám ára 60, kettős szám ára 100 dinár; külföldre egy évre 1200, fél évre 600 dinár. Külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 300 dinár. — Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken.
YU ISSN 0350-9079